

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και θρησκευτικός
πλουραλισμός

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία:

**Ο άνθρωπος και η θεραπευτική προσέγγιση
των παθών του κατά τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης**

Συγγραφέας: **Σταυρούλα Κ. Τσίτουρα**

Επιβλέποντες Καθηγητές

Α΄: **Αναστάσιος Γ. Μαράς**

Β΄: **Χριστόφορος Χρόνης**

Πάτρα, 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Σταυρούλας Κ. Τσίτουρα που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας / δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέως/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέως/δημιουργού. Η συγγραφέας / δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών της δικαιωμάτων.

**Ο άνθρωπος και η θεραπευτική
προσέγγιση των παθών του κατά τον άγιο
Γρηγόριο Νύσσης**

Συγγραφέας: **Σταυρούλα Κ. Τσίτουρα**

Επιτροπή Επίβλεψης Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής
Αναστάσιος Γ. Μαράς

Συνεπιβλέπων Καθηγητής
Χριστόφορος Χρόνης

Πάτρα, 2024

*Στην ενάρετα πορευόμενη μητέρα μου, Καλλιόπη
και την ακατάβλητα αγωνιζόμενη αδελφή μου, Ελένη*

Περιεχόμενα

<u>Περιεχόμενα</u>	5
<u>Περίληψη</u>	6
<u>Abstract</u>	7
<u>Πίνακας Συντμήσεων–Βραχυγραφιών</u>	8
<u>Πρόλογος</u>	10
<u>1. Εισαγωγή</u>	11
<u>2. Ο βίος και το έργο του αγίου Γρηγορίου Νύσσης</u>	17
<u>2.1 Το ιστορικό πλαίσιο του 4^{ου} αιώνα και ο βίος του Γρηγορίου Νύσσης</u>	17
<u>2.2 Το συγγραφικό έργο του αγίου Γρηγορίου Νύσσης</u>	23
<u>2.3 Η θεώρηση του ελληνικού φιλοσοφικού λόγου στη θεολογία και τις απόψεις του αγίου Γρηγορίου Νύσσης</u>	27
<u>3. Η περί ανθρώπου, ως ψυχοσωματικής ενότητας, θεώρηση και διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης</u>	33
<u>3.1 Η περί κόσμου και ανθρώπου αρχαιοελληνική αντίληψη</u>	33
<u>3.2 Η χριστιανική ανθρωπολογία και η αντίληψή της για τη δημιουργία του ανθρώπου ως ψυχοσωματική ενότητα</u>	40
<u>3.3 Η ανθρωπολογική διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης για την ανθρώπινη φύση, ως ένωση ψυχής και σώματος</u>	46
<u>4. Η θεραπευτική προσέγγιση των παθών του ανθρώπου κατά τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης</u>	58
<u>4.1 Η ευρύτερη αντίληψη για τη γέννηση και εξέλιξη των παθών του ανθρώπου</u> ..	58
<u>4.2 Αρμονία και ισορροπία της ψυχής: το άλογον και το έλλογον</u>	66
<u>4.3 Θεραπευτικές οδοί – Μετοχή στα Μυστήρια – Ασκητικός τρόπος ζωής</u>	70
<u>5. Συμπεράσματα</u>	77
<u>6. Βιβλιογραφία</u>	81
<u>6.1 Πηγές</u>	81
<u>6.2 Δευτερεύουσα βιβλιογραφία</u>	81
<u>6.2.1 Ελληνόγλωσση</u>	81
<u>6.2.2 Ξενόγλωσση</u>	86

Σταυρούλα Κ. Τσίτουρα

Ο άνθρωπος και η θεραπευτική προσέγγιση των παθών του κατά τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης

Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται δύο κεντρικά ζητήματα όσον αφορά στη θεολογική σκέψη και τις αντιλήψεις, οι οποίες συγκροτούν τη διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης για τον άνθρωπο. Αρχικά εξετάζεται η θεώρηση της διακρίσιμης σωματικά και ψυχικά, αλλά επί της ουσίας αρραγώς συνδεδεμένης φύσης και λειτουργίας σύνολης της υπόστασης του ανθρώπου, όπως αυτή εκδιπλώνεται στο συγγραφικό έργο του Γρηγορίου. Η θετική, αλλά αναντίρρητα κριτική στάση απέναντι στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και γραμματεία, ως απότοκος της αρχαιοελληνικής παιδείας που είχε λάβει ο Γρηγόριος, αλλά και η βαθύτατη γνώση και προσήλωσή του στην ορθότητα των κειμένων της Αγίας Γραφής συνιστούν τους βασικούς άξονες διαμόρφωσης της πνευματικής προσωπικότητας και του αξιόλογου συγγραφικού έργου του, όπως προκύπτει και εκφαίνεται στην ερμηνευτική διάσταση που προσέδωσε αναφορικά με την υπόσταση και σύσταση της ψυχής, εστιάζοντας στη σύνδεσή της με το ανθρώπινο σώμα στο πλαίσιο δημιουργίας του ανθρώπινου όλου. Εν συνεχεία εξετάζεται η προσέγγιση που ακολούθησε ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης σχετικά με τα φθοροποιά, λειτουργούντα ως τροχοπέδη ανθρώπινα πάθη και την ίαση από αυτά, προκειμένου να αρθεί η ολέθρια επιρροή τους και να πραγματοποιηθεί ανεμπόδιστα το *άνίστασθαι* του ανθρώπου. Η εν πρώτοις ερμηνευτική προσέγγισή του εξελίσσεται ως προτεινόμενη θεραπευτική, θεμελιούμενη μεν στα κείμενα της Αγίας Γραφής, αλλά εμπειρέχουσα ωστόσο νεωτερίζοντα στοιχεία.

Λέξεις κλειδιά: Γρηγόριος Νύσσης, διδασκαλία, ψυχοσωματική ανθρώπινη υπόσταση, άνθρωπος, πάθη, θεραπευτική προσέγγιση

Stavroula K. Tsitoura

Human and the therapeutic approach of passions according to St. Gregory of Nyssa

Abstract

This study addresses two central issues regarding the theological thought and perceptions that constitute the teachings of Gregory of Nyssa regarding humanity. First, it examines the view of the distinguishable physical and spiritual nature and function of the human essence, which is fundamentally interconnected, as unfolded in Gregory's literary work. His positive but critical stance towards ancient Greek philosophy and literature derives as a result of his classical education and along with his profound knowledge and dedication to the correctness of the Holy Scriptures, constitute the main pillars shaping his spiritual personality and his remarkable literary output. This becomes more evident in his interpretative approach concerning the nature and composition of the soul, which focuses on its connection with the human body within the context of the creation of the human. Furthermore, on a second level, there are examined the approaches that Gregory of Nyssa followed regarding the corrupting human passions, which act as impediments, as well as the healing from them, in order to remove their destructive influence and allow for the unimpeded resurrection of man. His initial interpretative approach evolves into a proposed therapeutic method, grounded in the texts of the Holy Scriptures yet incorporating innovative elements.

Key-words: Gregory of Nyssa, teaching, psychosomatic human condition, man, passions, therapeutic approach

Πίνακας Συντμήσεων–Βραχυγραφιών

Αι.	Αιώνας
Αγ.	Άγιος
Αρχ.	Αρχιμανδρίτης
ΑΠΘ	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ΒΕΠΕΣ	<i>Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων.</i> Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1954 κ.εξ.
Γεν.	Γένεσις
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο - Πάτρα
ΕΚΠΑ	Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΕΛΟΤ εισ.	Ελληνικός Οργανισμός Τυποποίησης Εισαγωγή
έκδ.	Έκδοση
ΕΠΕ	<i>Ελληνικές Πατερικές Εκδόσεις.</i> Θεσσαλονίκη: Πατερικαί Εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς»
Επιμ.	Επιμέλεια
ΘΗΕ	<i>Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια.</i> Αθήνα: Αθανάσιος Μαρτίνος, 1962-1968
Ιω.	<i>Κατά Ιωάννην</i> Ευαγγέλιο
ΚΔ	Καινή Διαθήκη
Μτ	<i>Κατά Ματθαίον</i> Ευαγγέλιο
ΜΔΕ	Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης
Μετάφρ.	Μετάφραση
μ.Χ.	μετά Χριστόν
ΜΟΧΕ	<i>Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια.</i> Αθήνα: Στρατηγικές εκδόσεις, 2010-2015
Ν.Υ.	New York
ό.π.	Όπως παραπάνω
ΠΔ	Παλαιά Διαθήκη
Πρεσβ.	Πρεσβύτερος
Πρωτ/ρος	Πρωτοπρεσβύτερος
π.Χ.	προ Χριστού

σ.	Σελίδα /ες
τεύχ.	Τεύχος
τ.	Τόμος
χ.ε.	Χωρίς όνομα εκδότη
PG	<i>Patrologiae cursus completus: Series graeca</i> . Paris: J.P. Migne, 1857-1866
SCh	<i>Sources Chrétiennes</i> , Paris: Cerf.

Πρόλογος

Το βασικό κίνητρο για την οριστική διατύπωση του θέματος της εργασίας δόθηκε εξ αφορμής της θεματικής ενότητας *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου ανθρώπου* (ΟΡΘ61), με την οποία και ολοκληρώνεται το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών, Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της ορθόδοξης χριστιανικής ανθρωπολογίας, η μελέτη των απόψεων του αγίου Γρηγορίου Νύσσης, ενός εκ των πλέον αξιόλογων Αγίων Πατέρων της Εκκλησίας, ενίσχυσε το ενδιαφέρον και τη διάθεσή μου να επιχειρήσω να προσεγγίσω τη σκέψη του εστιάζοντας στη θεώρηση και τις αντιλήψεις του, όσον αφορά στην ψυχοσωματική σύσταση και τα πάθη του ανθρώπου.

Οι μήνες που πέρασαν αποτέλεσαν μια γόνιμη περίοδο μελέτης και συγγραφής, καρπός της οποίας είναι η παρούσα εργασία. Οι διάφορες δυσκολίες που αντιμετώπισα υπερκεράσθηκαν με τη βοήθεια του Καθηγητή μου, ενώ ομοιοτρόπως επιλύθηκαν και όποια προβλήματα ανέκυψαν. Γι' αυτό, με την ευκαιρία αυτή, θα ήθελα να ευχαριστήσω δημόσια τον Σύμβουλο Καθηγητή μου, Αναστάσιο Μαρά, για την πολύτιμη και αμέριστη βοήθειά του κατά τη συγγραφή της παρούσας μελέτης. Για ανάλογους λόγους, ευχαριστώ και τον δεύτερο αξιολογητή της εργασίας μου, Χριστόφορο Χρόνη.

1. Εισαγωγή

Οι εκκλησιαστικοί Πατέρες, άλλος περισσότερο και άλλος λιγότερο, ασχολήθηκαν με την εξέταση του ανθρωπολογικού ζητήματος. Παρόλα αυτά, μολονότι ορισμένοι από αυτούς δεν είχαν θέσει ως βασικό στόχο τους τη διατύπωση μίας ενδελεχούς *περί του ανθρωπολογικού συστήματος* θεωρίας, στον θεολογικό λόγο και το συγγραφικό έργο τους, αφορμώμενοι από το Τριαδολογικό δόγμα, αναφέρονται στον άνθρωπο και τις ψυχοσωματικές εκδηλώσεις της ύπαρξής του ως κατ' εικόνα δημιουργίας.

Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης συγκαταλέγεται στους πλέον επιφανείς και αξιόλογους Αγίους Πατέρες της Εκκλησίας, οι οποίοι με την πνευματική προσφορά και σύνολο το έργο τους συνέβαλαν τα μέγιστα στη θωράκιση των δογματικών αρχών και κατ' επέκταση στην εδραίωση της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας και πίστης. Στα κείμενά του μελετά συστηματικά και αναπτύσσει αναλυτικά την περί του ανθρώπου διδασκαλία του, καθιστώντας εαυτόν έναν από τους πλέον συστηματικούς Πατέρες στη διατύπωση της χριστιανικής ανθρωπολογίας. Γι' αυτό η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στο ανθρωπολογικό πρότυπο του Γρηγορίου, αναφερόμενη στις σταθερές σύστασής του, υπό το πρίσμα της οντολογικής προσέγγισής τους.

Έχοντας ως εφαλτήριο τη θεώρηση της ανθρώπινης φύσης ως ενότητα ψυχής και σώματος, ο Γρηγόριος προέκρινε, θέτοντας ως επίκεντρο της ρητορικής αλλά και της γενικότερης προβληματικής του, την άποψη ότι ο άνθρωπος δεν συνιστά απλώς ένα φυσικό όν αλλά μία σύνθετη ψυχοσωματική οντότητα. Ψυχή και σώμα διατελούν σε σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλοσυμπλήρωσης, καθώς το ένα αποτελεί μέρος του άλλου. Η ψυχή είναι η πνευματική διάσταση του ανθρώπου, εκείνη που δύναται να συνδεθεί με τον Θεό, ενώ το σώμα η υλική του έκφανση που αλληλοεπιδρά με τον - περιβάλλοντα και αντιληπτό μέσω των αισθήσεων - κόσμο ενσαρκώνοντας τη *φυσική* πτυχή του νου.

Η αδιαίρετη ενότητα και αλληλόδραση μεταξύ ψυχής και σώματος αποτελεί βασικό θεματικό άξονα στη θεολογία του Γρηγορίου. Μέσω αυτής, αναδεικνύεται η σημασία της δια βίου μέριμνας, προκειμένου να επιτευχθεί και να διατηρηθεί η ψυχική και σωματική αρμονία της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο Γρηγόριος πρέσβευε ότι μόνο με την κατανόηση και αποδοχή της σπουδαιότητας σύνολων των εκφάνσεων του ανθρώπου, ως ολοκληρωμένης προσέγγισης της υπαρκτικής του δυνατότητας, μπορεί

να διασφαλιστεί η βίωση μιας ισόρροπης και ευλογημένης ζωής, ώστε να καταστεί εφικτή η πραγμάτωση του καθ' όμοίωσιν.

Η πνευματική και ψυχική ανάπτυξη, ως προαπαιτούμενο της *κατ' εικόνα* τελείωσης, παραμένει κεντρικό μέλημα. Γενικότερα, κατά την Ορθόδοξη πατερική ανθρωπολογία και οντολογία η ενδοψυχική δομή του ανθρώπου και η διερεύνηση των ψυχικών λειτουργιών του θεωρείται ζήτημα μείζονος θεολογικά σημασίας, καθώς η εξ αυτών γένεση, εξέλιξη και εκδήλωση των παθών επιφέρει την πνευματική διάσπαση του ανθρώπου καθιστώντας τον *πάσχοντα, πεπτωκότα και αναπόφευκτα αδυνατούντα να ανταπεξέλθει στον αγώνα που απαιτείται προκειμένου να πραγματώσει τη σωτηρία του.*

Ο επανακαθορισμός της κίνησης των δυνάμεων της ψυχής, η κατά φύσιν δηλαδή ενεργοποίησή τους, ούτως ώστε να επιτευχθεί η κάθαρση των λογισμών και ο φωτισμός του νου αναδύονται ως βασικές συνιστώσες της προτεινόμενης από τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης θεραπευτικής προσέγγισης των παθών, μέσω της οποίας δύναται να διασφαλιστεί η ενοποιημένη λειτουργία της ψυχής, της πνευματικής ζωής του ανθρώπου και από πεπτωκώς να καταστεί *άνιστάμενος.*

Η αναφορικά με τη θεραπευτική διαδικασία των παθών θεώρηση του Γρηγορίου αποτελεί μια πολυδιάστατη προσέγγιση, η οποία ενσωματώνει στοιχεία από τα ετεροειδή πεδία της ψυχολογίας, της θεολογίας και της ασκητικής παράδοσης. Αρχικά, ο Γρηγόριος αναγνωρίζει και αποδέχεται την ύπαρξη των παθών και των ασθενειών της ψυχής, που αλλοιώνουν την ανθρώπινη υπόσταση, ταλανίζουν και τελικά εκτρέπουν τον άνθρωπο από την πραγμάτωση της θέασης του Θεού. Εν πρώτοις, αυτή και μόνον η αναγνώρισή τους λειτουργεί ευεργετικά, καθώς η ορθή αξιολόγηση του εαυτού οδηγεί ασφαλώς εν καιρώ στην αυτογνωσία. Συνεπώς, η συνειδητοποίηση οιασδήποτε φθοροποιού και επιζήμιου, για την *κατ' εικόνα και καθ' όμοίωσιν* τελείωση του ανθρώπου, στοιχείου εγείρει την ισχυρή επιθυμία για μετάνοια και επαναπροσδιορισμό της - προπομπού της εκ Θεού προσφερόμενης δυνατότητας θέωσης- επίγειας πορείας του.

Κατά τον Γρηγόριο, η ακολουθητέα θεραπευτική οδός προϋποθέτει αδιάλειπτη πνευματική άσκηση, ώστε να καταστεί *απερίσπαστος πλέον ο νους και εν προκειμένω να καθαρθεί από τους λογισμούς.* Ταυτόχρονα, περιλαμβάνει τη συστηματική μετοχή στη μυστηριακή ζωή και τα μυστήρια της Εκκλησίας. Αμφότερες οι εν λόγω οδοί, πέραν του άπαξ τελούμενου ανακαινιστικού για τον άνθρωπο βαπτίσματος,

προσφέρουν ανελλιπώς με την επαναληψιμότητά τους τη δυνατότητα συσσωμάτωσης και πνευματικής κοινωνίας με τα Πρόσωπα της Αγίας Τριάδος.

Οι προαναφερόμενες οδοί λειτουργούν υποστηρικτικά καθ' όλη τη διάρκεια της επίγειας παρουσίας του ανθρώπου ως ακλόνητοι οδοδείκτες και παραστάτες στον αγώνα και την πορεία της σωτηρίας του, η οποία αναπόφευκτα κηλιδώνεται από σφάλματα και αδυναμίες, που εάν δεν καταστούν ελέγξιμες και δεν τιθαρευθούν, εξελίσσονται σε ολέθρια για τον άνθρωπο ψυχοσωματικά πάθη. Αντίθετα, τα ιερά μυστήρια της Θείας Ευχαριστίας και της εξομολόγησης, ως μετάνοιας, συντελούν στη θεραπεία των παθών αναβαπτίζοντας ηθικά τον άνθρωπο, ώστε να καθίσταται πλέον επιτεύξιμη η αποκατάσταση της ψυχικής και πνευματικής υγείας του.

Συγγραφικά, ο Γρηγόριος με τον διδακτικό και συμβουλευτικό λόγο του δεν περιορίζεται αμιγώς στην αντιμετώπιση των παθών, αλλά επεκτείνεται στην ανάπτυξη της πρότασής του για τους πρακτικούς τρόπους βίωσης μιας πραγματικά ωφέλιμης πνευματικής ζωής. Στην προοπτική αυτή προτάσσει την ενίσχυση της πνευματικής πίστης και την ασκητική πρακτική, ως βασικά μέσα για την επίτευξή της. Αξίζει ιδιαίτερη μνεία στο γεγονός ότι μεγάλο μέρος των κειμένων που συνέγραψε ο Γρηγόριος αφορούν στη δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας και την προάσπιση της ορθότητάς της έναντι αυτών από τους οποίους βαλλόταν. Ως λογικό επακόλουθο λοιπόν, η αντιμετώπιση των αιρέσεων της εποχής του ήταν αναμενόμενο να αποτελέσει πρωταρχική μέριμνα του Γρηγορίου. Συν τοις άλλοις, το συγγραφικό έργο του περιλαμβάνει ευάριθμα ερμηνευτικά υπομνήματα σχετικά με επιλεγμένα, ποικίλου περιεχομένου και ενδιαφέροντος βιβλικά κείμενα, που ο Γρηγόριος διανθίζει συχνά με παράθεση προτροπών διδακτικού ύφους. Ως προς τα δογματικά θέματα της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, οι θεολογικές απόψεις του απαντώνται σε διάφορα σημεία συγκεκριμένων έργων του, αλλά όχι συγκεντρωτικά σε ένα από αυτά. Οι μελετητές του έργου του αγίου Γρηγορίου Νύσσης διατείνονται ότι αυτό παρατηρείται και στην ανάπτυξη λοιπόν, ευρύτερου θεολογικού ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος ζητημάτων, όπως επί παραδείγματι τις περί του άμαρτάνειν σκέψεις και αντιλήψεις του¹.

---

¹ Ενδεικτικά και επιλεκτικά παρατίθενται τα ακόλουθα: A. Hedén, «Gregory of Nyssa's and Augustines's view on human nature, sin, fall, and salvation», 2018, <https://www.academia.edu/15093365/> (Ημ. ανάκτησης: 28/02/2024), 4-7. M. P. Hedley, «Towards a synthesis of East and West: Human nature, sin and salvation in Augustine and Gregory of Nyssa», *Clarion Journal of Spirituality and Justice* 27 (December 8, 2014): 1-16. H. Boersma, *Embodiment and Virtue in Gregory of Nyssa: An Anagogical Approach*, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 27-35.

Ο Γρηγόριος ασχολήθηκε στα έργα του (λιγότερο εκτεταμένα ωστόσο) με την πραγματέυση των εν λόγω θεμάτων, καθώς έκρινε ότι αυτά ταλανίζουν τους Χριστιανούς, λειτουργώντας ως τροχοπέδη στον αγώνα τελειώσής τους. Συγκεκριμένα, στην ανάλυσή του αναφορικά με το θέμα του άμαρτάνειν, προβαίνει στον προσδιορισμό των εσώτερων αιτίων που υποκινούν οιαδήποτε ανθρώπινη ύπαρξη ανεξαιρέτως, είτε να διαπράξει αμάρτημα είτε να υποπέσει σε κατάσταση αμαρτίας, καθορίζοντας παράλληλα τα μέσα με τα οποία ο άνθρωπος δύναται να αγωνιστεί, κατά τρόπο ώστε να απαλλαγεί από αυτήν².

Εν κατακλείδι, ο Γρηγόριος εμβάθυνε σε θέματα που απασχολούσαν την εκκλησιαστική, με φιλοσοφικές αποχρώσεις, σκέψη της εποχής του. Εστιάζοντας στον άνθρωπο, τον οποίο εξέταζε ως ψυχοσωματική οντότητα, επιχειρούσε να διερευνήσει την ενδόμυχη φύση της ανθρώπινης ύπαρξης και τη δυνατότητα της καθ' όμοίωσιν ένωσής της με τον Τριαδικό Θεό. Στην προσπάθεια ανάπτυξης της συλλογιστικής του, όσον αφορά στα συγκεκριμένα αυτά ζητήματα, δεν επιδίδεται στην εκδίπλωση της ρητορικής του και τη στερεοτυπική ανάλυση των δογματικών πτυχών τους περιοριζόμενος σε θεωρητικά σχήματα, αλλά επιζητεί να καταδείξει την ουσιαστική διασύνδεση και εφαρμογή τους στην καθημερινή ζωή των χριστιανών. Μέσα από αυτή τη θεώρηση επιτυγχάνει να προσφέρει νέες προοπτικές και να προτείνει πνευματικές κατευθύνσεις, που, εάν υιοθετηθούν και εφαρμοσθούν από τον άνθρωπο, θα συντελέσουν στην ευόδωση της -σύμφωνα με το ευαγγελικό μήνυμα - ανάπτυξης και συμπεριφοράς του ως προσώπου, καθιστώντας κατ' επέκταση εφικτή την προσέγγιση του Τριαδικού Θεού.

Στο πλαίσιο της παρούσας Διπλωματικής Εργασίας θα επιχειρηθεί η - κατά την Ορθόδοξη Πατερική παράδοση - διερεύνηση της ενδοψυχικής γένεσης, της σταδιακής εξέλιξης και εκδήλωσης των παθών. Συνακόλουθα, θα επιχειρηθεί να μελετηθεί η θεραπευτική προσέγγισή τους, όπως αυτή ενδεχομένως προκύπτει, από σχετικά αποσπάσματα κειμένων του αγίου Γρηγορίου Νύσσης. Παράλληλα, θα αναλυθεί η εξελικτική πορεία και κατηγοριοποίηση των παθών, το εφικτόν της επωφελούς ψυχικά μεταστροφής τους, καθώς και η απαιτούμενη εναργής αντίληψή τους από τον πνευματικό πατέρα, προκειμένου να προταθεί η ορθή θεραπευτική προσέγγιση που θα συντείνει στην απεμπλοκή του πάσχοντος από αυτά. Στην προοπτική αυτή η έρευνά

---

² Ανδρ. Θεοδώρου, *Απαντήσεις σε ερωτήματα σωτηριολογικά*, (Αθήνα: Αποστολική διακονία, 2006), 35-37.

μας θα επικεντρωθεί στην αξία της πρόληψης των παθών και τις θεραπευτικές οδούς, τις οποίες υποδεικνύει ο άγιος Γρηγόριος.

Ως εκ των βασικών θεματικών κέντρων, που θα λειτουργήσουν ως άξονες ανάπτυξης της προβληματικής που θέτει η Διπλωματική Εργασία, θεωρείται η από τον Γρηγόριο αντίληψη του ανθρώπου ως ψυχοσωματικής ενότητας εξεταζόμενη σε συνάρτηση με τις θέσεις της πλατωνικής και νεοπλατωνικής φιλοσοφίας, αλλά και έτερες θεωρήσεις της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης³.

Κατόπιν, στο πλαίσιο του εκ των προτέρων ορισμένου ερευνητικού ενδιαφέροντος, θα επιχειρηθεί η διακρίβωση του αν και κατά πόσο ο διδακτικού χαρακτήρα λόγος του Γρηγορίου Νύσσης αντανακλά την ορθόδοξη χριστιανική πνευματικότητα, τη θεολογική, αλλά παράλληλα φιλοσοφική συγκρότησή του όσον αφορά στη διατύπωση των σκέψεων και αντιλήψεων που εξέφρασε για τη φύση του ανθρώπου και τη σχέση του με τον Τριαδικό Θεό. Απώτερος στόχος της παρούσας μελέτης, δυνητικά, είναι να συμβάλει στην κατανόηση, αφενός μεν της διδακτικής σκέψης του αγίου Γρηγορίου Νύσσης, αφετέρου δε στην αναγωγή και πρόσληψή της ως σωτηριώδους ψυχοθεραπευτικής κατά τη διάρκεια της ενδοκόσμιας προσπάθειας του εργαζόμενου και πορευομένου προς το καθ' όμοίωσιν ανθρώπου.

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία, πέραν της Εισαγωγής, διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο θα εστιάσει στον βίο και το συγγραφικό έργο του Γρηγορίου, με εκτενή παράθεση γεγονότων. Θα παρουσιασθεί η προσωπική ζωή του και οι προσλαμβάνουσες που απέκτησε μέσω αυτής, καθώς επίσης το μορφωτικό και ηθικό υπόβαθρό του, το οποίο λειτούργησε ως εφαλτήριο διαμόρφωσης, τόσο της φιλοσοφικής και θεολογικής σκέψης, όσο και του προσωπικού συγγραφικού του ύφους. Το κεφάλαιο θα συμπληρωθεί με χαρακτηριστικές αναφορές στα έργα της συγγραφικής δραστηριότητάς του. Τέλος, θα αναλυθούν οι συνιστώσες, βάσει των οποίων συγκρότησε τις φιλοσοφικές και θεολογικές απόψεις του.

Το περιεχόμενο του πρώτου κεφαλαίου συνιστά βάση και προαπαιτούμενο ορθής κατανόησης του δεύτερου κεφαλαίου, εφόσον σε αυτό θα αναπτυχθεί η γενικότερη αντίληψη του Γρηγορίου περί της ανθρώπινης φύσης, νοούμενης ως ψυχοσωματικής ενότητας. Αναπόφευκτα, βάσει των καταβολών και της παιδείας που είχε λάβει ο Γρηγόριος, η ανθρωπολογία του θα μελετηθεί συγκριτικά με την αρχαιοελληνική επικρατούσα αντίληψη και φιλοσοφία για τον κόσμο και τον άνθρωπο.

---

³ Ε. Κωνσταντίνου, «Γρηγόριος ο Νύσσης», *ΘΗΕ* 12, 756-757.

Εν συνεχεία, το ενδιαφέρον του τρίτου κεφαλαίου θα επικεντρωθεί στη θεραπευτική κατά τον Γρηγόριο προσέγγιση των παθών του ανθρώπου, διακαές επιδιωκόμενο της οποίας αποτελεί η τιθάσευση και εξάλειψή τους. Θα αναλυθούν και, ει δυνατόν, θα αξιολογηθούν οι μέθοδοι θεραπείας που προτείνονται βάσει της θεολογικο-φιλοσοφικής σκέψης του Γρηγορίου αναφορικά με την ψυχή, τον νου, το σώμα και εν κατακλείδι σύνολη την πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου. Τέλος, η Διπλωματική Εργασία θα ολοκληρωθεί με τη συναγωγή συμπερασμάτων, τα οποία θα παρουσιαστούν στο αριθμούμενο ως πέμπτο και τελευταίο τμήμα της.

Ως προς την μεθοδολογία συγγραφής της εργασίας, υιοθετήθηκε το σύστημα του *The Chicago Manual of Style*, ως προτεινόμενο από το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός»⁴. Για ανάλογους λόγους χρησιμοποιήθηκαν οι συντομογραφίες που βασίζονται στο πρότυπο του ΕΛΟΤ 822⁵.

---

⁴ Αναστ. Γ. Μαράς, «Παράθεση παραπομπών και βιβλιογραφίας με το *The Chicago Manual of Style*», στο Γρ. Λιάντας και Αν. Μαράς, *Σύγχρονη Επιστημονική Τεχνολογία* (Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλης, 2014), 57-122.

⁵ ΕΛΟΤ, *Ελληνικό Πρότυπο 822: Τεκμηρίωση-Βιβλιογραφική περιγραφή και παραπομπές-Συντομογραφίες τυπικών ελληνικών λέξεων* (Αθήνα: ΕΛΟΤ, 1994).

2. Ο Βίος και το έργο του αγίου Γρηγορίου Νύσσης

2.1 Το ιστορικό πλαίσιο του 4^{ου} αιώνα και ο βίος του αγίου Γρηγορίου Νύσσης

Αναφερόμενοι στις σημαντικές περιόδους της εκκλησιαστικής ιστορίας, ο 4^{ος} και ο 5^{ος} αιώνας θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως αιώνες ακμής των θεολογικών γραμμάτων. Η συγκεκριμένη περίοδος χαρακτηρίζεται από μία σειρά καταλυτικών ιστορικών γεγονότων και συνθηκών που συνέτειναν στην καλλιέργεια, άνθιση και εν τέλει αποκορύφωση της Εκκλησιαστικής Γραμματείας⁶. Στην εν λόγω εξέλιξη, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η αξιόλογη παιδεία που είχαν λάβει οι σημαίνουσες προσωπικότητες της Εκκλησιαστικής Γραμματείας με απότοκο την προαγωγή της επιστημονικής σκέψης και έρευνας, η οποία με τη σειρά της επέδρασε θετικά επιφέροντας αύξηση συγγραφής κειμένων της εκκλησιαστικής φιλολογίας.

Πολλοί εκκλησιαστικοί Πατέρες του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα συνδέονταν στενά με την Κατηχητική Σχολή της Αλεξάνδρειας, θεωρούμενης ως εκ των πλέον σημαντικών παιδευτικών κέντρων της εποχής, όπου η ελληνική (σε όλες τις εκφάνσεις) Φιλοσοφία διδασκόταν απρόσκοπτα εκ παραλλήλου με τη θεολογική χριστιανική διδασκαλία. Οι θεολόγοι Πατέρες επιδιόμενοι στην επιλεκτική χρήση εκφραστικών μέσων και εννοιών προερχόμενων από την ελληνική Φιλοσοφία, μεταπλάθοντάς τες, κατόρθωσαν να τους προσδώσουν νέα δυναμική και χριστιανικό περιεχόμενο, διασφαλίζοντας την ακριβή διαμόρφωση και διατύπωση του Χριστιανικού δόγματος⁷.

Φιλοσοφικά συστήματα όπως ο Πλατωνισμός, ο Νεοπλατωνισμός, αλλά και η διδασκαλία των Στωικών και Πυθαγόρειων φιλοσόφων συνέβαλαν στην υιοθέτηση και εντατική χρήση της αλληγορικής μεθόδου ερμηνείας της Αγ. Γραφής, πρακτική που συνετέλεσε στην εμβριθή ανάλυση ζητημάτων κοσμολογικού και οντολογικού ενδιαφέροντος αφορώμενων στην κτιστότητα του Λόγου και την ουσία του Τριαδικού Θεού. Οι ερμηνευτικές αστοχίες και οι ιδιότυπες προσεγγίσεις ορισμένων Πατέρων

---

⁶ L. Woodhead, *Christianity: A Very Short Introduction*, (Oxford: Oxford University Press, 2004), 17-25. Βλ. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α' (Αθήνα: Διήγηση, 1994), 134-148.

⁷ Σωτ. Τριαντάρη, (2008). «Οι φιλοσοφικές προκείμενες της Ορθόδοξης Θεολογίας», στο Αναστ. Γ. Μαράς, κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομία*, τ. Γ', *Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων* (Πάτρα: ΕΑΠ, 2008), 45-47, 49-51.

ήγειραν θέμα αιρετικών διδασκαλιών, ζήτημα που ταλαιπώρησε και κλόνησε ισχυρά τον εκκλησιαστικό χώρο. Υπό αυτό το πλαίσιο η συνδρομή των Πατέρων στην επιλογή και υιοθέτηση της φιλοσοφικής μεθοδολογίας αξιολογείται ως ιδιαίτερα ευεργετική για την επακριβή διατύπωση των κεντρικών δογματικών εννοιών του Χριστιανισμού⁸.

Στην ανάπτυξη της Εκκλησιαστικής Γραμματείας συνέδραμε καθοριστικά η παραχώρηση θρησκευτικής ελευθερίας, η οποία κατοχυρώθηκε θεσμικά από τους αυτοκράτορες Κωνσταντίνο και Λικίνιο με το περί ανεξιθρησκίας διάταγμα των Μεδιολάνων το 313 μ.Χ. Έτσι, έπειτα από αιματηρές διώξεις διάρκειας τριών αιώνων, κατά τη διάρκεια των οποίων χιλιάδες πιστοί της Χριστιανικής Εκκλησίας υπέφεραν και απώλεσαν μαρτυρικά τη ζωή τους, η Χριστιανική Εκκλησία είχε πλέον διασφαλίσει και τύποις το δικαίωμα να ασκεί ελεύθερα τη λατρεία της, πραγματώνοντας την αποστολή της, δηλαδή την πανανθρώπινη μετάδοση του σωτηριώδους ευαγγελικού μηνύματος. Η μετέπειτα αναγνώριση και θέσπιση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας του κράτους από τον Θεοδόσιο το 380 μ.Χ. προσέδωσε νέα προοπτική, επισφραγίζοντας με τον καλύτερο τρόπο τα αποτελέσματα του αγώνα των Χριστιανών.

Συνεπώς, αιτιολογείται απόλυτα η συνακόλουθη ακμή, την οποία σημειώνει η εκκλησιαστική φιλολογία κατά την περίοδο αυτή. Γενικότερα, η Εκκλησιαστική Γραμματεία άρχισε να αναπτύσσεται και να γνωρίζει μεγάλη απήχηση, εντονότερη ωστόσο στην Δύση σε σύγκριση με την Ανατολή, γεγονός που καταδεικνύεται τόσο από τη χρησιμοποιούμενη στις μεταφράσεις γλώσσα όσο και από τον αριθμό των μεταφράσεων. Πράγματι, τα περισσότερα έργα των Πατέρων της Εκκλησίας μεταφράστηκαν στη Λατινική, προφανώς διότι απευθύνονταν και στη Δύση. Αντίθετα, αξίζει να σημειωθεί ότι ελάχιστα μόνο συγγράμματα επιλέχθηκαν για μετάφραση με αποδέκτες στην Ανατολή⁹.

Ως σημαντικότερη παράμετρος στην εκδήλωση της έντονης αυτής συγγραφικής κινητικότητας αναδείχθηκε η εμφάνιση και σε πολλές περιπτώσεις ανεξέλεγκτη διάδοση των αιρέσεων, καθώς -στο πλαίσιο του επιτακτικού εγχειρήματος σύνθεσης και διατύπωσης κειμένων ως ισχυρής ανταπάντησης στις προκλήσεις και αιτιάσεις όσων ασπάζονταν αιρετικές απόψεις και διδασκαλίες- προκάλεσε την εξ ανάγκης

---

⁸ Σωτ. Τριαντάρη, (2008). «Οι φιλοσοφικές προκείμενες της Ορθόδοξης Θεολογίας», στο Αναστ. Γ. Μαρράς, κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*, τ. Γ', *Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων* (Πάτρα: ΕΑΠ, 2008), 45-47, 49-51.

⁹ Βλ. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α' (Αθήνα: Διήγηση, 1994), 135.

αναδιαμόρφωση του τρόπου με τον οποίο αναπτύσσονταν τα δογματικά ζητήματα της ορθής χριστιανικής πίστης στα θεολογικά κείμενα.

Απόρροια των αλληπάληλων, σε θεωρητικό επίπεδο, διαξιφισμών και αντικρούσεων μεταξύ των ένθερμων υποστηρικτών των αιρετικών διδασκαλιών και των Πατέρων της Εκκλησίας αποτέλεσε η -κεφαλαιώδους σημασίας για την Ορθοδοξία- συγγραφή δογματικών και αντιρρητικών κειμένων. Στα αντιαιρετικά και ιδιαίτερος σημαντικά έργα του Γρηγορίου συγκαταλέγονται τα *Πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρρητικοὶ* και *Λόγος ἀντιρρητικός πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν*, που συνεγράφησαν προκειμένου να αντιμετωπιστεί θεολογικά η αίρεση του ακραίου αρειανού Ευνομίου. Στην ίδια κατηγορία υπάγεται και το *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν καὶ Πνευματομάχων*, όπου ομολογείται και διακριβώνεται θεολογικά το ομοούσιον του Ἁγίου Πνεύματος με τα άλλα δύο Πρόσωπα της Ἁγίας Τριάδος, τον Πατέρα και τον Υιό¹⁰.

Στα πλέον αντιπροσωπευτικά δογματικά έργα του Γρηγορίου συγκατατάσσεται το *Περὶ Ψυχῆς και Ἀναστάσεως*. Στο εν λόγω διαλογικής μορφής κείμενο, το οποίο παραπέμπει εμφανώς στους πλατωνικούς διαλόγους, η συνομιλία του Γρηγορίου με την αδελφή του Μακρίνα αναπτύσσεται έχοντας ως κεντρικό θεματικό άξονα τις περί ζωής και θανάτου αντιλήψεις, αλλά και την ανάσταση ως αποκατάσταση¹¹.

Εστιάζοντας στην πνευματική προσφορά των Καππαδοκῶν Πατέρων της Ανατολής, αναντίρρητα, θεωρείται σημαντικότερο το πολυδιάστατο έργο του αγίου Γρηγορίου Νύσσης. Ο Γρηγόριος (335/340– 394) διετέλεσε επίσκοπος της Νύσσης στη Μικρά Ασία (εξ ου η επονομασία *Νύσσης*), σε πρώτη φάση από το 372 έως το 375 και εν συνεχεία σε δεύτερη, από το 378 μέχρι τον θάνατό του¹². Οι περισσότερες μαρτυρίες και αναφορές για τον Γρηγόριο δεν απαντώνται καταγεγραμμένες από τον ίδιο, αλλά εντοπίζονται σε επιστολές του Μ. Βασιλείου και κείμενα του Γρηγορίου του Θεολόγου¹³.

Ανατρέχοντας στα πρώτα χρόνια της ζωής του αγίου Γρηγορίου και τις προσλαμβάνουσες που είχε δεχθεί από το οικογενειακό του περιβάλλον, καθίσταται περεταίρω εφικτή η κατανόηση της προσωπικότητας και σύνολης της θεολογικής και φιλοσοφικής θεώρησής του. Ο Γρηγόριος ήταν αδελφός του Μεγάλου Βασιλείου και

¹⁰ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 403.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 403.

¹² Στο ίδιο, σ. 402.

¹³ Ε. Κωνσταντίνου, «Γρηγόριος ο Νύσσης», *ΘΗΕ* 12, 756-757.

τρίτος υιός των ευσεβών χριστιανών Βασιλείου και Εμμελίας. Ο πατέρας του ασχολούνταν επαγγελματικά με τη διδασκαλία της Ρητορικής¹⁴. Κατά την επικρατέστερη άποψη ο Γρηγόριος εικάζεται ότι γεννήθηκε στα Άννησα ή τη Νεοκαισάρεια του Πόντου, όπου και ανατράφηκε¹⁵.

Η αδελφή του, Μακρίνα, ασχολήθηκε ενεργά με την ανατροφή και διαπαιδαγώγησή του, μεριμνώντας για τη στοιχειώδη εκπαίδευσή του¹⁶. Παράλληλα, του ενεφύσησε τις αξίες του ορθόδοξου χριστιανικού ήθους, ενδυναμώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την πίστη του στον Τριαδικό Θεό. Έτσι, με την αμέριστη υποστήριξη και συμβουλευτική της Μακρίνας, ο Γρηγόριος προσέλαβε τα ηθικά χαρακτηριστικά βάσει των οποίων συγκρότησε την προσωπικότητά του και μετέπειτα συνέθεσε το θεολογικό, αλλά με αναμφισβήτητα φιλοσοφικές, κυρίως νεοπλατωνικές και ωριγενικές, αποχρώσεις συγγραφικό έργο του¹⁷.

Εξίσου καθοριστική για την ηθικοπνευματική διαμόρφωση και ανατροφή του Γρηγορίου αναδείχθηκε η συμβολή του αδελφού του Βασιλείου¹⁸, αλλά και η εγκάρδια φιλία που ανέπτυξε μετέπειτα με τον άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο. Το έτος 345, όταν επήλθε ο θάνατος του πατέρα του Βασιλείου, ο Γρηγόριος βρισκόταν σε νεαρή και ευαίσθητη ακόμα ηλικία¹⁹. Η ενασχόληση του πατέρα του με τη ρητορική ενέπνευσε στον Γρηγόριο την επιθυμία να θελήσει και ο ίδιος να ασχοληθεί επαγγελματικά για ένα διάστημα με αυτή²⁰, καθώς διέθετε άριστη θεωρητική φιλοσοφική κατάρτιση, αλλά και βαθύτατη γνώση των φιλοσοφικών ρευμάτων που είχαν διαμορφωθεί επί εποχής του²¹. Ωστόσο, εικάζεται ότι εγκατέλειψε σχετικά σύντομα το επάγγελμα, κατόπιν προτροπής του Γρηγορίου του Θεολόγου²².

¹⁴ Αναστ. Γ. Μαράς, «Βασίλειος: Ο πατέρας του Μ. Βασιλείου», *ΜΟΧΕ* 4, 43.

¹⁵ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 402.

¹⁶ Στο ίδιο, σ.402.

¹⁷ Ηλ. Μουτσούλας, *Γρηγόριος Νύσσης: Βίος, Διδασκαλία, Συγγράμματα*. (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1997), 15-25.

¹⁸ Παν. Κ. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Δ', (Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 2006), 160. Γρηγόριος Νύσσης, *Απολογητικός προς Πέτρον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐξαήμερον*, PG 4. «Όταν ὁ Βασίλειος ἤνοιξε σχολὴν ῥητορικῆς εἰς τὴν Καισάρειαν, ὁ Γρηγόριος παρηκολούθησε τὰ μαθήματα τοῦ ἐπὶ διετίαν (356-358), προφανῶς ὁμῶς εἴτε εἰς τὴν Καισάρειαν εἴτε εἰς τὴν Νεοκαισάρειαν παρηκολούθησε καὶ πρόγραμμα φιλοσοφίας. Τὰ ἔργα του μαρτυροῦν ἐπίσης ἀρίστην γνῶσιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς ἰατρικῆς, ὅπως ἦσαν ἀνεπτυγμένα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ», PG 4, 125B. Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς*, Α', PG 46, 1049AB.

¹⁹ Αναστ. Γ. Μαράς, «Βασίλειος, ο πατέρας του Μ. Βασιλείου», *ΜΟΧΕ* 4, 43.

²⁰ Κων. Δ. Γεωργούλης, «Γρηγόριος Νύσσης», *Εγκυκλοπαίδεια Ἡλιος* τ. 7 (Αθήνα: Φ. Τάλωσ 1957), 680.

²¹ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 402.

²² Κων. Λογοθέτης, *Η φιλοσοφία των πατέρων και του μέσου αιώνας*, τ. Α' (Αθήνα: χ.ε, 1933), 236.

Μετά τον απρόσμενο θάνατο της συζύγου του Θεοσεβείας, ο Γρηγόριος κατέφυγε σε ησυχαστήριο²³. Κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του, πέραν της ενδοσκόπησης και πνευματικής του ανατροφοδότησης, ο Γρηγόριος επιδόθηκε με ζήλο σε ενδελεχή μελέτη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και γραμματείας, εστιάζοντας στον Ωριγένη. Η εντύπωση του στη Φιλοσοφία του επέτρεψε να αποκτήσει σφαιρική αντίληψη, οξύνοντας παράλληλα την κριτική σκέψη του αναφορικά με τη θεώρηση των οντολογικών ζητημάτων που τον απασχολούσαν.

Ο Γρηγόριος, όντας άριστος γνώστης της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας και έχοντας αποκτήσει αξιόλογο προσωπικό εκφραστικό ύφος, διέθετε την ικανότητα να διεισδύει στο βάθος των θεολογικών όρων και να διαμορφώνει τη συλλογιστική του άρτια. Τα γνωρίσματα αυτά του επέτρεπαν να προβαίνει στην ανάλυση αγιογραφικών αποσπασμάτων και φιλοσοφικών εννοιών, μέσω των οποίων θεμελιώνει τη σκέψη και τη διδασκαλία του. Η πειστικότητα του λόγου του απέρρευε αβίαστα ως προϊόν του γνωστικού του υποβάθρου, της δεινής δηλαδή μελέτης της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας και των βιβλικών κειμένων²⁴.

Ο άγιος Γρηγόριος είχε την ευχέρεια να αναπτύσσει διεξοδικά ουσιώδεις δογματικές θέσεις της χριστιανικής διδασκαλίας, όπως το *Ακατάληπτον* της ουσίας του Τριαδικού Θεού, αλλά και ζητήματα που άπτονταν της Κτισιολογίας. Εκ των θεμάτων που απασχόλησαν τον Γρηγόριο, το ενδιαφέρον του επικεντρώθηκε ιδιαίτερα στην περί ψυχής διδασκαλία και τη διερεύνηση ερωτημάτων αφορώντων στην ένωση και τον χωρισμό της από το σώμα, τον θάνατο και την ανάσταση²⁵.

Η πνευματική εμβέλεια του Γρηγορίου, ως θεολογικής προσωπικότητας, αναδείχθηκε κατά τη διάρκεια της συμμετοχής του στη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο, η οποία διεξήχθη το 381 στην Κωνσταντινούπολη, όπου αντέκρουσε με σθένος τις απόψεις και τα επιχειρήματα των πνευματομάχων του Μακεδονίου. Η τόσο καθοριστική, στον αγώνα εναντίον των αιρετικών διδασκαλιών, αυτή συμβολή του συνετέλεσε στο να αποκληθεί «Πατήρ Πατέρων και Νυσσαέων Φωστήρ», αλλά και να του αποδοθεί από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο τον Α΄ η τιμητική προσφώνησή του ως «Στύλου της Ορθοδοξίας». Αξίζει να σημειωθεί ότι μεταγενέστερα, κατά τις εργασίες της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου του 431 αποδόθηκε ιδιαίτερη τιμητική μνεία στον

---

²³ Il. Ramelli, «Theosebia: A Presbyter of the Catholic Church», *Journal of Feminist Studies in Religion* 26, 2 (2010), 79–102.

²⁴ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 402.

²⁵ Ηλ. Μουτσούλας, *Γρηγόριος Νύσσης: Βίος, Διδασκαλία, Συγγράμματα*. (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1997), 137-143.

Γρηγόριο Νύσσης «άνδρα μετά τον αδελφόν δεύτερον εν τε λόγοις και τρόποις»²⁶, αλλά και τον Μέγα Βασίλειο για την εξαιρετη ρητορική διδασκαλία και τη σύνολη προσφορά τους στη χριστιανική Εκκλησία. Αιώνες αργότερα, στη Θ΄ Οικουμενική Σύνοδο του 787, ο Γρηγόριος θα αποκαλούνταν ως «πατήρ Πατέρων»²⁷. Αποτέλεσμα της υπερτοπικής εκτίμησης και της εμπιστοσύνης που έχαιρε ήταν να σταλεί σε διάφορες περιοχές της επικράτειας, επωμιζόμενος ως πνευματική αποστολή τη διευθέτηση σύνθετων και απαιτητικών εκκλησιαστικών ζητημάτων²⁸.

Η φήμη του Γρηγορίου, ως δεινότατου ρήτορα, εξακτινώθηκε σε ταχύτατο χρονικό διάστημα. Η ευρύτατη αυτή απήχηση και αποδοχή οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην ισχυρά τεκμηριωμένη επιχειρηματολογία των κειμένων του, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι ο λόγος του στερούνταν αριστοτεχνικότητας. Συνεπώς, δεν προκαλεί καμία έκπληξη το γεγονός ότι του ανατέθηκε η εκφώνηση βαρυσήμαντων επικηδειών λόγων προκειμένου να εξαρθεί η προσωπικότητα τριών επιφανών εκλιπόντων προσώπων (*Επιτάφιος εις Πλακίλλαν βασίλισσαν, Έπιτάφιος εις Μελέτιον επίσκοπον Άντιοχείας, Εις Πουλχερίαν παραμυθητικός λόγος*)²⁹.

Το έτος 372 συνιστά ορόσημο για τον Γρηγόριο, καθώς έπειτα από προτροπή του αδερφού του Βασιλείου, αποφάσισε να εμπλακεί στα της διοικητικής ιεραρχίας της Εκκλησίας. Τότε εξελέγη επίσκοπος Νύσσης, παρά το γεγονός ότι τα διοικητικά και οργανωτικά καθήκοντα δεν αποτελούσαν πεδίο στο οποίο είχε εκδηλώσει έφεση, ούτε διέθετε τις απαιτούμενες δεξιότητες προκειμένου να υποστηρίξει αποτελεσματικά αυτή την επιλογή του³⁰. Πολλώ μάλλον, το συγκεκριμένο αντικείμενο, όχι μόνο δεν άρμοζε στην ιδιοσυγκρασία του, αλλά και θα του δημιουργούσε σειρά προβλημάτων. Ο Γρηγόριος αποδείχθηκε ισχυρός πολέμιος όσων υποστήριζαν τις αιρετικές απόψεις του Αρείου, οι οποίοι –όπως αναμενόταν- στράφηκαν εναντίον του, διαβάλλοντάς τον και αποδίδοντας αιτιάσεις για διοικητικές και οικονομικές ατασθαλίες, επιτυγχάνοντας την

---

²⁶ Στ. Παπαδόπουλος, *Γρηγορίου Νύσσης Πνεύμα και Λόγος*, (Κατερίνη: Τέρτιος, 1997), 7.

²⁷ Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος (Παρασκευαΐδης), «Η περί Θεού Λόγου Διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης», 1/1/2004. <https://arxiepiskoposxristodoulos.wordpress.com/2015/01/26/%CE%B7-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AF-%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CF%8D-%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85/> (Ημ. ανάκτησης 27 Ιουνίου 2024).

²⁸ Κων. Δ. Γεωργούλης, «Γρηγόριος Νύσσης», *Εγκυκλοπαίδεια Ήλιος*, τ. 7 (Αθήνα: Φ. Τάλως 1957), 685.

²⁹ Ηλ. Δανέζης και Ευστρ. Θεοδοσίου, *Το μέλλον του παρελθόντος μας* (Αθήνα: Δίαυλος, 2005), 72.

³⁰ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 402.

απομάκρυνσή του από την επισκοπική του θέση³¹. Όταν ο αυτοκράτορας Ουάλης απεβίωσε, ο Γρηγόριος επανήλθε στην θέση του τυγχάνοντας ευρύτατης, ενθουσιώδους λαϊκής υποδοχής και αποδοχής³². Όσον αφορά στα τελευταία χρόνια της ζωής του, οι σχετικές αναφορές και μαρτυρίες είναι ιδιαίτερα πενιχρές. Η τελευταία καταγεγραμμένη παρουσία του Γρηγορίου σημειώνεται το 394 στη Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης. Ο Γρηγόριος αναπαύθηκε εν ειρήνη (εικάζεται το 394) έχοντας αφήσει ως παρακαταθήκη το θεολογικά πολύτιμο και αξιόλογο γενικότερα συγγραφικό έργο του³³.

2.2 Το συγγραφικό έργο του αγίου Γρηγορίου Νύσσης

Το εκτενέστατο και ευρείας προβληματικής συγγραφικό έργο του Γρηγορίου θεωρείται μεγίστης θεολογικής αξίας με σημαντικές φιλοσοφικές, ηθικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Το ύφος γραφής του διακρίνεται από αμεσότητα, τόλμη και αποφασιστικότητα, χαρακτηριστικά που συνέβαλλαν στην άνευ ενδοιασμών έκφραση των πεποιθήσεών του. Το συγγραφικό έργο του περιλαμβάνει διάφορα κειμενικά είδη όπως: επιστολές, σύντομες έκτασης πραγματείες και ερμηνευτικά υπομνήματα βιβλικών κειμένων. Ο Γρηγόριος επιδιδόταν συστηματικά στην ερμηνευτική και παράλληλα κριτική ανάλυση και επεξεργασία φιλοσοφικών έργων (όπως του Ωριγένη) και ιερών κειμένων. Η ακολουθούμενη αυτή πρακτική χαρακτήριζε το ιδιαίτερο συγγραφικό ύφος του ως δογματικού θεολόγου³⁴.

Με γνώμονα το, πράγματι ποικίλο θεματολογικά, περιεχόμενό τους τα έργα του κατατάσσονται σε δογματικά, ασκητικά, ηθικά και ερμηνευτικά. Εν τούτοις, του αποδίδεται η συγγραφή και ορισμένων, αμφιλεγόμενης προέλευσης, έργων τα οποία οι μελετητές του Γρηγορίου χαρακτηρίζουν αμφιβαλλόμενα ή κατά περίπτωση νόθα³⁵. Επί πλέον, ο Γρηγόριος ασχολήθηκε διεξοδικά με τη συγγραφή δογματικών

---

³¹ Στο ίδιο, σ.402.

³² Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος (Παρασκευαΐδης), «Η περί Θεού Λόγου Διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης», 1/1/2004. <https://arxiepiskoposxristodoulos.wordpress.com/2015/01/26/%CE%B7-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AF-%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CF%8D-%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85/> (Ημ. Ανάκτησης: 27 Ιουνίου 2024).

³³ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 403.

³⁴ An. Marmodoro και N. B. McLynn (επιμ.), *Exploring Gregory of Nyssa, Philosophical, Theological, and Historical Studies*, (Oxford: Oxford University Press, 2018), 21-26.

³⁵ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 403-404.

θεολογικών κειμένων τριαδολογικού, πνευματολογικού και χριστολογικού περιεχομένου. Επίσης, συνέταξε πλήθος εγκωμιαστικών, κατηχητικών και ηθικών λόγων, αλλά και επιστολές, αφορμώμενος από εκκλησιαστικές εορτές, θέματα επίκαιρου ενδιαφέροντος ή ακόμα και τον βίο διακεκριμένων προσώπων³⁶. Ο πολυγραφότατος Γρηγόριος λόγω της παιδείας που είχε λάβει, αλλά και της -κατά τα νεανικά του χρόνια- άσκησης στην τέχνη της ρητορικής, είχε εξελιχθεί σε άριστο χρήστη του λόγου. Αξιοποίησε στο έπακρο τα ρητορικά σχήματα λόγου, διανθίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο υφολογικά τα κείμενά του. Ωστόσο, ο λόγος του είναι ιδιαίτερα σύνθετος, σε ορισμένες περιπτώσεις ενδεχομένως και δυσνόητος, ούτως ώστε η μεταφορά του στη σύγχρονη Νεοελληνική γλώσσα να συνιστά ένα δύσκολο εγχείρημα.

Η -υπό την ευρεία έννοια- μαθητεία του Γρηγορίου δίπλα στον μεγαλύτερο ηλικιακά αδελφό του Βασίλειο, ο οποίος διέθετε εξαιρετη μόρφωση και άριστη γνωστική κατάρτιση στα επί εποχής του πεδία της επιστήμης και της φιλοσοφίας, αποδείχθηκε πολύτιμη αρωγός στην πνευματική διάπλαση της προσωπικότητας και του τρόπου γραφής του Γρηγορίου³⁷. Αυτό όμως που διαφοροποιούσε αισθητά τον Γρηγόριο από τον Βασίλειο ήταν η έντονα επιφυλακτική στάση που τηρούσε ο Βασίλειος έναντι στη χρήση και αξιοποίηση τόσο του επιστημονικού όσο και του φιλοσοφικού λόγου στη Θεολογία.

Ο Γρηγόριος, όντας πιο δεκτικός ως μαθητής και επιδεικνύοντας ανοικτότητα πνεύματος ως ρητοροδιδάσκαλος³⁸, φαινόταν εξαρχής ότι συγκέντρωνε δύο σημαντικά προτερήματα, τα οποία, μετασχηματιζόμενα σε συγγραφικές αρετές, θα διέτρεχαν σύνολο το μετέπειτα συγγραφικό έργο του. Συγκεκριμένα, αφενός επιθυμούσε αδιάλειπτα να αποκτά περισσότερες και μάλιστα νέες γνώσεις, αφετέρου εργαζόταν συστηματικά διατηρώντας το ελεύθερον του πνεύματός του³⁹.

Σημαντική ήταν επίσης η δυναμική που αντλούσε ο Γρηγόριος, όσον αφορά στην καλλιέργεια της οξυδέρκειας και της παρατηρητικότητάς του, από τις επαφές που είχε αναπτύξει με άτομα που ανήκαν στον κύκλο των χριστιανών διανοουμένων και άλλα επιφανή πρόσωπα με αξιόλογη μόρφωση, δεκτικότητα και ευρύτητα αντιλήψεων. Ο ικανότατος Γρηγόριος, επηρεαζόμενος και από τη φιλοσοφική σκέψη του Ωριγένη, εξακτίνωσε στον χριστιανικό κόσμο φιλοσοφικές ιδέες και όρους της αρχαίας

---

³⁶ Γ. Φλωρόφσκυ, *Οι Ανατολικοί Πατέρες του Τέταρτου Αιώνα*, (Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 1991), 227-231.

³⁷ Στ. Παπαδόπουλος, *Γρηγόριος Νύσσης*, (Κατερίνη: Τέρτιος, 1987), 58-60.

³⁸ An. Meredith, *Gregory of Nyssa*, (London/N.Y.: Routledge, 1999), 4-5.

³⁹ Στ. Παπαδόπουλος, *Γρηγόριος Νύσσης*, (Κατερίνη: Τέρτιος 1987), 55.

ελληνικής διανόησης⁴⁰. Κατ' αυτόν τον τρόπο κατάφερε να επιτύχει τη μετακένωση της αρχαιοελληνικής πνευματικής κληρονομιάς, την οποία άλλωστε αξιοποίησε και ο ίδιος εντάσσοντας και ενσωματώνοντας πλήθος στοιχείων της στο γενικότερο πνευματικό αλλά και συγγραφικό του έργο⁴¹. Αυτό το κατόρθωσε σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, ώστε το έργο του, συγκριτικά με εκείνο του Βασιλείου αλλά και του Γρηγορίου του Θεολόγου, να αξιολογηθεί, κατά πολλούς, ως μακράν υπερέχον καθότι πληρέστερο και αρτιότερο⁴². Πράγματι, δια της συγγραφής, ο Γρηγόριος εκδιπλώνει το ερευνητικό και κριτικό του ενδιαφέρον επιζητώντας συνεχώς το ουσιώδες και ωφέλιμο των πραγμάτων καθόσον αυτό οδηγεί στη, σύμφωνα με τη χριστιανική πίστη, ηθική τελείωση και πνευματική απελευθέρωση⁴³.

Ενδεικτικά και, ως προς τα σχετικά με το εξεταζόμενο θέμα συγγράμματα, ιδιαίτερα σημαίνουν θεωρείται το *Περί κατασκευής του ανθρώπου*, το οποίο πραγματεύεται το θέμα της οντολογικής σύστασης του ανθρώπου (συνιστά δώρο προσφερθέν στον αδελφό του Πέτρο και γράφτηκε περίπου το 380)⁴⁴. Στο *Απολογητικός περί της έξαήμερου* ο Γρηγόριος προβαίνει στην ερμηνευτική προσέγγιση του βιβλίου της *Γενέσεως* συμπληρώνοντας τις σχετικές απόψεις του Βασιλείου. Επίσης, διατυπώνει και αναλύει τις περί μεταφυσικής ενδόμυχες σκέψεις του αφορμώμενος από τα περί της δημιουργίας κείμενα³¹. Στο *Είς τόν βίον της όσίας Μακρίνης* ο Γρηγόριος παρουσιάζει τον ενάρετο βίο και αγώνα της έν Χριστώ πορευόμενης αδελφής του Μακρίνας⁴⁵. Ταυτόχρονα, εξαιρεί τις, κατά το χριστιανικό ήθος, πνευματικές αξίες που διέθετε και εφάρμοζε κατά την ασκητική της βιοτή, εν πλήρει συμφωνία με τις επιταγές και το ευαγγελικό μήνυμα των κειμένων της Αγίας Γραφής⁴⁶. Τέλος, στο έργο *Είς την έπιγραφήν των Ψαλμών*, επεξηγεί τον τρόπο με τον οποίο η ανάγνωση των Ψαλμών λειτουργεί ευεργετικά ως οδοδείκτης στην πορεία κάθε ανθρώπου προς την ανύψωση της ψυχής⁴⁷.

---

⁴⁰ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), 38-40.

⁴¹ Στ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Β' (Αθήνα: Γρηγόρης, 2012), 594-595.

⁴² J. Quasten, *Patrology*, τ. III (Westminster, MD: Christian Classics, 1983), 254-255.

⁴³ Ηλ. Δανέζης και Ε. Θεοδοσίου, *Το μέλλον του παρελθόντος μας* (Αθήνα: Δίαυλος, 2005), 73-74.

⁴⁴ Ηλ. Μουτσούλας, *Γρηγόριος Νύσσης: Βίος, Διδασκαλία, Συγγράμματα*. (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1997), 64-130.

⁴⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Βίος Όσίας Μακρίνης*, PG 46.

⁴⁶ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5, (Αθήνα: Στρατηγικές εκδόσεις, 2011), 403.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ.403.

Ο, εν πρώτοις, θεολογικός του λόγος διανθίζεται υφολογικά με στοιχεία λογοτεχνίας. Παράλληλα, ο Γρηγόριος ενσωματώνει στα κείμενά του στοιχεία φιλοσοφίας, η χρήση των οποίων ισχυροποιούσε την αποδεικτική ισχύ της επιχειρηματολογίας του, προκειμένου να αντικρούσει τις –σύγχρονες και επικίνδυνα εξαπλωνόμενες- αιρέσεις της εποχής του. Ταυτόχρονα, επιδίωκε να αντιμετωπίσει τις γενικότερες ποιμαντικές προκλήσεις και να διαχειριστεί τα υπαρξιακά και θεολογικά ζητήματα, με τα οποία έρχονταν αντιμέτωποι οι πιστοί.

Ωστόσο, ο Γρηγόριος δεν περιορίζεται στην επιλογή κειμενικών παραπομπών αμιγώς φιλοσοφικού περιεχομένου, αλλά παραθέτει αποσπάσματα και από άλλους εθνικούς συγγραφείς όπως ο Πλούταρχος και άλλοι.⁴⁸ Αυτή η πρακτική απηχεί την ολιστική προσέγγιση που ακολουθούσε, καθώς δεν θεωρούσε αποκλειστικά τα φιλοσοφικά ως τα μόνα κείμενα έκφρασης της πνευματικότητας του Ελληνισμού. Ο Γρηγόριος εκτιμούσε την έξωθεν παιδεία υπό την προοπτική ότι οι καρποί της συνέδραμαν στην προπαρασκευή του ανθρώπου εις Χριστόν, ειδάλλως, θεωρούσε ότι η πρόσληψή της θα ήταν ανώφελη εφόσον διαρκώς κοιλοπονά χωρίς να τίκτει προς την αλήθεια και χωρίς να οδηγεί στο φως της θεογνωσίας⁴⁹. Αλλά τι σημαίνει να μαθαίνεις από την αλήθεια; «Πατέρα και Υιόν και Πνεῦμα Ἅγιον ἐν τῇ παραδόσει τῆς πίστεως παρὰ τῆς ἀληθείας ἐμάθομεν»⁵⁰.

Ο Γρηγόριος χαρακτηρίστηκε ως ο «φιλοσοφικότερος των Πατέρων». Πράγματι, η υιοθέτηση του αλληγορικού τρόπου έκφρασης, η ενσωμάτωση στοιχείων προϊόντων του ωριγενισμού και της πλατωνικής διδασκαλίας όχι μόνο δεν λειτούργησαν ανασταλτικά, αλλά αντιθέτως, επεξεργαζόμενα κριτικά, προσέδωσαν περαιτέρω δυναμική ενισχύοντας δημιουργικά τον τρόπο γραφής του. Η προσήλωση και η πίστη του στην ορθότητα των ιερών κειμένων, αλλά και η εφαρμογή φιλοσοφικών μεθόδων ως προς την ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας και των αναλύσεών του, είχε ως αποτέλεσμα τη σύνθεση μίας ολοκληρωμένης θεολογικής θεώρησης και διδασκαλίας⁵¹.

Ο Γρηγόριος, ενασχολούμενος με τη συγγραφή, δεν ενέδωσε στη σύνθεση μίας αποκλειστικά και μόνο θεωρητικής κατασκευής εν είδει στείρου θεολογικού

---

⁴⁸ An. Meredith, *Gregory of Nyssa*, (London/N.Y.: Routledge, 1999), 6.

⁴⁹ «ἄγονος γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ ἔξωθεν παίδευσις», Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ἀρετῆς ἥτοι εἰς τὸν βίον Μουσέως*, PG 44, 319.

⁵⁰ Γρηγόριος Νύσσης, *Ἀντιρρήτικὸς πρὸς τὴν Εὐνομίου ἔκθεσιν*, PG 45, 262.

⁵¹ Στ. Παπαδόπουλος, *Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας: η σκέψη και τα έργα τους*, (Αθήνα: Εστία 1986), 188.

συστήματος, ούτε επιδίωκε να επιλύσει με αμιγώς θεωρητική προσέγγιση μόνο θεωρητικά ζητήματα χριστιανικής πίστης. Το γεγονός ότι ο Γρηγόριος είχε επιλέξει τον εγκόσμιο και όχι τον απόκοσμο, μοναχικό ασκητικό βίο του επέτρεπε να αποκτά ίδια αντίληψη των γενικότερων εκκλησιαστικών ζητημάτων, αλλά και των προβληματικών καταστάσεων που αντιμετώπιζε η Εκκλησία, όπως αυτές ανέκυπταν κυρίως από αιρετικές διδασκαλίες που υπέσκαπταν την ορθότητα της πίστης⁵². Ως εκ τούτου λοιπόν και πέραν της παραινετικής του διάθεσης, ο Γρηγόριος επικέντρωνε το ενδιαφέρον του στην πραγματιστική διαχείρισή τους, προτείνοντας απόλυτα εφαρμόσιμες προσεγγίσεις.

2.3 Η θεώρηση του ελληνικού φιλοσοφικού λόγου στη θεολογία και τις απόψεις του αγίου Γρηγόριου Νύσσης

Ο Γρηγόριος είχε εντρυφήσει στη μελέτη της φιλοσοφικής σκέψης του Πλάτωνα και των κατά την έναρξη της ύστερης αρχαιότητας, (μεταγενέστερα χαρακτηριζόμενων ως νεοπλατωνιστών) μελετητών του, οι οποίοι πέραν της διεξοδικής ανάλυσης του πλατωνικού συστήματος ιδεών είχαν προσθέσει ίδια νεωτερικά στοιχεία, επεκτείνοντας την πλατωνική σκέψη. Ο Γρηγόριος αξιοποίησε το γνωστικό του υπόβαθρο στο πλαίσιο μίας διαλεκτικής προσέγγισης της ευρύτερης αρχαίας ελληνικής Φιλοσοφίας προκειμένου να αναδείξει αφενός μεν την ορθότητα και την αλήθεια του χριστιανικού δόγματος, αφετέρου δε να προασπίσει τη χριστιανική πίστη από παρείσφρηση παγανιστικών στοιχείων και δοξασιών ευρέως διακινούμενων, λόγω του κλίματος θρησκευτικού συγκρητισμού. Η εν λόγω επιλογή οπωσδήποτε δεν απέρρεε από εσώτερη επιθυμία του Γρηγορίου να εξετάσει τις αρχές του Χριστιανισμού συγκριτικά με τα ιδεολογικά θεωρητικά συστήματα των αρχαιοελληνικών φιλοσοφικών ρευμάτων.

Αυτή η προσέγγιση και στάση του συνδεόταν με το γεγονός ότι, ενώ στο πρώιμο στάδιό του ιστορικά ο Χριστιανισμός αναπτύχθηκε σε περιβάλλον όπου επικρατούσε ο Ιουδαϊσμός, σύνολη η αρχαιοελληνική φιλοσοφία εξακολουθούσε να συνιστά το κεντροβαρές πνευματικό και γενικότερο ιδεολογικά πλαίσιο της εποχής, κατά τρόπον ώστε να καθίσταται ουτοπική η παραθεώρηση της συνεισφοράς του

---

⁵² An. Meredith, *Gregory of Nyssa*, (London/N.Y.: Routledge, 1999), 7.

Ελληνισμού (φιλοσοφικού λόγου και γλώσσας) στη θεωρητική διαμόρφωση της διδασκαλίας και καλλιέργεια της χριστιανικής ρητορικής⁵³. Η επίδραση του Ελληνισμού στον Ιουδαϊσμό και η αλληλοπεριχώρηση Ελληνισμού και Χριστιανισμού δημιουργούσαν μία ιδιαίτερη συνθήκη, κατά την οποία η κυριαρχούσα αρχαιοελληνική φιλοσοφική σκέψη και αντίληψη εκλαμβάνονταν ως επικίνδυνη απειλή έναντι του Ιουδαϊσμού και κατ' επέκταση του Χριστιανισμού. Αυτό καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι μολονότι την εποχή της άνθισης και εξάπλωσης του Χριστιανισμού στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία παρατηρούνταν ένα συνονθύλευμα θρησκευτικών πεποιθήσεων, καθώς οι άνθρωποι επιδίδονταν σε λατρευτικά καθήκοντα και πρακτικές που ενσωμάτωναν - υπό πνεύμα συγκρητισμού - ετερόκλητα στοιχεία αφορμώμενα από θρησκείες της Περσίας, της Αιγύπτου και άλλες περιοχές της Ανατολής, εντούτοις ο Ελληνισμός, λόγω της κυριαρχίας του πολιτισμικά, θεωρήθηκε και αντιμετωπίστηκε ως ο κυριότερος αντίπαλος του Χριστιανισμού⁵⁴.

Ο εμπερίστατος και εμβριθής αρχαιοελληνικός φιλοσοφικός λόγος συνιστούσε ισχυρό και αποτελεσματικό διανοητικό εργαλείο προσέγγισης και ερμηνείας, τόσο της αισθητής όσο και υπεραισθητής πραγματικότητας. Ο Γρηγόριος και άλλοι χριστιανοί διανοητές ανήκοντες στους αξιόλογους πνευματικούς κύκλους της εποχής, των οποίων η εμβέλεια διαμόρφωνε και επηρέαζε τις αντιλήψεις της περιρρέουσας ατμόσφαιρας, απέδωσαν μεγάλη σημασία στη δυναμική του Ελληνισμού, έως ότου καταλήξουν στην πρόσληψη ή την απόρριψη του ως δίαυλου κοινωνίας του ευαγγελικού μηνύματος.

Ειδικότερα, ο Γρηγόριος είχε συνταχθεί ιδεολογικά με τους χριστιανούς συγγραφείς που είχαν αναγνωρίσει τη δυναμική προοπτική του Ελληνισμού, ως ενδεχόμενου αντίπαλου δέους απέναντι στα Δόγματα του Χριστιανισμού, χωρίς ωστόσο να εμπλακούν στην -σε πολλές περιπτώσεις εμπαθή- πολεμική εναντίον του. Αντιθέτως, ο Γρηγόριος όπως και άλλοι ομοφρονούντες συγγραφείς, με την οξυδέρκεια που τους διέκρινε, προέβησαν στην αξιοποίηση και χρήση όσων ο Ελληνισμός προσέφερε (γλώσσα, αποδεικτικές μεθόδους, λογικότητα, Γραμματική, Ρητορική και Φιλοσοφία), ώστε να διατυπωθεί ορθά η Δογματική Διδασκαλία, να διαδοθεί το ευαγγελικό μήνυμα και εν τέλει να εδραιωθεί ο Χριστιανισμός στα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου⁵⁵.

---

⁵³ Μητροπολίτης Ιωάννης Ζηζιούλας, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο κόσμων*, (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 2003), 14-15.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 15-16.

⁵⁵ An. Meredith, *Gregory of Nyssa*, (London/N.Y.: Routledge, 1999), 8.

Παρά ταύτα η πρακτική αξιοποίηση της πνευματικότητας του Ελληνισμού είχε ήδη από τον 2^ο αιώνα εγείρει τις σφοδρές αντιδράσεις εκκλησιαστικών Πατέρων και θεολόγων, υπό την έννοια ότι η εμφιλοχώρηση στοιχείων του αρχαιοελληνικού φιλοσοφικού στοχασμού θα αλλοίωνε το περιεχόμενο της χριστιανικής δογματικής διδασκαλίας. Ειδικότερα ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς (τέλος 2^{ου} αιώνα – αρχές 3^{ου}), αλλά και ο Ωριγένης (185-254) εξέλαβαν την αρχαιοελληνική φιλοσοφία και κυρίως το προχριστιανικό φιλοσοφικο-θρησκευτικό, σωτηριολογικού περιεχομένου και μυστικιστικού, ημιδιαισθητικού χαρακτήρα κίνημα του Γνωστικισμού, ως υπέρμετρη απειλή. Η θρησκευτικού και φιλοσοφικού τύπου αυτή διδασκαλία διαφοροποιούνταν αποκλίνοντας αισθητά από την αντίστοιχη ορθή χριστιανική διδασκαλία, αναφορικά με το πρόσωπο του Ιησού Χριστού⁵⁶. Ο Γνωστικισμός πρέσβευε την, συν τοις άλλοις, συνειδητή περιφρόνηση του ένυλου και εξ αυτού δέσμιου φυσικού κόσμου⁵⁷. Ο δε Τερτυλλιανός (155 –240) απέρριπτε τη χρήση στοιχείων της πλατωνικής φιλοσοφίας εκφράζοντας έντονα την αντίρρησή του στη σύμπλεξη Χριστιανισμού – Ελληνισμού⁵⁸.

Η στάση που τήρησαν οι Εθνικοί έναντι του Χριστιανισμού ήταν εχθρική. Συν τω χρόνω, η εκατέρωθεν επίδραση, προοδευτικά εξελισσόμενη, οδήγησε στην εναρμόνιση του Χριστιανισμού με τον Ελληνισμό και τη θεώρησή τους ως συγκοινωνούντων πνευματικά δοχείων⁵⁹.

Η εν λόγω συνθήκη και σύνολες οι καταβολές του Γρηγορίου συνιστούν το θεωρητικό υπόβαθρο επί του οποίου δομήθηκε η ρητορική της διδασκαλίας του θεολογικού του λόγου. Ο Γρηγόριος, αναφερόμενος στο επιδιωκόμενο του άνίστασθαι προς το καθ' όμοίωσιν, προβαίνει στον ορισμό του ενάρετου Χριστιανού ως εκείνου που μιμείται (υπό την έννοια του ἐφαρμόζειν) τον επί γης βίο του Χριστού, συνεργία του Αγίου Πνεύματος⁶⁰. Η μίμηση προϋποθέτει την έμπρακτη εφαρμογή και τήρηση των -κατά το ευαγγελικό μήνυμα- αρχών που συνθέτουν το χριστιανικό ήθος, οδηγώντας στη βίωση μίας, υπό την επικουρία του Αγίου Πνεύματος, εν Χριστῷ ζωής.

Ο Γρηγόριος προσδιορίζει με εναργή τρόπο ως βασικό αίτιο αλλοτρίωσης του ανθρώπου από την αληθή φύση του (κατ' εικόνα και καθ' όμοίωσιν Θεού) την εκούσια μίμηση -νοούμενης ως κυριαρχίας- της ζώωδους και άλογης υπόστασής του, ανάγοντας

⁵⁶ An. Meredith, *Gregory of Nyssa*, (London/N.Y.: Routledge, 1999), 9.

⁵⁷ T. Churton, *Γνωστική φιλοσοφία, από την αρχαία Περσία μέχρι σήμερα*, μετάφρ. Έφη Μαργέλη, (Αθήνα: Ενάλιος, 2007), 16. · Βλάσιος. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α', (Αθήνα:) 169.

⁵⁸ An. Meredith, *Gregory of Nyssa*, (London/N.Y.: Routledge, 1999), 9.

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 10.

⁶⁰ «Χριστιανισμός ἔστι τῆς θείας φύσεως μίμησις», Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τοῦ τι τὸ τοῦ Χριστιανοῦ ἐπάγγελμα ἢ ὄνομα*, PG 46, 239.

ως οδοδείκτη της επίγειας πλέον πορείας του τα εκ των παθών αισθήματα και όχι τις αρετές του Θεού⁶¹. Συνακόλουθα, ο άνθρωπος, έχοντας ήδη περιέλθει στην εμπραθή κατάσταση του άμαρτάνειν καθίσταται δέσμιος της επιζήμιας προσωπικής επιλογής του και όσων αυτή συνεπιφέρει. Εν τούτοις, δεν ισχύει το αναπόδραστον αυτής, εφόσον η έλλογη μεταστροφή και αναζήτηση του αληθούς δύναται να τιθασει τα πάθη της υλικής του υπόστασης⁶².

Η μέθεξι της -εκ Θεού δημιουργηθείσας- αληθούς φύσης του ανθρώπου και η διαδικασία αναζήτησης και βίωσής της επέχει κεντρική θέση στη θεολογική διδασκαλία του Γρηγορίου. Για να καταστεί εφικτή η καθ' ολοκληρίαν αντίληψη του αληθούς, είναι επιβεβλημένη η αντίληψη και γνώση της ενυπόστατης ουσίας του. Η αντίληψή της αναδεικνύεται σε αρωγό της πίστης, η οποία διασφαλίζει την πραγματική γνώση της αλήθειας και καθοδηγεί τον λόγο. Ο Γρηγόριος αποδίδει ήσσονα σημασία στην κοσμική γνώση, καθόσον περιορίζει τον νου στα φαινόμενα της κτιστότητας, εν αντιθέσει με την ενυπόστατη πίστη, η οποία ενδυναμώνει τον άνθρωπο προσφέροντάς του την ικανότητα να αρθεί πέραν των ορίων του αισθητού και του υπεραισθητού. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η έλλογη απόκτηση της γνώσης, υπό τη συνδρομή της κοσμικής, επιτυγχάνεται μέσω της πίστης και προκύπτει ως απόρροια της κατά χάριν συγγενείας του ανθρώπου και των εν Άγια Τριάδι Προσώπων του Θεού⁶³.

Αναφορικά με τον Θεό, ο Γρηγόριος τονίζει ότι η συνειδητοποίηση της ασύλληπτης αγιότητας και του ακατάληπτου της ουσίας, της υπεράνω όλων Θείας φύσης του Τριαδικού Θεού, επιτάσσει την τήρηση σιγής. Ο άνθρωπος αδυνατεί να παραστήσει τον Θεό δια των αισθήσεών του ή να τον ερμηνεύσει και για αυτό τον αποζητά συνεχώς⁶⁴. Η άκτιστη, άφθαρτη φύση του Θεού δεν υπόκειται σε καμία μεταβολή, ενώ ο κτιστός άνθρωπος χαρακτηρίζεται από φθαρτή μεταβλητή φύση, η οποία υφίσταται αλλοιώσεις. Ο άνθρωπος μη διαθέτοντας την αντιληπτική ικανότητα της σύλληψης, ενατένισης και κατανόησης της Θείας φύσης αναπόφευκτα, επί του παρόντος, περιορίζεται στην δια των θείων ενεργειών και μεγαλειωδών πράξεων εμπειρία του Θεού. Σημειωτέον ότι, η πραγμάτευση του περί της ακατάληπτης Θείας ουσίας του Τριαδικού Θεού ζητήματος προγενέστερα είχε απασχολήσει τον αδελφό

---

⁶¹ Στο ίδιο, PG 46, 237.

⁶² Στο ίδιο, PG 46, 238.

⁶³ Αθην. Κοκκινάκης, «Γενική εισαγωγή εις το έργο του Γρηγορίου Νύσσης», στο Γρηγόριος Νύσσης, *Έργα*, ΕΠΕ 1, (1979), 10.

⁶⁴ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5 (Αθήνα : Στρατηγικές εκδόσεις, 2011), 404.

του Βασιλείου, τον Γρηγόριο Θεολόγο, όπως και άλλους εκκλησιαστικούς Πατέρες, αρκετά πριν ο Γρηγόριος διαμορφώσει την προβληματική του⁶⁵.

Ο Γρηγόριος ασχολείται εκτενώς με την οντολογία και την υπαρκτική κατάσταση του ανθρώπου. Ο κτιστός άνθρωπος αποκτά υπόσταση δημιουργούμενος από τον Άκτιστο Θεό εκ του μη όντος. Το γεγονός της ύπαρξής του οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην προαίρεση του Θεού. Ο Γρηγόριος αναλύει τη δημιουργία παραμένοντας πιστός στην ορθή διδασκαλία των Δογμάτων, κατά την οποία η κτίση δεν συνιστά προϊόν αναγκαιότητας, αλλά εκ της ελεύθερης και αγαπητικής διάθεσης του Θεού⁶⁶.

Η δυναμική της προπρωτικής, ως κατά εικόνα Θεού, φύσης του ανθρώπου ήταν σαφώς διαφορετική σε σχέση με αυτή του μεταπτωτικού ανθρώπου. Ο Γρηγόριος, αναφορικά με το θέμα της γνώσης, θεωρεί ότι δυνητικά η πρόσληψή της από τον άνθρωπο είναι πλέον περιορισμένη και, στο βαθμό που υπάρχει, συνιστά αποτέλεσμα της κατά χάριν συγγένειας και κοινωνίας του με τον Τριαδικό Θεό. Το καλόν, ως ίδιον του Θεού, μεταδίδεται ως εξ αντανάκλασεως απαύγασμα, στον καθ' εικόνα Θεού άνθρωπο. Το θεμελιώδες γνώρισμα της καθ' εικόνα φύσης είναι η ελευθερία, το αυτεξούσιον δηλαδή του ανθρώπου, που ενεργοποιούμενο προς το αγαθόν και ωφέλιμον οδηγεί στην πραγμάτωση του καθ' όμοίωσιν. Αντίθετα, το κακό, ως μη εμπριεχόμενο στη Θεία ουσία, δεν υφίσταται υπαρκτικά, γι' αυτό και αδυνατεί να επηρεάσει, πόσο μάλλον να καθορίσει την ενδοκόσμια πορεία και προοπτική του ανθρώπου⁶⁷.

Για τον Γρηγόριο, η παιδαγωγία του ανθρώπου συνιστά πρωταρχική μέριμνα. Στη θεολογία του, στο πλαίσιο της επιδιωκόμενης παιδαγωγίας προβλέπεται, συν τοις άλλοις, η επιβολή τιμωρίας ως μέθοδος αποκατάστασης. Η συμβουλευτική, εν είδει ηθικού παραγγέλματος, διάθεση διατρέχει το έργο του⁶⁸. Η σωτηρία, ως καθολική ψυχοσωματική σύνδεση του ανθρώπου, καθίσταται εφικτή εκ νέου επισφραγιζόμενη πανηγυρικά με την Ενανθρώπιση και την Ανάληψη του Ιησού Χριστού. Η

---

⁶⁵ Αθην. Κοκκινάκης, «Γενική εισαγωγή εις το έργο του Γρηγόριος Νύσσης», στο Γρηγόριος Νύσσης, *Έργα*, ΕΠΕ 1, (1979), 14.

⁶⁶ «Ἐἶπε γάρ ἐν πρώτοις ὁ τῆς κοσμογενείας λόγος, ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Τοῦτο δὲ ἡμεῖς ὑπελάβομεν, ὅτι ἀθρόον τῆς τῶν ὄντων συστάσεως ὁ λόγος παρίστησιν, ἐκ τοῦ περιέχοντος καὶ τὸ ἐντὸς ἐνδεικνύμενος. Τοῖς γὰρ ἄκροις καὶ τὰ μέσα πάντως ἐμπριεχεται. Ἄκρα δὲ ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην αἴσθησιν, οὐρανὸς ἐστὶ καὶ γῆ. Διότι τούτοις ἐκατέρωθεν ἢ τῶν ἀνθρώπων ὄψις ὀρίζεται», Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τῆς Ἐξαήμερου*, PG 44, 77C.

⁶⁷ Ηλ. Μουτσούλας, *Γρηγόριος Νύσσης: Βίος, Διδασκαλία, Συγγράμματα*. (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1997), 58-59.

⁶⁸ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος*, PG 46, 100A-101C.

αποκατάσταση ωστόσο ανάγεται σε προσωπική υπόθεση και αδιάλειπτο δια βίου αγώνα, ώστε ο άνθρωπος που με τον ενάρετο βίο του επιτυγχάνει να πραγματώσει την, έως ένα σημείο, σχετική ανάκτηση της προπρωτικής του αθωότητας, μετά το φυσικό θάνατο να αποκαθίσταται, να μετέχει δηλαδή της δυνατότητας εμπειρίας των εσχάτων⁶⁹.

Η οδυνηρότατη συνειδητοποίηση της αποστέρησης του καλού, ως συνέπεια του δυσμενούς ενδεχόμενου αποτυχίας του ανθρώπου να διάγει ἐν Χριστῷ τον επίγειο βίο του και κατ' επέκταση να οδηγήσει εαυτόν στο ἀνίστασθαι, συνιστά το μέγιστο (και πλέον ανυπόφορο) των δεινών του. Παραταύτα, ο πάντα αυτεξούσιος άνθρωπος διαθέτει τη δυνατότητα ανακατεύθυνσης και επιλογής, η οποία εν τέλει πραγματώνει εθελούσια την πορεία «είτε προς το πρότερο κάλλος, είτε προς την απώλεια»⁷⁰.

Εν κατακλείδι, ο Γρηγόριος προβαίνει στην κατά τρόπο συστηματικό και εναργή διατύπωση των θεολογικών του θέσεων, κατορθώνοντας να δημιουργήσει μία ολοκληρωμένη θεολογική σύνθεση, χαρακτηριζόμενη από αυστηρή δομή, διεπόμενη από λογική, συνέπεια, ακρίβεια και συνοχή. Συνιστά χριστιανική θεολογία, όπως την αντιλαμβάνεται και επιχειρεί να διατυπώσει ο ίδιος. Στο πλαίσιο λοιπόν αυτής, αλλά και της ευρύτερης σκέψης του, τονίζει ότι είναι επιβεβλημένο να διατηρείται ακλόνητη η παράδοση των Πατέρων. Πλέον, παρόλο που η Θεολογία θεωρείται πολυδαίδαλος και εργώδης, η προσέγγισή της δύναται να επιτευχθεί, εφόσον κατά τον Γρηγόριο έχει προηγηθεί πνευματική ενδοσκόπηση και έχει προκύψει ως εμπειρία⁷¹.

Παρά το γεγονός ότι ορισμένες θεολογικές θέσεις, έργα και χωρία της ρητορικής του Γρηγορίου διαστράφηκαν και παραποιήθηκαν σκόπιμα, προς ίδιον όφελος, από τους μεσαιωνικούς θεολόγους της Δυτικής Εκκλησίας, η απήχηση της θεολογικής σκέψης του εκτείνεται σε όλο το φάσμα των χριστιανικών παραδόσεων του Χριστιανισμού, θεωρούμενη ότι συνεισέφερε σημαντικά στην εξέλιξη της θεολογικής σκέψης⁷².

---

⁶⁹ Αναστ. Γ. Μαράς, «Ἡ περί ἐσχάτων διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης», Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ποιμαντικής Θεολογίας ΑΠΘ, 1999), 227.

⁷⁰ Al. Mosshammer, «Non-Being and Evil in Gregory of Nyssa», *Vigiliae Christianae* 44, 2, (1990): 137.

⁷¹ Στ. Παπαδόπουλος, *Γρηγόριος Νύσσης*, (Κατερίνη: Τέρτιος 1987), 19.

⁷² P. Sidoreas, *Η πνευματική τελείωση του ανθρώπου κατά τον Γρηγόριο Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 2007), 20. Παν. Κ. Χρήστου, «Το ανθρώπινο πλήρωμα του ανθρώπου κατά την διδασκαλίαν του Γρηγορίου Νύσσης», *Κληρονομία* 4, (1972): 27-28.

3. Η περί ανθρώπου, ως ψυχοσωματικής ενότητας, θεώρηση και διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης

3.1 Η περί κόσμου και ανθρώπου αρχαιοελληνική αντίληψη

Κατά τον 4^ο και 5^ο αιώνα, οι εκκλησιαστικοί Πατέρες είχαν αναπτύξει ιδιαίτερα στενούς δεσμούς με την Κατηχητική Σχολή της Αλεξάνδρειας, η οποία θεωρούνταν ύψιστης παιδείσεως και εκ των πλέον αξιόλογων πνευματικών κέντρων της εποχής. Το πρόγραμμα των εγκύκλιων μαθημάτων της προέβλεπε τη διδασκαλία της ελληνικής Φιλοσοφίας, χωρίς ωστόσο η επιλογή αυτή να συνιστά εστία τριβών και αντιπαλότητας αναφορικά με τη θεολογική χριστιανική διδασκαλία. Οι θεολόγοι Πατέρες, έχοντας αποκτήσει βαθύτατη γνώση του ελληνικού φιλοσοφικού λόγου, κατόρθωσαν προσδίδοντάς του χριστιανικό περιεχόμενο, να μετουσιώσουν τις έννοιες και τα εκφραστικά μέσα που τους προσέφερε η ενδελεχής μελέτη της ελληνικής φιλοσοφίας αξιοποιώντας τη δυναμική τους στο πλαίσιο της διαμόρφωσης και ακριβούς διατύπωσης του Χριστιανικού δόγματος.

Η επίδραση των φιλοσοφικών συστημάτων του Πλατωνισμού και του Νεοπλατωνισμού, αλλά και οι διδασκαλίες των Στωικών και των Πυθαγόρειων συνέτειναν στην επιλογή και υιοθέτηση της αλληγορίας, ως βασικής μεθόδου ερμηνείας των κειμένων της Αγίας Γραφής. Με τον τρόπο αυτό διευκόλυναν την εμφάνιση και κατανόηση ζητημάτων κοσμολογικού και οντολογικού περιεχομένου σχετιζόμενων με την ουσία του Τριαδικού Θεού και την αντίληψη της, κατά τη σάρκωση, κτιστότητας στο πρόσωπο του Ιησού. Η από ορισμένους εκκλησιαστικούς Πατέρες απόδοση ιδιαζουσών ερμηνευτικών προσεγγίσεων και η υποδαύλιση αιρετικών, όπως εν συνεχεία διεφάνη, τοποθετήσεων προκάλεσε μεν αξιοπρόσεκτες αναταράξεις στον εκκλησιαστικό χώρο δίχως εν τέλει να απαξιωθεί η συνεισφορά των Πατέρων στην, αποτιμώμενη ως θετική, χρήση και αξιοποίηση της φιλοσοφικής μεθοδολογίας, αναφορικά με τη διατύπωση κεφαλαιωδών εννοιών του Χριστιανισμού⁷³.

---

⁷³ Σωτ. Τριαντάρη, «Οι φιλοσοφικές Προκείμενες της Ορθόδοξης Θεολογίας», στο Αναστ. Γ. Μαράς κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως κληρονομία*, τ. Γ', *Θεολογία και φιλοσοφία στην εποχή των Πατέρων*, (Πάτρα: ΕΑΠ, 2008), 45-47, 49-51.

Αφορμώμενος από το Τριαδολογικό δόγμα, ο Γρηγόριος ασχολήθηκε διεξοδικά με τη διερεύνηση των εκδηλώσεων της, ως κατ' εικόνα δημιουργηθείσας, ανθρώπινης ύπαρξης και των ιδιωμάτων της. Μελετώντας επισταμένως υπό το πρίσμα της οντολογικής προσέγγισης τις σταθερές και τα στοιχεία από τα οποία αυτή συνίσταται, επιχείρησε να διαμορφώσει μία ολοκληρωμένη και εμπειριστατωμένη, σχετικά με το ανθρωπολογικό σύστημα, θεωρία.

Στο πλαίσιο αυτό οφείλεται να ληφθεί υπόψη το ιστορικό και πολιτισμικό συγκείμενο, ως διαφωτιστικό των προσλαμβανουσών του Γρηγορίου και καθορίζον την επίδρασή τους στη σύνθεση και διατύπωση των περί ανθρώπινης οντολογίας απόψεών του. Αυτό συνέβη καθώς επί εποχής του οι επικρατούσες αρχαιοελληνικές φιλοσοφικές αντιλήψεις λειτουργούσαν σωτηριολογικά, προσφέροντας διέξοδο, όσον αφορά στα διαχρονικά απασχολούντα τον άνθρωπο υπαρξιακά ζητήματα⁷⁴.

Η περί σωτηριολογίας αντίληψη αρχαίων Ελλήνων εστίαζε στη λύτρωση, νοούμενη ως αποδέσμευση της ανθρώπινης ύπαρξης από τον θάνατο και την έννοια της μοίρας. Η κοσμολογία και η σύνδεση του ανθρώπου με τον φυσικό περιβάλλοντα κόσμο θεωρούνταν ιδιαίτερα προσφιλή, προς διερεύνηση, θέματα για τους Έλληνες. Η σωτηρία, προσλαμβανόμενη ως διατήρηση της υπαρκτικής κατάστασης πέραν των φυσικών νόμων της νομοτέλειας, συντηράτο κατά μυστηριακό τρόπο με τον κύκλο της φυσικής αναγέννησης, όπου η διακεκριμένη εκ του σώματος ψυχή απολάμβανε τη μετά τον θάνατον ολβιότητα. Η φυσική αναγέννηση επερχόταν δια του -περιοδικά επαναλαμβανόμενου- κυκλικού σχήματος της γένεσης και της φθοράς. Η υπέρβαση της βιολογικής φθαρτότητας συντελούνταν με προσωπική μετοχή του αρχετυπικού πάσχοντος Θεού, ως απόρροια της νικητήριας επί του φθοροποιού κύκλου πορείας του. Η μέθεξη της αθανασίας και της συνακόλουθης, μετά τον θάνατον, ευδαιμονίας έθετε ως προαπαιτούμενο την απόκτηση των θείων ιδιοτήτων της αφθαρσίας και της απάθειας⁷⁵.

Η φυσιοκρατική ενατένιση και αντίληψη του κόσμου κατά την αρχαιοελληνική σκέψη τον καθιστούσε υποκείμενο σε μία ατέρμονη, αναπόδραστη νομοτέλεια. Ο κόσμος υφίστατο οντολογικά εκ συμπτώσεως, υπαγόμενος στην ακολουθία μίας

---

⁷⁴ Μητροπολίτης Ιωάννης Ζηζιούλας, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο κόσμων*, (Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 2003),143.

⁷⁵ Σπ. Ράγκος, «Η συνάντηση του ελληνισμού με τον χριστιανισμό από τον πρώτο έως τον τέταρτο αιώνα», στο Δημ. Μόσχος, Σπ. Ράγκος, *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*, τ. Α', *Οι Πρώτες Ιστορικές Καταβολές της Ορθόδοξης Εκκλησίας* (Πάτρα: ΕΑΠ, 2002), 69-71. Μητροπολίτης Ιωάννης Ζηζιούλας, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο κόσμων*, (Αθήνα: Αποστολική Διακονία), 2003, 104.

ατελεύτητης ανακύκλισης. Ο άνθρωπος μετείχε σε αυτόν ολοκληρώνοντας τον προσωπικό, προοδευτικά φθειρόμενο βιολογικό του κύκλο στο πλαίσιο της ακολουθίας των φυσικών νόμων, μη δυνάμενος να αντισταθεί στις φυσικές κοσμικές δυνάμεις. Αυτή η συνειδητοποίηση προφανώς αιτιολογεί την απαισιόδοξη, από τους στοχαστές του αρχαίου ελληνικού κόσμου, πρόσληψη της ιστορίας.

Η φυσιοκεντρική αυτή αντίληψη εξουδετέρωνε την ανθρωποκεντρική θεώρηση του κόσμου, εφόσον, όσα διαδραματίζονταν, προσλαμβάνονταν ως επισφράγιση της παγιωμένα αδιάρρηκτης υφιστάμενης νομοτέλειας. Συνεπώς, η *ipso facto* υποταγή του ανθρώπου στους φυσικούς νόμους του αποστερούσε την ελευθερία ως πραγματούμενη δυνατότητα⁷⁶. Το αδιατάρακτον της ροής του κόσμου αναγόταν σε ασφαλιστική δικλείδα της αμετάβλητης, ισόρροπης και τέλει κατάστασής του. Εκ των πραγμάτων λοιπόν, οτιδήποτε διαφοροποιούνταν ή υπερέβαινε την καθεστηκία τάξη εκλαμβάνονταν ως απειλητικό για την αναγκαίως διατηρούμενη κοσμική αρμονία και όφειλε να εξαλειφθεί προκειμένου να αποκατασταθεί η εγκόσμια ισορροπία. Η αΐδια εναλλαγή, ρυθμική μεν λόγω κυκλικότητας, αλλά στερούμενη εξελιξιμότητας και προθετικότητας, λειτουργούσε ως φθοροποιός συνθήκη με αποτέλεσμα σε πρώτο επίπεδο την αιχμαλωσία του ανθρώπου και του φυσικού κόσμου και σε δεύτερο την επικείμενη εν τω χρόνω κατάρρευσή τους, ως απόρροια της εκλείπουσας οντολογικής τους υποστασιοποίησης⁷⁷.

Ο χρόνος συναρτώμενος με την κοσμική επαναληψιμότητα, στο πλαίσιο της ατέρμονης ροής τους, διατηρούσε αρραγή την ενότητα του κόσμου προσδίδοντας του αυτάρκεια οντολογική, ώστε αυτός να υφίσταται. Η εναρμονιζόμενη υπαγωγή και ενσωμάτωση, ή αντιθέτως ασυμβατότητα και αποκοπή από τον κοσμικό κύκλο, αναγόταν σε προαπαιτούμενο ύπαρξης ή ανυπαρξίας του μηδενός αντίστοιχα. Το ταυτιζόμενο με την ανυπαρξία μηδέν ήταν αδιαπραγμάτευτα παγιωμένη αντίληψη στην αρχαιοελληνική οντολογία σε βαθμό ώστε το ενδεχόμενο οιασδήποτε δημιουργήματος, εκ του μη όντος, να φαντάζει ως σαθρό λογικά και σκανδαλώδες ιδεολόγημα, καθώς άπαντα προϋπήρχαν⁷⁸.

---

⁷⁶ Στ. Γιαγκάζογλου, «Φιλοσοφία της ιστορίας και θεολογία της ιστορίας», στο Σπ. Αθανασοπούλου-Κυπρίου, Στ. Γιαγκάζογλου και Αναστ. Γ. Μαράς, *Η Ορθοδοξία ως πολιτισμικό επίτευγμα και τα προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τ. Γ', *Ορθοδοξία και [Μετα-] Νεωτερικότητα*, (Πάτρα: ΕΑΠ, 2008), 27.

⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 29-29.

⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 32-33. π. Γ. Φλωρόφσκυ, *Θέματα Ορθόδοξου Θεολογίας* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 1973), 145-148.

Η περί αέναης ροής του χρόνου αρχαιοελληνική αντίληψη λειτουργούσε ως ανάχωμα της λογικής σκέψης του ανθρώπου προκειμένου αυτός να ελαχιστοποιήσει την πιθανότητα περιαγωγής του σε κατάσταση ανυπαρξίας, προκύπτουσας από τη διατάραξη της χρονικής ακολουθίας. Εξ αυτού συνεπώς, αναμενόμενα, ο άνθρωπος του αρχαίου Ελληνικού κόσμου, στο πλαίσιο της οντολογικής αναζήτησής του, προέκρινε την οντολογική αξία των αρχετύπων, υιοθετώντας παράλληλα την περί κοσμικής αιωνιότητας αντίληψη υπό το πρίσμα της ευρύτερης φυσιοκρατικής του θεώρησης⁷⁹.

Ο χαρακτηριζόμενος από κλειστότητα και κυκλικότητα φυσικός κόσμος, νοούμενος ως σύστημα, διεπόταν από ένα απαραβίαστο σύνολο νόμων, για τους οποίους ίσχυε το αναπόδραστον. Η ανάγκη αναγόμενη σε κινητήριο κοσμική δύναμη υπαγόρευε την αδιατάρακτη επανάληψη των φαινομένων, ώστε να διασφαλιστεί η διατήρηση της πληρότητας και της αρτιότητας του φυσικού κόσμου⁸⁰.

Η μονιμότητα και η επανάληψη, θεωρούμενα ως θεμελιώδη χαρακτηριστικά της φυσικής πραγματικότητας, αποτέλεσαν αντικείμενο φιλοσοφικού στοχασμού επηρεάζοντας καίρια τη διαμόρφωση των φιλοσοφικών συστημάτων της αρχαιότητας⁸¹. Η κοσμική αναγκαιότητα, τελειότητα και αιωνιότητα απέκλειαν αναπόφευκτα, οποιαδήποτε υπαρκτική μεταβλητότητα. Υπό την παγιωμένη αυτή θεώρηση, η πραγματικότητα καθίσταται αντιληπτή πάντα και σταθερά ως επί του παρόντος υπάρχουσα, χωρίς να της αποδίδεται οποιαδήποτε μελλοντική χρονικά διάσταση. Η ατέρμονη αυτή περιοδικότητα συμβολοποιούνταν παριστάμενη ως κύκλος.

Αναπόφευκτα λοιπόν, από αυτή την καθιερωμένη συνθήκη εξέλειπε η οντολογική προοπτική. Το δυστυχές της ανθρώπινης ύπαρξης έγκειτο προφανώς στη συνειδητοποίηση της τραγικότητάς της, καθόσον η εξ ανάγκης αποδοχής του πεπερασμένου της ακύρωνε τελεσίδικα κάθε δυνατότητα αυτοπραγμάτωσης και αυτοπροσδιορισμού της⁸².

---

⁷⁹ Στ. Γιαγκάζογλου, «Φιλοσοφία της ιστορίας και θεολογία της ιστορίας», στο Σπ. Αθανασοπούλου-Κυπρίου, Στ. Γιαγκάζογλου και Αναστ. Γ. Μαράς, *Η Ορθοδοξία ως πολιτισμικό επίτευγμα και τα προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τ. Γ', *Ορθοδοξία και [Μετα-] Νεωτερικότητα*, (Πάτρα: ΕΑΠ, 2008), (Πάτρα: ΕΑΠ, 2008), 28-29.

⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 28.

⁸¹ Γ. Φλωρόφσκυ, *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, (Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 1979), 79- 80.

⁸² R. Bultmann, *Ιστορία και Εσχατολογία. Η αιωνιότητα ως παρόν*, εισαγ. Π. Καλαϊτζίδης, μετάφρ. Α. Κοσμοπούλου, επιστ. θεώρηση-επιμ. Δ. Αρκάδας-Γ. Βλαντής, *Ιδιόμελα 3*, (Αθήνα: Ίνδικτος, 2008), 2. Νικ. Μπερδιάγεφ, *Δοκίμιο εσχατολογικής Μεταφυσικής*, εισ., μετάφρ., σχόλια Χρήστος Μαλεβίτσης (Αθήνα: Αρμός, 2010), 286-288.

Κατά τον Ωριγένη, ο υπαγόμενος στην κοσμική κυκλικότητα άνθρωπος, ουσιαστικά περιάγει εαυτόν σε κατάσταση δουλείας κατά την οποία, ως εκ των πραγμάτων, απόλλυται η δυνατότητα ελεύθερης βούλησης ή εξελεξιμότητας⁸³. Σημειωτέον ότι η επικρατούσα, μοιρολατρική για την υπαρξιακή πορεία του ανθρώπου και σύνολου του κόσμου, αντίληψη υπαγόρευε την προσαρμογή και τήρηση των ισχύουσων κανονιστικών αρχών, ώστε να αποφευχθεί η αντιμετώπιση δυσάρεστων συνεπειών, επερχόμενων ως αποτέλεσμα των κακώς πραχθέντων.

Στο πλαίσιο της απαισιόδοξης αυτής ενατένισης της ιστορικής πραγματικότητας εντάσσεται το φιλοσοφικό σύστημα του Ησιόδου και άλλων αρχαίων Ελλήνων στοχαστών, όπου πλην της περιοδικότητας κυριαρχεί η πεποίθηση περί βαθμηδόν φθίνουσας πορείας και εν τέλει έκπτωσης του ανθρώπου από την αρχέγονη κατάσταση τελειότητάς του. Στα κείμενα του Ησιόδου, η περιγραφή της κατάστασης της αθάνατης ψυχής παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον, καθοριζόμενη και συναρτώμενη αναλογικά του ανθρώπινου βίου. Συνεπώς, εάν ο άνθρωπος διήγε δίκαιο βίο αλλά επί του παρόντος δυστυχούσε, θα ανταμειβόταν μεταθανάτια (Νησί των Μακάρων).

Στα ομηρικά έπη, η χρονική βαθμίδα του παρόντος και ο υλισμός συνιστούν θεμελιώδεις άξονες του ανθρώπινου βίου. Η υπαρκτική κατάσταση του ομηρικού ανθρώπου εκτυλίσσεται αρχικά σε προθανάτιο και εν συνεχεία (μολονότι εντελώς διαφοροποιημένη) σε μεταθανάτιο επίπεδο. Κυριαρχεί η πίστη ότι ο κύκλος του ανθρώπινου βίου, ως βιολογικά περατός, ολοκληρώνεται και λήγει με τον θάνατο. Η ψυχή συνεχίζει να υφίσταται στον Άδη, ως σκιώδες ευτελές απείκασμα του κάποτε ευρισκόμενου εν ζωή ανθρώπου⁸⁴. Ο ομηρικός *θυμός*, ως στοιχείο έκφρασης της ενέργειας και δυναμικής της ανθρώπινης φύσης, συλλειτουργώντας με τα λοιπά ανθρώπινα οργανικά στοιχεία, αποτελεί ένδειξη της εν ζωή κατάστασης του ανθρώπου. Παρά το γεγονός ότι δεν σχετίζεται άμεσα με την ψυχή, εκφάινει τα γνωρίσματά της. Ο *θυμός* διαμορφώνει τη συμπεριφορική αντίδραση του ανθρώπου στις καταστάσεις, εξωτερικεύοντας μια ορισμένη πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης, συνυπάρχοντας με τα άλλα στοιχεία της. Αναφορικά με τις πράξεις και ενέργειές του, ο ομηρικός άνθρωπος, αδιαφόρως θετικής ή αρνητικής έκβασης, υφίσταται τις συνέπειες τους, ερμηνεύοντάς τες υπό το πρίσμα της μεροληπτικής ως προς αυτόν στάσης του Θείου⁸⁵.

⁸³ Γεώρ. Φλωρόφσκυ, *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*, (Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 1979), 81.

⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 22-23.

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 36-53.

Σε μεταγενέστερο χρόνο, τα διαχρονικού οντολογικού ενδιαφέροντος ζητήματα που απαντώνται στα ομηρικά κείμενα τίθενται προς διερεύνηση, αναγόμενα ως αντικείμενα φιλοσοφικού αναστοχασμού. Η μεταθανάτια, αλλά απορριπτέα κατά τον Όμηρο, αθανασία της ψυχής αναδεικνύεται σε ουσιώδες θέμα της διδασκαλίας του Πλάτωνα. Η ψυχή θεωρούμενη ως μεταβιβάσιμη, διατηρείται αθάνατη ως προϋπάρχουσα του ανθρώπου και υπάρχουσα μετά το βιολογικό του τέλος, υποκείμενη σε διαδικασία κρίσεως από το αποτέλεσμα της οποίας καθορίζεται η κατ' αντιστοιχία τιμωρία ή επιβράβευσή της⁸⁶.

Ο Πλατωνισμός και ο Αριστοτελισμός αναδείχθηκαν ως εκ των σημαντικότερων πηγών διαμόρφωσης και ανατροφοδότησης των Χριστιανών στοχαστών και θεολόγων, τόσο υφολογικά όσο και σε επίπεδο κειμενικής διάρθρωσης και περιεχομένου. Μεθοδολογικά ο Πλατωνισμός θεωρούνταν επαρκέστερος, όσον αφορά στην πραγμάτευση θεμάτων κοσμολογικού, γνωσιολογικού ενδιαφέροντος και Θεολογίας, εφόσον βέβαια διασφαλιζόταν η απαραίτητη συμβατότητα με το πνεύμα και τα Δόγματα της ορθής χριστιανικής διδασκαλίας. Μολαταύτα, για τους χριστιανούς στοχαστές, η αριστοτελική σκέψη προκρίνονταν ως προσφορότερη για τη διατύπωση της χριστιανικής, περί κόσμου, θεωρίας⁸⁷.

Η φιλοσοφική θεώρηση του Πλάτωνα επικεντρώνεται στη διερεύνηση της ουσίας της ανθρώπινης υπόστασης. Πέραν του αισθητού υλικού σώματος ο άνθρωπος κατά τον Πλάτωνα διαθέτει και ψυχική διάσταση. Εντούτοις, η σύσταση - υφή της ψυχής διαφοροποιείται από αυτή του σώματος. Παρά το ότι η ψυχή είναι πνευματική, αθάνατη και αιώνια, ευρισκόμενη στο υπό μία έννοια μεταίχμιο του νοητού και του αισθητού κόσμου, ενέχει μία ιδιότυπη σωματικότητα, εκπηγάζουσα από αυτή της τη μεσότητα. Ο Πλάτωνας πίστευε ότι χρονικά η ψυχή προηγείται του σώματος και αναγνώριζε την ποιοτική της υπεροχή ανάγοντάς τη σε ζωοδότεια των όντων⁸⁸. Ως κεντροβαρές σημείο της πλατωνικής προσέγγισης αναδεικνύεται η διαίρεση της ψυχής τριμερώς στο *λογιστικόν*, το *θυμοειδές* και το *ἐπιθυμητικόν*. Ο τρόπος, ωστόσο, που

---

⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 20-29.

⁸⁷ Ηλ. Τεμπέλης, «Πλατωνισμός και Αριστοτελισμός στο Βυζάντιο», στο Αναστ. Γ. Μαράς, κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*, τ. Γ', *Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων* (Πάτρα: ΕΑΠ 2008), 101, 104.

⁸⁸ Σωτ. Τριαντάρη, «Οι φιλοσοφικές προκείμενες της Ορθόδοξης Θεολογίας», στο Αναστ. Γ. Μαράς, κ.ά., *Θεολογία και Φιλοσοφία στην εποχή των Πατέρων*, τ. Γ', *Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων* (Πάτρα : ΕΑΠ, 2008), 28.

αυτή συνδέεται σχεσιακά με το - εν είδει αγωγού, ενδεχομένως αδιάφορης φύσης - σώμα παραλληλίζεται με την εικόνα του φυλακισμένου σε κελί ανθρώπου⁸⁹.

Στην οντολογική προσέγγιση του Πλάτωνα, η ψυχή ούσα αυτόνομη και ανεπηρέαστη από τα κελεύσματα των αισθητών ερεθισμάτων και επιθυμιών της υλικής σωματικής υπόστασης θεωρείται επικυρίαρχος σύνολος της ψυχοσωματικής υπόστασης του ανθρώπου, καθόσον το σώμα κρίνεται ως ευάλωτο και επιρρεπές στο ασταθές. Η ανάγκη ικανοποίησης των επιθυμιών του σώματος συνεπιφέρει συγκρούσεις, αντιπαλότητα και ένταση. Στο πλαίσιο ρύθμισης της κατάστασης αυτής, η συμβολή της ψυχής αναδεικνύεται πρωταρχικής σημασίας χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι παραμένει και ανεπηρέαστη από το σώμα.

Αναφερόμενος στην ψυχική και την υλική υπόσταση της ανθρώπινης ύπαρξης ο Αριστοτέλης διαφοροποιείται υποστηρίζοντας ότι δεν τίθεται θέμα χρονικής προτεραιότητας μίας εκ των δύο κατά το στάδιο δημιουργίας, εφόσον αυτές συναρτώνται υπαρκτικά⁹⁰. Η ψυχή δεν υφίσταται απουσία του σώματος, καθώς συγγίνεται με αυτό. Θεωρούμενη ως εντελέχειά του, συνιστά την ουσιωδέστερη αξιολογικά έκφανση της ανθρώπινης ύπαρξης⁹¹. Ο Αριστοτέλης προκρίνει τον νοῦ ως το μοναδικό μέρος - πτυχή της ψυχής, η οποία συνεχίζει να υφίσταται μεταθανάτια. Βάσει αυτής της αντίληψης, παρά την προηγηθείσα γενικότερα φυσιοκρατική του προσέγγιση, το αισθητό ανθρώπινο σώμα προσλαμβάνεται ως διαλυτό, εφήμερο και εν τέλει δυσλειτουργικό εν συγκρίσει με την υπερβατική πτυχή του νου. Αν και το σώμα δεν θεωρείται οντολογικά ευτελές, υποδεέστερο, κακόν ή αρνητικά πεφορτισμένο, συνυποτάσσεται με την ψυχή στα κελεύσματα του νοός, του θείου γνωρίσματος της ανθρώπινης ύπαρξης.

Τέλος, ο Δημόκριτος εξαίρει την αναγκαιότητα ως διέπουσα του κόσμου αρχή, ενώ ο Πλάτωνας θεωρεί τη μοίρα και την ανάγκη ως απρόσωπες κοσμολογικές δυνάμεις που έχουν καταστήσει τον άνθρωπο άθυρμα του Θείου.

---

⁸⁹ R. Barney, T. Brennan και Ch. Brittain (εκδ.), *Plato and the Divided Self*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2012). Θ. Πελεγρίνης, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, 4^η έκδ. (Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 2005), 1127.

⁹⁰ Γεώρ. Τσουκαλάς, «*Η περί ψυχής θεωρίες του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους και η επίδρασή των στη νεώτερη και σύγχρονη ψυχολογία*» (Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ, 2016), 96.

⁹¹ Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, 412a. Γεώρ. Τσουκαλάς, «*Η περί ψυχής θεωρίες του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους και η επίδρασή των στη νεώτερη και σύγχρονη ψυχολογία*» (Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ, 2016), 96.

3.2 Η χριστιανική ανθρωπολογία και η αντίληψή της για τη δημιουργία του ανθρώπου ως ψυχοσωματική ενότητα

Στην Παλαιά Διαθήκη, στο βιβλίο της *Γενέσεως* αποδίδεται με ιδιαίτερα εικονογραφικό τρόπο η εκτύλιξη της Δημιουργίας ως Κτίσης, η οποία και ολοκληρώνεται με την περιγραφή της δημιουργίας του ανθρώπου⁹². Χρονικά το τελευταίο κτιστό δημιούργημα και αρτιότερο όλων είναι ο άνθρωπος, ο οποίος πλάθεται διττά συνιστάμενος από ψυχή και υλικό σώμα, υπό την προοπτική της μετοχής του στις τόσο στα επίγεια, όσο και στα θεία αγαθά⁹³. Το διττό της κατασκευής του (όρος που χρησιμοποιεί ο Γρηγόριος και στο *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* έργο του) δεν αντιβαίνει στην αδιάρρηκτη θεώρησή του ως ψυχοσωματικής ολότητας, ούτε υπονομεύει την αρραγή σύνδεσή του. Το σώμα ως ένυλη υπόσταση της ανθρώπινης ύπαρξης, πέραν της ωραιότητας της μορφής του, διακρίνεται για τη φθαρτότητα και το περατόν του⁹⁴. Η ζώσα ψυχή καθίσταται αντιληπτή όχι μόνο ως σύνθεση πνευματικότητας και βιολογικής διάστασης, αλλά και ως περικλείουσα σύνολα τα ψυχοπνευματικά γνωρίσματα του ανθρώπου δηλαδή επιθυμίες, συναισθήματα, λειτουργίες όπως η σκέψη και η κρίση⁹⁵.

Παρά το ότι ο κτιστός άνθρωπος δεν φέρει κατά φύσιν και ως εκ τούτου δεν μετέχει της Άκτιστης ουσίας του Ακτίστου Τριαδικού Θεού, εκ της δημιουργίας ο Θεός έχοντας προκαθορίσει ως εξελισσόμενη διαδικασία τον τρόπο της κατά χάριν σύνδεσης του ανθρώπου μαζί Του, κληροδότησε σε αυτόν τα δωρήματα της σοφίας, της αρετής, και του καλού προκειμένου να πορευθεί βαθμηδόν και κατά τάξη προς την *εν ενεργεία* κατάστασή του⁹⁶. Η εκ Θεού παροχή του αυτεξούσιου στον άνθρωπο επικύρωνε την απόλυτη υπαρκτική ελευθερία του, εφόσον ως έκφραση της ελεύθερης βούλησής του ενδεχομένως εκείνος θα μπορούσε να προβεί, εν αντιθέσει των οντολογικών προδιαγραφών του, στην αναζήτηση ή ακόμα και διάπραξη του μη αγαθού.

---

⁹² *Γεν* 1:26-27. *Γεν* 2:7.

⁹³ Ολ. Παπαδοπούλου – Τσανανά, *Η ανθρωπολογία του Μεγάλου Βασιλείου*, (Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1970), 35.

⁹⁴ Νικόλαος Μπρατσιώτης, *Η Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης: Ο άνθρωπος ως θεϊόν δημιούργημα* (Αθήνα: Ίδιωτική, 1995), 93.

⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 99-104.

⁹⁶ Δημ. Βογιατζής, *Παρουσίαση και σχόλια στο έργο του Γρηγορίου Νύσσης «Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου»* (2013), (https://agogi59.blogspot.com/2013/01/blog-post_16.html, (Ημερομηνία Ανάκτησης 25/05/2024).

Οντολογικά, στο πλαίσιο της κτιστότητας, ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται πλήρης και ολοκληρωμένος, διότι κατά τα πρότυπα διαίρεσης της ψυχής και βάσει της κλίμακας αξιολόγησης των λοιπών κτιστών όντων και δημιουργημάτων εμπεριέχει υπαρκτικά το θρηπτικό, το αισθητικό αλλά και το λογικό μέρος⁹⁷. Η συνδημιουργία ψυχής και σώματος τελείται εκ παραλλήλου. Δεν υφίσταται χρονική προτεραιότητα, δεδομένου ότι κανένα εκ των δύο δεν προηγείται και συνακόλουθα, κανένα δεν έπεται. Το εύρος των δυνατοτήτων εξέλιξης κάθε ανθρώπου, ως μοναδικού προσωπικού ψυχοσωματικού όντος, ενυπάρχει ήδη προδιαγεγραμμένο στο εσώτερόν του ως δυνατότητα δοθείσα από τον Θεό, εκδιπλώνομενη διά βαθμών κατ' αναλογία της ψυχοσωματικής του ωρίμανσης. Κύριο μέρος της ψυχής, εν είδει εικόνας Θεού, θεωρείται ο νους, ο οποίος έχει επωμιστεί την πρόσληψη, επεξεργασία και μετέπειτα καταχώρηση των δεχόμενων ερεθισμάτων ως γνώση⁹⁸.

Παρά λοιπόν την κτιστότάτά του, ο άνθρωπος διαθέτει ιδιότητες και χαρακτηριστικά γνωρίσματα που επιτρέπουν την υπέρβαση των φυσικών υπαρκτικών του ορίων. Ως σημαντικότερη οντολογική σταθερά αναδεικνύεται η έννοια του προσώπου, η οποία και καθορίζει την υπαρκτική παρουσία του εντός της συγκεκριμένης χωροχρονικής διάστασης ως ιδιαίτερη. Η αναγωγή του ανθρώπου σε πρόσωπο σχετίζεται με τη δυνατότητα σωτηρίας υπό την έννοια της αυτοπροαίρετης πραγμάτωσης των εκ Θεού χορηγημάτων. Τουναντίον, οιαδήποτε άλλη εξέλιξη συνιστά παραμονή στη μεταπτωτική κατάσταση, δηλαδή εθελούσια ματαίωση της πραγμάτωσης τους.

Η υποστασιοποίηση σε πρόσωπο προαπαιτεί την -από μέρους του ανθρώπου- παραγωγική, εξατομικευμένη διαχείριση της ουσίας του καθ' υπέρβαση οποιασδήποτε αναγκαιότητας. Το επιδιωκόμενο του προσώπου δεν κατοχυρώνεται και δεν διασφαλίζεται εκ προοιμίου, αλλά εκδιπλώνεται ως προοπτική πραγματοποιούμενη υπό συγκεκριμένες συνθήκες και εφόσον το άτομο εξελιχθεί με ιδιότυπο και μοναδικό τρόπο⁹⁹.

Η προσωπική σχέση του Τριαδικού Θεού με τον άνθρωπο εικονίζεται και πλέον αποκαλύπτεται στην Π. Διαθήκη, όπου κατά την εξέλιξη της Δημιουργίας ο άνθρωπος

---

⁹⁷ Δημ. Βογιατζής, *Παρουσίαση και σχόλια στο έργο του Γρηγορίου Νύσσης «Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου»* (2013), (https://agogi59.blogspot.com/2013/01/blog-post_16.html, (Ημερομηνία Ανάκτησης: 25/05/2024).

⁹⁸ Στο ίδιο, σ.7-9.

⁹⁹ Χρ.Τερέζης «Η Ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας» στο π. Α. Αυγουστίδης, κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου τ. Β΄, Η Ορθοδοξία απέναντι στα Θέματα της Εποχής μας* (Πάτρα: ΕΑΠ, 2002), 28.

λαμβάνει, ως πολύτιμο εκ Θεού κληροδότημα, γνωρίσματα προνομιακά που τον αναγάγουν σε *κορωνίδα* των λοιπών κτιστών όντων και διαχειριστή σύνολης της Κτίσης¹⁰⁰. Η σε πρώτο επίπεδο συνειδητότητα και εν συνεχεία εκδήλωση της εσωτερικής προθετικότητας για δράση προδηλοῖ το ἔλλογον στοιχείο του ανθρώπου, αποδεικνύοντας την - εν δυνάμει - ικανότητά του να υπερβεί τους εκ φύσεως υπαρκτικούς περιορισμούς του, κατατείνοντας στην πραγμάτωση της προαγωγής του εαυτού σε κατά χάριν κοινωνία «του απόλυτου ὄντος». Οι Πατέρες της Εκκλησίας, αφορμώμενοι από το αγιογραφικό ανθρωπολογικό πρότυπο, βάσει του οποίου η κατ' εικόνα Θεοῦ επίγεια πορεία του ανθρώπου οδηγεί στην επίτευξη του καθ' ὁμοίωσιν θεωρούν την εικόνα ως *primum* της οντολογικής σύστασης του ανθρώπου.

Η εικόνα προσδιορίζει τον τρόπο με τον οποίο εκφαινόνται και εν τέλει, κατόπιν συνετής διαχείρισης, αξιοποιούνται τα Θεία χορηγήματα από τον άνθρωπο καθ' ὅλη τη διάρκεια του βίου του, σε κάθε πτυχή της συμπεριφοράς του. Επί της ουσίας, η εκ Θεοῦ πρόσληψη και μετέπειτα ανάκληση των χορηγημάτων ως οντολογικών γνωρισμάτων επικαθορίζει την προσωπική ηθική διάσταση του ανθρώπου. Η πρόταση «ένας άνθρωπος καθίσταται ηθικός μόνο όταν οι πράξεις του ανταποκρίνονται σε ό,τι είναι ο ίδιος κατά τη φύση του»¹⁰¹, επισφραγίζει τη σπουδαιότητα της κατ' εικόνα ακατάβλητα ακολουθούμενης προσωπικής πορείας που οδηγεί στο καθ' ὁμοίωσιν. Η προαγγελτική λειτουργία της εικόνας ως προεικόνισης της ενανθρώπισης του Ιησού αποκαλύπτει τη δυνατότητα, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι εκδηλωθεί η απαιτούμενη προθετικότητα, πραγμάτωσης της θείας χορηγίας από τον άνθρωπο καθιστώντας επιτεύξιμη τη μέθεξιν των θείων ενεργειών¹⁰². Κατά τη χριστιανική θεώρηση, μέσω της εικόνας επιμαρτυρείται η πρόσληψη συμπάντων των κτιστών όντων ως εκφαινόμενων της θείας πρόνοιας. Ιδιαίτερα δε, όσον αφορά στον άνθρωπο, λόγω των καταβολών του, η αναμφισβήτητη χαρισματικότητα που τον διακρίνει επιβεβαιώνεται από την εκ της δημιουργίας μεθόριον θέση του ως γεφυροποιού της διάστασης των κτιστών όντων.

Η εξακτίνωση των παροχών της Θείας Χάριτος δια της εικόνας εμφανίζει τη θεληματική διάθεση του Τριαδικού Θεού να προβεί στη δημιουργία όντων διεπόμενων από λογικότητα, γνώρισμα που θα τους επέτρεπε όχι μόνο να αντιλαμβάνονται αλλά

---

¹⁰⁰ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5 (Αθήνα: Στρατηγικές εκδόσεις, 2011), 404.

¹⁰¹ Χρ. Τερέζης «Η Ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας», στο π. Α. Αυγουστίδης, κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τ. Β', *Η Ορθοδοξία απέναντι στα Θέματα της Εποχής μας* (Πάτρα: ΕΑΠ, 2002), 29.

¹⁰² Στο ίδιο, σ. 29.

και να επεξεργάζονται τα προσλαμβανόμενα αισθητηριακά δεδομένα της κτιστής τους κατάστασης. Πέραν των οριοθετημένων πλαισίων της κτιστότητας του, εάν ο άνθρωπος επιζητήσει ελεύθερα να έρθει σε κοινωνία με τον δημιουργό Θεό και να καταστεί μέτοχος των θείων ενεργειών Του, διαθέτει ως επιλογή τη δυνατότητα - της κατά διαισθητικό και μη εκλογικευμένο τρόπο - ενεργοποίησης της πίστης, ως εμπιστοσύνης στην πρόνοια του Τριαδικού Θεού και των ενεργημάτων Του.

Κατά τα στάδια αυτής της πορείας και αναζήτησης θεωρείται πρωτεύουσας σημασίας η πνευματικότητα που διαθέτει ο άνθρωπος, υπό την έννοια της ικανότητάς του να πραγματοποιεί με τη συνδρομή των ανώτατων, σύνθετων νοητικών του λειτουργιών υψηλότερα επιτεύγματα. Ως εκ τούτου ο άνθρωπος παρωθείται στην επιζήτηση και ανασύνδεση των υπαρκτικών καταβολών του, διότι μόνο με συνειδητότητα (ως αναγνώριση και γνώση) των οντολογικών αρχών του μπορεί να επιτύχει την τελειώσή του πορευόμενος προς την καθολική, καθ' όμοίωσιν, ανασύσταση του εαυτού¹⁰³.

Παρά το γεγονός ότι η θεία εικόνα εξακολουθούσε να είναι ισχυρή ως αρχέτυπο, ο μεταπτωτικός άνθρωπος είχε περιέλθει σε δεινή, φθοροποιό κατάσταση τέλματος, αποτέλεσμα της πλήρους ακηδίας που επεδείκνυε αναφορικά με την αυτοϋπέρβαση της κτιστότητας του. Προκειμένου να αρθεί λοιπόν η ηθική και πνευματική έκπτωσή του ήταν επιβεβλημένη η, κατόπιν ελευθέρας βουλήσεως του ανθρώπου, επανενεργοποίηση της θείας εικόνας, επιλογή η οποία προϋπέθετε να θελήσει ο άνθρωπος προτιθέμενος να πορευτεί καθ' όμοίωσιν.

Τη διάσταση που είχε επέλθει μεταξύ του σχεδίου του Θεού και της υλοποίησής του ανέλαβε να άρει ο ενανθρωπήσας Χριστός, στο πρόσωπο του οποίου εξουδετερώθηκαν οι συνέπειες της πτώσης, καθώς επαναποδόθηκε στον άνθρωπο το προνόμιο της ελευθερίας¹⁰⁴. Ο Χριστός, απαλλάσσοντας την εικόνα από οιοσδήποτε περιορισμούς, επαναπροσέφερε τη δυνατότητα ομοίωσης παρέχοντας στον άνθρωπο την επιλογή να εξαλείψει τα σφάλματά του και να επαναπροσδιοριστεί, ώστε να καταστεί επιτεύξιμη η θέωσή του¹⁰⁵.

---

¹⁰³ Β. Τσίγκος, *Ο ανακαινισμός του ανθρώπου κατά τη δογματική διδασκαλία του αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου*, (Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 2016), 106-107.

¹⁰⁴ Χρ. Τερέζης, «Η Ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας», στο π. Α. Αυγουστίδης, κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τ. Β', *Η Ορθοδοξία απέναντι στα Θέματα της Εποχής μας* (Πάτρα: ΕΑΠ, 2002), 31-32.

¹⁰⁵ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5, (Αθήνα: Στρατηγικές εκδόσεις, 2011), 405.

Συνοψίζοντας, αναφορικά με τις δύο θεμελιώδεις συνιστώσες του χριστιανικού ανθρωπολογικού προτύπου, στο καθ' εικόνα προσδιορίζονται τα εμπριεχόμενα ειδοποιά γνωρίσματα του καθορισμένου επιδιωκόμενου, ενώ στο καθ' όμοίωσιν καθορίζεται, ως μονόδρομος ωστόσο, ο τρόπος επίτευξης που δεν είναι άλλος παρά η ενσυνείδητη επαναστροφή και ανακατεύθυνση στις αρχικές υπαρκτικές καταβολές του ανθρώπινου προσώπου. Κατά τα στάδια της εξελικτικής αυτής πορείας δεν προκύπτουν νεοφανή γνωρίσματα αλλά ανακαλώνται, αναπλάθονται και επαναοικειοποιούνται υπό ενδεχομένως νέο, διαφορετικό πρίσμα, όσα έχουν σε προγενέστερο χρόνο συσταθεί και μορφοποιηθεί συναρτήσει του προσώπου, των ιδιαίτερων αντιδράσεων και ενεργειών του. Η επαναφορά στα πρότερα νοηματοδοτεί τα ύστερα, ως ανασύνδεση του ενδοσκοπούμενου εαυτού, προσδίδοντάς του εκ νέου την προοπτική να απολαύσει την εγγύτητα του Θεού ως δυνατότητα κατά χάριν Θεογνωσίας.

Ο άνθρωπος οφείλει να προσλάβει και να αντιληφθεί την εκ Θεού προεγγεγραμμένη δημιουργία του, ως προοπτική εφικτής μετοχής στη Θεότητα. Η εκτίμηση και αξιοποίηση της αγαπητικής διάθεσης του Δημιουργού κατευθύνει την πορεία αναγωγής του ανθρώπου σε πρόσωπο. Αναντίρρητα, επισφραγίζεται αλλά και διασφαλίζεται η ελεύθερη προαίρεση του ανθρώπου να διαχειριστεί αυτόβουλα τα χορηγήματα του εαυτού του. Η αποδοχή της θεώρησής του ως μετόχου του Θείου θελήματος εγγυάται την ολοκλήρωση της προσωπικής τους πραγμάτωσης.

Η ενδεχόμενη, δυνητικά, άρνηση του θείου θελήματος συνιστά προφανώς επιλογή έτερης πορείας. Κατά αυτή τη συνθήκη η αυτονόμηση του ανθρώπου, εκκινούμενη από προσωποκεντρική προθετικότητα, στερείται μεταφυσικής προοπτικής επιφέροντας ως αποτέλεσμα τη διαστροφή και στρέβλωση του νοήματος που προσδιορίζει την ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη. Εφόσον εκλείπει ως επιδιωκόμενο η πραγμάτωση της θέασης του υπερφυσικού, άρα και της θέωσης του εαυτού, αναπόφευκτα ακυρώνεται η εξελικτική πορεία της οντολογικής του πλήρωσης. Ο άνθρωπος, αρκούμενος να υφίσταται μόνο ως άτομο, εγκλείεται υπαρκτικά εμμένοντας στη στατικότητα και τη στερεοτυπική επαναληψιμότητα, επιλογή που του αποστερεί τη δυνατότητα νοηματοδότησης και ανατροφοδότησης της ύπαρξής του¹⁰⁶.

Εν κατακλείδι, ως θεμελιώδες στοιχείο της χριστιανικής ανθρωπολογίας προσλαμβάνεται το θείο στοιχείο της ανθρώπινης φύσης, στο οποίο ανάγεται η

---

¹⁰⁶ Χρ. Τερέζης, «Η Ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας», στο π. Α. Αυγουστίδης, κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τ. Β', *Η Ορθοδοξία απέναντι στα Θέματα της Εποχής μας* (Πάτρα: ΕΑΠ, 2002), 32.

αρχετυπική εικόνα του Θεού στην προοπτική της κατάσταση. Ο άνθρωπος προσδιορίζεται ως ενότητα του νου, της ψυχής και του σώματος, στοιχεία τα οποία συνεργάζονται, ώστε να καταστεί εφικτή η μετοχή στις Θείες ενέργειες.

Η αναγνώριση και αποδοχή του Θεού, ως τροφοδοτούσα αρχή επικυρώνει την επιτυχή έκβαση της πορείας προς Αυτόν. Αντίθετα η απάρνηση της «αιτίας ύπαρξής του», ως αυτόβουλη επιλογή διασαλεύει την αρμονική λειτουργία νου, ψυχής και σώματος, στρεβλώνοντας την αλληλοτροφοδότησή τους με συνέπεια τη διάβρωση της ύπαρξης και εν συνεχεία την πτώση¹⁰⁷.

Το γεγονός ότι δεν αποκλείεται αυτό το ενδεχόμενο αποκαλύπτει την, αναλογικά με την οντολογική του κατασκευή, αντιφατικότητα του ανθρώπου αλλά και την ανεπάρκειά του. Ο ορισμός της ανθρώπινης ύπαρξης «κατ' εικόνα» συνιστά ουσιαστικά κλήση για πραγμάτωσή της ως ιδιαίτερο πρόσωπο. Μόνο με την αβίαστη, απαλλαγμένη από οιαδήποτε αναγκαιότητα προσφορά του εαυτού, ο άνθρωπος κατορθώνει να βιώσει ως γνήσια και ύψιστη μορφή ελευθερίας την αγάπη και συνακόλουθα να του αποκαλυφθεί η αλήθεια¹⁰⁸.

Η πρόσληψη και μέθεξή της συνιστά επιστροφή του ανθρώπου στις αρχικές φυσικές καταβολές του υπό την προοπτική της διαλεκτικής σχέσης του με τον Θεό. Εναπόκειται λοιπόν σε αυτόν να θελήσει να αξιοποιήσει το αυτεξούσιο, καθώς η ελευθερία ενυπάρχει ήδη εκ των προτέρων στον άνθρωπο, εφόσον ο ίδιος είναι εικόνα της του Θεού ελευθερίας. Επομένως, ο τρόπος που ο άνθρωπος μορφώνεται σε πρόσωπο αποτελεί προϊόν δικής του ευθύνης, αναλόγως του πώς προσλαμβάνει (ή εκλαμβάνει) τις εσώτερες πτυχές της ύπαρξής του.

Το διακύβευμα, σχετίζεται με μία σειρά παραμέτρων που όλες συντείνουν στην προοπτική που αποδίδεται στην έννοια της ελευθερίας. Στον Χριστιανισμό, η ελευθερία νοείται και ορίζεται ως αυτόβουλη υπόταξη, ως θεία προοπτική που εκδιπλώνομενη οδηγεί στην πραγμάτωση του αγαθού εντός των πεπερασμένων ορίων της κτιστότητας¹⁰⁹.

---

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 43-45.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 46-48.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 49-53.

3.3 Η ανθρωπολογική διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης για την ανθρώπινη φύση, ως ένωση ψυχής και σώματος

Η θεολογική σκέψη του Γρηγορίου, όσον αφορά στο ανθρωπολογικό ζήτημα, αφορμάται μεν από τη σχεσιακή επικοινωνία και προσωπική σύνδεση του ανθρώπου με τον Θεό ως εικόνα Αυτού, αποσκοπεί δε στην κατανόηση της ανθρωπολογίας υπό το πρίσμα της σωτηριολογικής της διάστασης. Ο Γρηγόριος, θεωρώντας μείζονος θεολογικής σπουδαιότητας ζήτημα την κατασκευή του ανθρώπου, διερευνά τους όρους δημιουργίας του, αντιλαμβανόμενος την οντολογική σύσταση του ανθρώπου στην πραγματική της διάσταση ως ισόρροπη, εν αρμονία, σύγκραση ψυχής και σώματος¹¹⁰.

Πλέον πρόσφορη - λόγω επαρκέστατου φιλοσοφικού γνωστικού υποβάθρου - και αποτελεσματική για τον Γρηγόριο ερμηνευτική μέθοδος αναδεικνύεται η φιλοσοφική προσέγγιση των κεντρικών του θέσεων, αναφορικά με την ψυχή και τις συνιστώσες δυνάμεις της. Στην πορεία αυτή χρησιμοποιεί μετασχηματιστικά την πλατωνική εικονοποιία, την αριστοτελική και νεοπλατωνική ορολογία των φυσικών και μεταφυσικών όρων, πάντα με απόλυτα πιστή προσήλωση στη χριστιανική περί ψυχής και σώματος προσέγγιση και διδασκαλία¹¹¹.

Ο Γρηγόριος εστιάζει εμφατικά στην υφιστάμενη μεταξύ ψυχής και σώματος αρμονία προσλαμβάνοντάς τη ως συνδετήριο στοιχείο τους, στο πλαίσιο της ολιστικής προσέγγισης του ανθρώπου ως ισόρροπης ψυχοσωματικής ενότητας. Στην περιγραφή της κατ' εικόνα Δημιουργίας τονίζεται η εκ Θεού εμφύσηση του νοερού στοιχείου στον κτιστό άνθρωπο. Ο νους συνιστά ίδιον γνώρισμα του ανθρώπου και θεωρείται ως το κύριο μέρος της ψυχής, διακρινόμενο ωστόσο από το επιθυμητικό και το συναισθηματικό μέρος της. Η διασύνδεση και επαφή του νου με τα αισθητήρια όργανα και τα αισθήματα προκαλεί την ενεργοποίησή του. Η νοερά ψυχή, μολονότι διαιρούμενη τριμερώς, συνεγείρει τη δυναμική των τριών διαστάσεών της και, επιδεχόμενη τη συνδρομή της ένυλης σωματικής διάστασης, παρωθεί αρμονικά τον άνθρωπο προς την κατά χάριν θέωσή του¹¹².

---

¹¹⁰ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ό Μέγας*, 6, PG 45, 25C.

¹¹¹ Δ. Γιόφκου, «Ελευθερία και Αγαθό, στη σκέψη του Γρηγορίου Νύσσης και του Søren Kierkegaard: Η επανάληψη ως κίνηση ελευθερίας» (Μεταπτυχιακή Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής ΑΠΘ, 2012), 30-31.

¹¹² Δημ. Βογιατζής, Παρουσίαση και σχόλια στο έργο του Γρηγορίου Νύσσης «Περί κατασκευής τοῦ ἀνθρώπου» (2013), https://agogi59.blogspot.com/2013/01/blog-post_16.html, (Ημερομηνία Ανάκτησης 25/05/2024).

Ο Γρηγόριος διαπιστώνει ότι ο νους προβαίνει σε διεργασίες απορρυθμιστικές της αρμονίας του ανθρώπου, με αποτέλεσμα την πρόκληση νέων καταστασιακών δεδομένων που επισύρουν τον ατομοκεντρισμό του. Στην *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* πραγματεία του, έχοντας πλήρη γνώση των ιατρικών δεδομένων και των ιατρικών, ἐπὶ εποχῆς του, θεραπευτικῶν προσεγγίσεων, ἐπιδίδεται στον σχολιασμό της σχέσης του σώματος με τον νου. Συγκεκριμένα αναφέρει ὅτι συμβαίνει ο νους να ἀκολουθεῖ τις φυσικὲς ἐπιδιώξεις (αναφερόμενος στις ἐνστικτώδεις ἀντιδράσεις και ἀνάγκες) και με κάποιον τρόπο να γίνεται ὑπηρετῆς τους, ὑπονοώντας προφανῶς τὴν ἐνδοση του ἀνθρώπου στα πάθη του. Ο ἴδιος τονίζει ὅτι ο νους εἶναι σημαντικότερη πτυχή της ἀνθρώπινης ὑπαρξης, θεωρώντας παράλληλα ὅτι τὸ σῶμα συνιστᾶ ἐκφάνση της ψυχῆς, ἀλλὰ και του νου¹¹³. Πλέον, διατείνεται ὅτι ο νους εἶναι και οφείλει να συμπεριφέρεται ὡς ο κυβερνήτης των σωματικῶν αἰσθήσεων, να καθίσταται ο ἡγέτης ἐκεῖνος που ἐπιλέγει αὐτὸ που εἶναι χρήσιμο για τὴ λογική¹¹⁴.

Πέραν της διάστασης του βιολογικοῦ (ὡς ἀποδέκτη αἰσθητηριακῶν δεδομένων και συνάμα δημιουργοῦ αἰσθήσεων) σώματος, ο Γρηγόριος διερευνᾶ, σε μεγάλο εὔρος των κειμένων του, τὴν ἐννοια του ἐσχατολογικοῦ σώματος του ἀνθρώπου, συναρτώμενου με τὴν πλήρωση των ἐσχάτων. Το ζήτημα του ἐσχατολογικοῦ ἀνθρώπινου σώματος ἀπασχόλησε τους περισσότερους Πατέρες και ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς στο πλαίσιο της Ἐσχατολογίας και του ἐνδιαφέροντός τους περὶ της ολοκλήρωσης του σωτηριώδους σχεδίου της Θεῆς Οικονομίας για τὴν ἀποκατάσταση του ἀνθρώπου, ἀλλὰ και σύμπασης της Δημιουργίας.

Ἡ οντολογική προοπτική ὑπαρξης του ἀνθρώπου, ὡς μη διαρρηγνύμενου ψυχοσωματικοῦ ὅλου, ἐμφαίνεται σαφέστατα στην περιγραφή της δημιουργίας του στα κείμενα της Π. Διαθήκης και ἰδιαίτερα στο βιβλίο της *Γενέσεως* (Γεν 2:7). Ο Γρηγόριος ἐπικεντρώνεται στην ἰδιαίτερη, σημασιολογικά, βαρύτητα των δύο χρησιμοποιούμενων ρημάτων¹¹⁵. Ο ἴδιος ἐκτιμᾷ ὅτι τὸ ρῆμα *ἐποίησεν* ἀναφέρεται στο νοερό μέρος του ἀνθρώπου, τὴν ψυχή ἐνῶ τὸ *ἔπλασεν* στην υλική του διάσταση, τὸ σῶμα. Ο Γρηγόριος ἀποδέχεται ἀναντίρρητα τὴν ἀλληλένδετη σύνδεση και συμπλοκή τους στη δημιουργία συνόλης της ἀνθρώπινης ὑπόστασης¹¹⁶. Αὐτὸ καθίσταται

---

¹¹³ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, 14, PG: 44, 173D.

¹¹⁴ Στο ἴδιο, 14, PG: 44, 173D.

¹¹⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατὰ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν*, PG 44, 280D.

¹¹⁶ Ἀρχιμανδρίτης Ἀρίσταρχος Γκρέκας, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη και Ἀνθρώπος, Ὁρθόδοξη θεολογική προσέγγιση* (Ἀθήνα: Ἀποστολικὴ Διακονία της Ἐκκλησίας της Ἑλλάδος, 2022), 156.

πρόδηλο κατά τον Γρηγόριο, από την επιλογή του ρήματος *ἐνεφύσησεν* και της φράσης *πνοήν ζωῆς*, ερμηνευόμενης δηλαδή ως ψυχής¹¹⁷.

Ο άνθρωπος συνεπώς δημιουργείται εξαρχής ως δισυπόστατη οντότητα, σύνθετη ως προς τη σύσταση, αποτελούμενη από δύο διαφορετικές ποιότητες ουσίας, την ψυχή και το σώμα. Είναι, όπως επί λέξει αναφέρει ο Γρηγόριος *ὄν σύνθετον, μεικτόν.....ἐκ δύο οὐσιῶν συστησάμενος*¹¹⁸, κατασκευή που τον καθιστά γεφυροποιό μεταξύ υλικού και πνευματικού κόσμου, σύνδεσμο δηλαδή της αοράτου και της ορατής φύσεως. Το, οντολογικά θεμελιώδες, κατ' εικόνα εμπεριέχει το καθ' ὁμοίωσιν, λειτουργώντας επί της ουσίας ως προαπαιτούμενο της δυνητικής επίτευξής του¹¹⁹.

Εν τούτοις, ο Γρηγόριος δεν προβαίνει σε κάποια ιδιαίτερη διάκριση μεταξύ αυτών θεωρώντας ότι ο άνθρωπος εξαρχής πλάστηκε, δηλαδή δημιουργήθηκε τέλειος. Η αναφορά στην τελειωθείσα υπαρκτική κατάσταση του ανθρώπου θα πρέπει να προσλαμβάνεται και να ερμηνεύεται, υπό το πρίσμα της εσχατολογικής προοπτικής του ανθρώπου, η οποία συνιστά άλλωστε βασική, για τη θεολογική του σκέψη, αντίληψη¹²⁰.

Ο Γρηγόριος αναφέρεται στα γνωρίσματα της ψυχής¹²¹. Η πνευματώδης ψυχή συνδέεται με την πνοή που ενεφύσησε ο Θεός κατά τη Δημιουργία στον άνθρωπο. Η εκ Θεού ζωοδότειρα αυτή πνοή προσέδιδε στον άνθρωπο μία κατά χάριν συγγενή σχέση και επικοινωνιακή δυνατότητα μαζί Του, εφόσον δια της νοεράς ψυχής του ο άνθρωπος αποκτούσε το προνόμιο της συνομιλίας με Αυτόν¹²². Η θεία πνοή κατέστη αγωγός της κατά χάριν κοινωνίας και μετάδοσης των φύσει χαρακτηριστικών του Τριαδικού Θεού στον άνθρωπο¹²³.

Τα ειδοποιά, ωστόσο, γνωρίσματα της ψυχής αντίκεινται στα χαρακτηριστικά του σώματος, καθότι το σώμα διαθέτει υλική υπόσταση και είναι ορατό, ενώ η ψυχή

---

¹¹⁷ Γρηγόριος Νύσσης, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατὰ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν*, PG 44, 280D, Αρχιμανδρίτης Αρίσταρχος Γκρέκας, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη καὶ Ἄνθρωπος, Ὀρθόδοξη θεολογικὴ προσέγγιση* (Αθήνα: Αποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 2022), 158.

¹¹⁸ Στο ἴδιο, σ. 148.

¹¹⁹ Γρηγόριος Νύσσης, *Μυστικὴ Θεολογία*, επιλογή κειμένων, εισαγ. – μετάφρ., Αρχιμ. Παγκράτιος Μπούσαλης, (Κατερίνη: Επέκταση, 1997), 13.

¹²⁰ Δ. Γιόφκου, «Ἐλευθερία καὶ Ἀγαθὸ, στὴ σκέψη τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Søren Kierkegaard: Ἡ ἐπανάληψη ὡς κίνηση ἐλευθερίας» (Μεταπτυχιακὴ Διατριβή, Τμῆμα Φιλοσοφίας καὶ Παιδαγωγικῆς ΑΠΘ 2012), 60.

¹²¹ «γεννητὴν, ζῶσαν, νοεράν, σώματι ὀργανικῷ καὶ αἰσθητικῷ, δύναμιν ζωτικὴν καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντιληπτικὴν δι' ἑαυτῆς ἐνιδούσαν, ἕως ἂν ἡ δεκτικὴ τούτων συνέστηκε φύσις», Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος*, PG 46, 29B.

¹²² Αρχιμανδρίτης Αρίσταρχος Γκρέκας, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη καὶ Ἄνθρωπος, Ὀρθόδοξη θεολογικὴ προσέγγιση*, (Αθήνα: Αποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 2022), 168.

¹²³ Γρηγόριος Νύσσης, *Μυστικὴ Θεολογία*, επιλογή κειμένων, εισαγ. – μετάφρ., Αρχιμ. Παγκράτιος Μπούσαλης, (Κατερίνη: Επέκταση, 1997), 13.

στοιχειακά είναι ασώματη, άυλη και αόρατη. Δομικά, ο Γρηγόριος αντιλαμβάνεται την ψυχή ως συναποτελούμενη από τρία μέρη ή διαστάσεις που διακρίνονται από συγκεκριμένες ιδιότητες: 1. Την *όρεκτικήν*, η οποία συνδέεται με το επιθυμητικόν, τις αρχέγονες δηλαδή ενορμήσεις που συνυφαίνονται με την τέρψη και την ενστικτώδη φύση του ανθρώπου, 2. Την *αίσθητήν*, η οποία σχετίζεται με το θυμοειδές, θέτοντας ως επιδιωκόμενο την ανδρεία, και 3. Την πλέον σύνθετη, *διανοητική*, η οποία εμπεριέχει το λογικόν και θεωρείται υπεύθυνη για τις διεργασίες της μάθησης. Η πλατωνική περιγραφική εικόνα είναι απόλυτα παραστατική της υπερπροσπάθειας που καταβάλλει ο άνθρωπος προκειμένου να εξισορροπήσει τις ψυχικές δυνάμεις και ροπές του. Σύμφωνα με αυτή, οι αντίρροπες ενδοψυχικές δυνάμεις του, δηλαδή επιθυμητικόν – θυμοειδές αποδίδονται συμβολικά με τη μορφή αλόγων προσδεδεμένων σε άρμα, ηνίοχο του οποίου συνιστά το λογικόν¹²⁴.

Ο Γρηγόριος επιχειρεί να συσχετίσει τις ψυχικές αυτές διαστάσεις αναλογικά των υποστατικών ιδιωμάτων του Τριαδικού Θεού · σκέψη που προκύπτει υπό τη συλλογιστική ότι, εφόσον ο κτιστός άνθρωπος έχει δημιουργηθεί κατ' εικόνα Θεού, η τριμερής κατασκευή της ψυχής του παραπέμπει απευθείας στο Τρισυπόστατον της Αγίας Τριάδος, δηλαδή την αγεννησία του Πατρός, τη γέννηση του Υιού και Λόγου και την εκπόρευση του Πνεύματος¹²⁵.

Η συνένωση των τριών ψυχικών στοιχείων του ανθρώπου συνεπάγεται το ενιαίο της ενέργειάς τους, καθώς αναλογικά δομούμενα συνιστούν μεταγραφή του προτύπου της Αγίας Τριάδος. Ο Γρηγόριος Νύσσης, προσλαμβάνει το κατ' εικόνα τριμερές της ψυχής του ανθρώπου, συσχετιζόμενο αντιστοίχως των υποστάσεων του Τριαδικού Θεού. Συγκεκριμένα, την ορεκτική ως αγεννησία της ψυχής, την αισθητή ως τη γέννηση του λόγου και τη διανοητική ως εκπόρευση του πνεύματος¹²⁶.

Η μοναδικότητα του ανθρώπινου προσώπου έγκειται στο γεγονός ότι η υπαρκτική του δυνατότητα δεν απορρέει και δεν περιορίζεται στην κτιστή, ένυλη υπόστασή του, καθόσον ο άνθρωπος είναι οντολογικά δομημένος εκ της Θείας κατασκευής του, ως ψυχοσωματικός προκειμένου να ενεργήσει, στο πλαίσιο της αποστολής που του έχει ανατεθεί, μεσολαβητικά μεταξύ κτιστού και Ακτίστου.

---

¹²⁴ Α. Παπαβασιλείου, *Χριστιανική Ψυχολογία (κατά τον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης)*, (Λευκωσία: Παπαβασιλείου, 1995).

¹²⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τοῦ, τί ἔστι τί, κατ' εἰκόνα Θεοῦ καί καθ' ὁμοίωσιν*, PG 44, 1344C. Αρχιμ. Αρίσταρχος Γκρέκας, *Θέματα Εκκλησιαστικής Γραμματολογίας και θεολογίας I*, (Θεσσαλονίκη: Ostracon, 2020), 97.

¹²⁶ Νικ. Μαρτσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, τ. Γ', *Ανακεφαλαίωση και αγαθοτοπία: Έκθεση του οικουμενικού χαρακτήρα της χριστιανικής διδασκαλίας*, (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1997), 60.

Ως βασικό λοιπόν νοητό, ενυπάρχον στον εσώτερο άνθρωπο, στοιχείο ορίζεται η ψυχή παριστάμενη ως νοερή και ασώματη ουσία. Χάρη στην επικουρία αυτής, ο άνθρωπος κατορθώνει να ισορροπεί στο μεθόριο μεταξύ κτιστής και Άκτιστης πραγματικότητας. Η προέλευση, η σύσταση, αλλά και η μεταθανάτια κατάσταση και πορεία της αθανάτου ψυχής απασχολούν έντονα τη σκέψη του και την περιεσχολογία προβληματική του, η οποία διατυπώνεται υπό τη μορφή τιθέμενων ερωτημάτων στο πλαίσιο της διαλογικής του συζήτησης με την ετοιμοθάνατη αδελφή του Μακρίνα, στον *Περί ψυχής και Αναστάσεως Λόγον* του¹²⁷.

Εντούτοις, παρόλο που οι περί ψυχής αναφορές στα κείμενα της Αγίας Γραφής είναι ανεπαρκείς, ο Γρηγόριος επιδεικνύει ασίγαστο ενδιαφέρον, όσον αφορά στη διερεύνηση του τρόπου κατά τον οποίο η ψυχή συνδέει τη Θεία με την ανθρώπινη υπόσταση. Απορρίπτει ρητά το ενδεχόμενο προϋπαρξής της ψυχής έναντι του σώματος, διευκρινίζοντας ότι παρά τη διακριτότητά της η χρονική στιγμή δημιουργίας της είναι ταυτόχρονη, άρα και αναπόσπαστη, του σώματος. Συνεπώς δεν τίθεται θέμα προτερόχρονου ή υστερόχρονου αυτής¹²⁸.

Αναφέρεται στη μεταθανάτια κατάσταση και εξέλιξή τους κάνοντας λόγο για το αδιάλυτον και αναλλοίωτον της ψυχής, εν αντιθέσει της διαλυτότητας του σώματος. Παρά την αφθαρσία της, η ψυχή δεν παραμένει στον κτιστό φυσικό κόσμο αλλά μετατίθεται σε μία αθάνατη, μη ορατή μεταβατική κατάσταση αναμένοντας την τελική αναστάσιμη ανάκλησή της. Τότε η ψυχή, λειτουργώντας ως εκμαγείο,¹²⁹ θα έλξει τα διασκορπισμένα στοιχεία του σώματος αποκαθιστώντας τον άνθρωπο ως ολοκληρωμένη ύπαρξη¹³⁰.

Εκείνο το ανθρώπινο σώμα δεν σχετίζεται καθ' οιονδήποτε τρόπο με τα πάθη των δερμάτινων χιτώνων¹³¹, η αλληγορική σημασία των οποίων είχε τονιστεί ιδιαίτερα στην πατερική ανθρωπολογία, καθώς οι Πατέρες τους ερμήνευαν σημειολογικά ως σύμβολο της επί του παρόντος πνευματικής κατάστασης του ανθρώπου. Κατά την Π. Διαθήκη το γεγονός της φθαρτότητας, καθόσον ο άνθρωπος ασθενεί, γηράσκει, θνήσκει και καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του εμφανίζει ροπή προς το άμαρτάνειν, ανάγεται στην πτώση του. Επομένως, η σύγχρονη φυσική κατάσταση του ανθρώπου

¹²⁷ Γρηγόριος Νύσσης, *Περί ψυχής και αναστάσεως ο λόγος*, PG 46, 12-166.

¹²⁸ Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευής του ανθρώπου*, PG 44, 232 A.

¹²⁹ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 405. Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), 88.

¹³⁰ Βασ. Κανελλάκης, *Η «ανθρώπινη κατάσταση» στον Γρηγόριο Νύσσης: Υπαρξιακή θεώρηση των έργων «Περί Παρθενίας» και «Περί ψυχής και αναστάσεως»*, (Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 2014), 26.

¹³¹ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 405.

μεθερμηνεύεται ως πτωχεία και απόκλιση από τις φυσικές καταβολές της προπρωτικής του κατάστασης. Επί της ουσίας οι δερμάτινοι χιτώνες, κατά την ορθόδοξη ερμηνεία, συμβολίζουν ό,τι σήμερα ονομάζουμε βιολογική ζωή¹³².

Ο Γρηγόριος υποστηρίζει ότι οι δερμάτινοι χιτώνες αποτελούν αναγκαίο στοιχείο για την πραγμάτωση της σωτηρίας του ανθρώπου, αφότου, μετά την απομάκρυνση από τον Θεό, οι άνθρωποι ενεδύθησαν με χιτώνες νεκρών δερμάτων, προσέλαβαν δηλαδή τη θνητότητα που παρέχει ο Θεός¹³³. Οι δερμάτινοι χιτώνες λοιπόν δεν ταυτίζονται σημασιολογικά με το σώμα θεωρούμενο ως υλική διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης (εφόσον αυτή αποτελεί μέρος του κατ' εικόνα ανθρώπινου όλου), αλλά με την - ως απόρροια της πτώσης - φθαρτότητα.

Η ολοκλήρωση της ανθρώπινης ύπαρξης συντελείται με την περαίωση της πορείας προς τα έσχατα, η οποία εκφράζεται δια της Αναστάσεως. Όλα τα δημιουργηθέντα εκ Θεού κτιστά όντα πληρούνται υπαρκτικά υπό την οπτική της εσχατολογικής τους διάστασης. Το σώμα ως υλική διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης δεν θεωρείται επουσιώδες, αλλά συμμετοχο στον αγώνα προς την τελείωση. Ο Γρηγόριος, αφορμώμενος από τη διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου, παραλληλίζει τον εξελικτικό κύκλο της ανθρώπινης ύπαρξης με εκείνον της σποράς. Η αρχική κατάσταση του σπόρου προσομοιάζει με την αρχική ατελή φυσική ύπαρξη του ανθρώπου, ενώ το τελικό στάδιο του σταχίου με την υποστασιοποίηση και αναγωγή του ανθρώπου ως προσώπου στο πλαίσιο της αναστάσιμης και εσχατολογικής πραγματικότητας¹³⁴.

Η σκέψη του Γρηγορίου για τη σωματική διάσταση του ανθρώπου επεκτείνεται και στη μεταθανάτια κατάσταση του σώματος. Η στοιχειακή του κατάσταση διατηρείται εντός των ορίων του υλικού κόσμου υποκείμενη σε διαδικασία φθοράς ως αποσύνθεσης και όχι καταστροφής ή επιστροφής στην ανυπαρξία. Αντιθέτως, η ψυχή δεν επηρεάζεται καθότι αδιάσπαστη και αδιάλυτη. Εξακολουθεί να υφίσταται ως αθάνατη και αιώνια. Μέσω της αθανασίας έχει τη δυνατότητα επανασύνδεσης με το σώμα, ενεργοποιώντας τη μεταλλαγή του προσώπου και της ανθρώπινης ύπαρξης προς αποκατάσταση της προπρωτικής της κατάστασης¹³⁵. Η μόνη μεταβολή που επιδέχεται σχετίζεται με τον υπαρκτικό της, εντός του φυσικού κόσμου, τρόπο. Η μη περιορίσιμη

---

¹³² Παν. Νέλλας, *Ζώνον θεούμενον: Προοπτικές για μια Ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, (Αθήνα: Αρμός, 1979), 52.

¹³³ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ό Μέγας*, PG 45, 33.

¹³⁴ Γρηγόριος Νύσσης, *Περί ψυχής και αναστάσεως ό λόγος*, PG 46,157:69A-71B.

¹³⁵ An. Meredith, *Gregory of Nyssa*, (London/N.Y.: Routledge, 1999), 160.

χωροχρονικά σχέση της με το σώμα θα επιτρέψει την κατά την ανάσταση πλήρη ανασύσταση και ανάκτηση της ανθρώπινης οντότητας, εφόσον θα διαθέτει όλα τα συστατικά που την απαρτίζουν. Κατόπιν τούτου, η ανάσταση ως έσχατο - καθώς έχει προηγηθεί η δημιουργία, ο θάνατος και η διάλυση - στάδιο εκπληρώνει την αποκατάσταση, την ολοκληρωμένη δηλαδή πλέον υπαρκτικά, δημιουργία του ανθρώπινου προσώπου¹³⁶.

Η αντίληψη του Γρηγορίου για την αθανασία, την ατομικότητα και σύνολα τα ειδοποιά γνωρίσματα της ψυχής - παρά την με αρχαιοελληνικούς όρους Φιλοσοφίας περιγραφική της απόδοση- εναρμονίζεται πιστά με την περί ψυχής χριστιανική δογματική διδασκαλία, χωρίς να τίθεται θέμα ταύτισης της αθανασίας της με τις πλατωνικές και γενικότερα αρχαιοελληνικές περί μετεμψύχωσης πεποιθήσεις που ήταν ευρέως διαδεδομένες επί εποχής του¹³⁷.

Για τον Γρηγόριο, Δευτέρα Παρουσία και ανάσταση αλληλοδιαπλέκονται. Αναφερόμενος στη δεύτερη έλευση, τονίζει την επικείμενη ποιοτική αλλαγή και άρση της συμβατικής αντίληψης του χρόνου εν είδη εξαφάνισής του¹³⁸. Παράλληλα, διευκρινίζει ότι η ανάσταση αφορά στον διαφορετικό υπαρκτικό τρόπο του ανθρώπου, ως νέα συνθήκη προκύπτουσα με την εξαφάνιση του θανάτου, όπου η αποκατεστημένη στην αρχική πορεία και προπρωτική κατάσταση δημιουργίας ανθρώπινη οντότητα θα δύναται να μετάσχει στη Βασιλεία και κοινωνία του Τριαδικού Θεού¹³⁹.

Η σωτηριολογική διάσταση της χριστιανικής πίστης εδράζεται στην ακρογωνιαία αρχή της Ανάστασης του Υιού και Λόγου του Θεού, ως προπομπού της μελλοντικής περί αναστάσεως των νεκρών προοπτικής αποκατάστασης¹⁴⁰. Η Ανάσταση του Λόγου αποτελεί το πρώτο στάδιο της χριστιανικής εσχατολογίας, ενώ η Δευτέρα Παρουσία αντιπροσωπεύει το δεύτερο, εξ ου θα συντελεστεί η εκ νέου δημιουργία και μετοχή σύνολου του ανθρώπου και της κτίσης στην αιώνια Βασιλεία. Το ζήτημα της Δευτέρας Παρουσίας εντασσόταν στα κεντρικά θέματα της προβληματικής της χριστιανικής διδασκαλίας, που επί εποχής Γρηγορίου δεν αναλυόταν επαρκώς στη θεολογική γραμματεία και ουσιαστικά είχε παραμείνει μετέωρα αναπάντητο, τόσο από την πλατωνική διδασκαλία όσο και τη λοιπή

---

¹³⁶ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος*, PG 46, 149B-C.

¹³⁷ Στο ίδιο, PG 46, 116B.

¹³⁸ Στο ίδιο, PG 46, 108C.

¹³⁹ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), 79, 245, 250.

¹⁴⁰ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *MOXE* 5, 406.

φιλοσοφική γραμματεία. Ο Γρηγόριος, έχοντας εντοπίσει αυτό το έλλειμμα, επιχείρησε να το αναπληρώσει προωθώντας τη χριστιανική θεώρηση με προσεκτική μελέτη και ανάλυση των κειμένων της Αγίας Γραφής¹⁴¹.

Πέραν τούτου, το εσχατολογικό ενδιαφέρον του Γρηγορίου έγκειται στο γεγονός ότι στο πλαίσιο της διερεύνησης της ανθρώπινης ύπαρξης και της θεώρησής της ως ψυχοσωματικής ενότητας, ο θάνατος ερμηνεύεται προσλαμβανόμενος ως συνέπεια και διακοπή της ζώσας πραγματικότητας του ανθρώπου. Συνεπώς η ανάστασή του συνιστά αναγκαιότητα προκειμένου να αρθεί η διάσταση και διακοπή που έχει επιφέρει ο θάνατος¹⁴².

Εφόσον έχει προηγηθεί η Ανάσταση του Χριστού, ως προσδοκία, η προοπτική της ανάστασης των κεκοιμημένων (καθώς σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, οι νεκροί καθεύδουν, κοιμούνται δηλαδή παράλληλα ευρισκόμενοι σε άλλη διάσταση της επίγειας ζωής)¹⁴³ θεωρείται αναμφίλεκτη, διότι κατά τον Γρηγόριο εντάσσεται στο σωτηριολογικό σχέδιο του Θεού¹⁴⁴. Η αποκατάσταση, ως επανασύνθεση του ανθρώπου στην - προ της διάλυσης του θανάτου - κατάστασή του, θα πραγματοποιηθεί από τον Δημιουργό Θεό, καθόσον μόνο Εκείνος γνωρίζει πως είχε ορίσει και σχεδιάσει την πρώτη δημιουργία¹⁴⁵.

Ο Γρηγόριος, όντας πιστός και προσηλωμένος στο αναστάσιμο δόγμα, τονίζει με έμφαση το προσωρινό του - επί θανάτου - διαχωρισμού της άυλης στοιχειακά ψυχής από το σύνθετο και διαλυτό σώμα, επεξηγώντας ότι με την - κατά τη Δευτέρα Παρουσία¹⁴⁶ - ανάκλησή της θα επέλθει η αδιάλυτη επανένωση με τα διασκορπισμένα διαλελυμένα στοιχεία του σώματος ως κεκαθαρμένων, μη εμπεριεχόντων στοιχεία κακού ή άλλων παράταιρων της αρχικής τους πρώτης δημιουργίας¹⁴⁷. Τα μεταστοιχειωμένα δηλαδή αυτά σώματα θα είναι απαλλαγμένα από αμαρτίες, καθαρά και άφυλα. Σε αυτό το στάδιο το σώμα συμπορεύεται συντασσόμενο στον αγώνα της ψυχής, η οποία επιχειρεί να προσομοιάσει στον Θεό ακόμα και μετά την ανάστασή της¹⁴⁸. Όπως επισημαίνει ο Γρηγόριος, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Κυρίου

---

¹⁴¹ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), 120.

¹⁴² Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος*, PG 46, 149BC.

¹⁴³ *Mt* 9:23-24.

¹⁴⁴ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*. 13, PG 46, 381A.

¹⁴⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα*, λόγος 3, PG 46, 665A-B.

¹⁴⁶ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος*, PG 46, 68B.

¹⁴⁷ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), 79.

¹⁴⁸ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), 121.

αναφορικά με την ανάσταση των κεκοιμημένων, πρώτα θα πραγματοποιούν όσα έγκεινται στην ανθρώπινη φύση και δεν θα φαντάζονται απερινόητα¹⁴⁹.

Ο Γρηγόριος προβαίνει στην, κατά τη Δευτέρα Παρουσία και βάσει των αναφορών των Ιερών κειμένων, περιγραφή των μεταβολών που θα έχουν επέλθει στο σώμα των ζώντων, στο πλαίσιο της απαλλαγής του από τη φθαρτότητα προκειμένου αυτό να αποκτήσει λεπτότητα, διαφάνεια και ωραιότητα¹⁵⁰. Παρά το γεγονός ότι η υποκείμενη κατάσταση του σώματος δυνητικά θα μπορούσε να είναι ενδεικτική του χρόνου πραγμάτωσης της Δευτέρας Παρουσίας, εντούτοις, ο ακριβής χρόνος της συντέλειάς της παραμένει απροσδιόριστος και οφείλει, κατά τα λεγόμενα του Κυρίου, να είναι και αδιάφορος¹⁵¹.

Ο Γρηγόριος αναφέρεται εμφατικά στο οξύμωρο του θανάτου, καθότι λειτουργεί καταστροφικά αλλά παράλληλα αντισταθμιστικά, πλήττοντας μεν την ατέρμονη ανακύκλιση του φθοροποιού κύκλου αναπαραγωγής ανθρώπων, προφυλάσσοντας δε τον ίδιο από τη θανατηφόρο φθορά του¹⁵². Στην προοπτική αυτή, αφορμώμενος από τις αντίρροπες βιολογικές διαδικασίες της γέννησης και του θανάτου, δεν παραλείπει να παραθέσει λεπτομέρειες του θεϊκού σχεδίου που σχετίζονται με την προκαθορισμένη αριθμητικά αναλογία ψυχών και σωμάτων¹⁵³. Παράλληλα, περιγράφει την - επόμενη της κρίσης - νέα και αποστερούμενη φθαρτότητας κατάσταση, κατά την οποία θα εξακτινώνεται όλη η μεγαλοπρέπεια της δόξας του Θεού και θα την απολαμβάνουν οι ενάρετα ζήσαντες. Αντιθέτως, οι εκπεσόντες σε κατάσταση αμαρτίας, μη μπορώντας να ανθέξουν τη λαμπρότητα της Θεοφάνειας, θα απομακρυνθούν οριστικά και αμετάκλητα¹⁵⁴.

Ανατρέχοντας στο αρχικό σχέδιο της Θείας Οικονομίας και τη Δημιουργία, ο άνθρωπος, αναγόμενος σε κορωνίδα της Κτίσης, συνιστά την ουσία και τον σκοπό αυτής. Η θεωρία της πρώτης - παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξε ποτέ - και δεύτερης Δημιουργίας, την οποία αναπτύσσει ο Γρηγόριος, προκαλεί οπωσδήποτε αίσθημα έκπληξης. Ο Γρηγόριος αντιλαμβάνεται και προσδιορίζει την πρώτη δημιουργία, ως τέλεια περι κατασκευής του ανθρώπου, σύλληψη μη υλοποιημένη ιστορικά, δεδομένου ότι ο Δημιουργός Θεός διέβλεψε την πτώση του ανθρώπου. Η συντελεσθείσα

---

¹⁴⁹ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος*, PG 46, 136C.

¹⁵⁰ *Α΄ Κορ* 15, 51-53.

¹⁵¹ Σταύρος Γιαγκάζογλου, *Μαθήματα δογματικής θεολογίας, ερμηνευτικά σχόλια στο Σύμβολο της Πίστεως*, (Αθήνα: Δόμος, 2021), 357.

¹⁵² Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ὁ λόγος*, PG 46, 128B-C.

¹⁵³ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 128B.

¹⁵⁴ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), 121.

δημιουργία του ιστορικού Αδάμ πραγμάτωνε την παραδείσια συνθήκη,¹⁵⁵ στο ασφαλές πλαίσιο της οποίας ελαχιστοποιούνταν το ενδεχόμενο να περιπέσει ο άνθρωπος σε κατάσταση αμαρτίας.

Μετά την πτώση, ο άνθρωπος δεν ενεργοποιήθηκε κατά τρόπον ώστε να καταστεί επιτεύξιμη η ανάκαμψη και πνευματική του ανύψωση. Αντιθέτως, επιδόθηκε στις υλικές απολαύσεις και, μολονότι διέθετε και διατηρούσε ακόμα ως κατ' εικόνα ίδια, κατά χάριν, με αυτά του Ακτίστου Θεού γνωρίσματα, οδήγησε εαυτόν στον θάνατο.

Ο Γρηγόριος, αναμελετά το περί Δημιουργίας δόγμα. Η εστίαση στο αγέννητο του Θεού ωθεί στην κατανόηση του γεννητού του ανθρώπου και όλων των κτιστών όντων ως δημιουργημάτων έκ τοῦ μη ὄντος (κατάσταση ανυπαρξίας), αλλά και στη διασύνδεση του γεγονότος του θανάτου με τη δημιουργία¹⁵⁶. Ο υπαρκτικός τρόπος της έκ τοῦ μη ὄντος δημιουργηθείσας κτίσης αντίκειται στον υπαρκτικό τρόπο του μη δημιουργηθέντος αϊδίου Θεού¹⁵⁷. Ο Γρηγόριος έχει διαμορφώσει σαφή αντίληψη του ενδεχόμενου επαναφοράς του ανθρώπου στην ανυπαρξία του θανάτου κατ' αναλογία και εξ αιτίας, της έκ τοῦ μη ὄντος εξαρχής σύστασής του. Συνακόλουθα, το γεγονός του θανάτου δεν περιορίζεται στον άνθρωπο, αλλά διέπει την ύπαρξη σύμπαντων των όντων και του φυσικού κόσμου λόγω της κτιστότητάς τους. Στη θεολογική σκέψη του Γρηγόριου, ο θάνατος είναι εγγενές γνώρισμα που αφορά σύνολη τη δημιουργία και την προδιαγεγραμμένη πορεία της, λειτουργώντας ως τροχοπέδη τόσο στη σωτηριώδη καθ' ὁμοίωσιν τελείωση του ανθρώπου όσο και τον αναβιβασμό της Κτίσης¹⁵⁸.

Την υπέρβαση του εμποδίου του θανάτου προκειμένου να επέλθει η ένωση του ανθρώπινου στοιχείου με τον Θεό, ανέλαβε να διενεργήσει εξ ονόματος ὅλης της ανθρωπότητας, ο ενανθρωπήσας Χριστός. Ο Υἱός και Λόγος του Θεού σαρκώθηκε και προσέλαβε την ανθρώπινη φύση καθαίροντας και θεραπεύοντάς την από τη μεταπτωτική της αμαρτωλότητα και φθορά¹⁵⁹. Ο Γρηγόριος ασχολείται εμβριθώς με το γεγονός της ενανθρώπισης του Λόγου, αναλύοντας τα κείμενα της Αγίας Γραφής. Ιδιαίτερος, επικεντρώνεται στο μεταπτωτικό πλήγμα που κατάφερε ο έκπτωτος

---

¹⁵⁵ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, 406.

¹⁵⁶ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος αντιρρητικός πρὸς τὴν Ἐδνομίου ἔκθεσιν*, PG 45, 512AC.

¹⁵⁷ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 44 212C.

¹⁵⁸ Κ. Βατσικούρας, *Ἡ ἐννοια τοῦ θανάτου κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριο Νύσσης*, (Κατερίνη: Επέκταση, 1999), 32-33.

¹⁵⁹ Β. Τσίγκος, *Ὁ ανακαινισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου*, (Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρνάρας, 2016), 106-107. Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας* 32, PG 45, 80AB.

άγγελος στην ανθρωπότητα, αποκτώντας δικαιώματα επί αυτής. Ωστόσο, ο αναστάς Χριστός, καταλύοντας πανηγυρικά τον θάνατο, προσέφερε με την Ανάστασή Του συλλογικά στην ανθρωπότητα ως δυνατότητα την ανάσταση και όχι ατομικά, καθιστώντας το γεγονός της σωτηρίας πραγματοποιούμενο προσωπικά¹⁶⁰.

Κατόπιν τούτου, το θέμα της σωτηρίας του ανθρώπου επανακαθορίζεται πλέον υπό την προοπτική της εκούσιας, ελεύθερης επιλογής για υπέρβαση της αμαρτωλότητας. Η απάρνηση της αγαθότητας επιφέρει αποξένωση, αποστέρηση της αγάπης και της Θείας προστασίας συμπαρασύροντας τον επιδιδόμενο πλέον στη διάπραξη αμαρτημάτων άνθρωπο σε επίδειξη εκδικητικότητας και αδικίας, Η απώλεια της αθωότητας συμπλέκει το καλό με το κακό αδιάκριτα¹⁶¹. Στο σημείο αυτό ο Γρηγόριος εξάγει τη σπουδαιότητα της διατήρησης του καλού ανέπαφου από κάθε έκφανση κακού, καθόσον το αληθώς αγαθό διασφαλίζεται μόνο μέσω τη σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό. Εν προκειμένω, ο άνθρωπος αντί να το κατανοήσει και να αγωνίζεται για να βιώσει την αληθή, αΐδια ζωή επιδίδεται στην πραγμάτωση της επίπλαστης, που επί της ουσίας ισοδυναμεί με θάνατο¹⁶².

Ο προπρωτικός άνθρωπος παρά το γεγονός ότι διέθετε τη δυνατότητα να μετέχει των ενεργειών της Θείας Χάριτος εκούσια, διαχειρίστηκε άστοχα την ελευθερία που του προσέφερε το αυτεξούσιο. Επέλεξε λοιπόν αυτόβουλα να απωλέσει, αντί να απολαύσει το προνόμιό του. Η εξέλιξη αυτή αποδίδεται σε δύο συγκεκριμένες συνθήκες, αφενός μεν στο ότι κατά τη δημιουργία ο Θεός δεν ενεφύσησε άκτιστη και άτρεπτη πνοή στον άνθρωπο, αφετέρου δε στην εκ Θεού επίδοση ελευθερίας και ίδιας προαιρέσεως¹⁶³.

Συμπερασματικά, στην ανθρωπολογική του θεώρηση ο Γρηγόριος αντιλαμβάνεται τη δημιουργηθείσα εκ Θεού ανθρώπινη ύπαρξη, ως σύνολη

---

¹⁶⁰ Βασ. Κανελλάκης, Η «ανθρώπινη κατάσταση» στον Γρηγόριο Νύσσης: Υπαρξιακή θεώρηση των έργων “Περὶ παρθενίας” και “Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως”, (Μεταπτυχιακή Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής ΑΠΘ, 2014), 18-32.

¹⁶¹ Πρωτοπρεσβύτερος Ιωάννης Αγγελιδάκης, «Ο Λόγος σὰρξ ἐγένετο: Η αγάπη του Θεού ως κίνητρο για τη σωτηρία του ανθρώπου», https://apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/simeioseis/%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%9F%CE%A3%CE%A3%CE%91%CE%A1%CE%9E%CE%95%CE%93%CE%95%CE%9D%CE%95%CE%A4%CE%9F.pdf (Ημ. ανάκτησης: 23 Ιουν 2024).

¹⁶² Γρηγόριος Νύσσης, *Μυστική Θεολογία*, επιλογή Κειμένων, Εισαγ. – μετάφρ. Αρχιμ. Παγκράτιος Μπούσαλης, (Κατερίνη: Επέκταση, 1997), 181.

¹⁶³ Πρωτοπρεσβύτερος Ιωάννης Αγγελιδάκης, «Ο Λόγος σὰρξ ἐγένετο, Η αγάπη του Θεού ως κίνητρο για τη σωτηρία του ανθρώπου», https://apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/simeioseis/%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%9F%CE%A3%CE%A3%CE%91%CE%A1%CE%9E%CE%95%CE%93%CE%95%CE%9D%CE%95%CE%A4%CE%9F.pdf (Ημ. ανάκτησης: 23 Ιουν 2024).

ψυχοσωματική οντότητα, ως αρραγή δηλαδή συνδυασμό ψυχικής και σωματικής υπόστασης. Εκφραζόμενος καταφατικά για την αξία του σώματος, εστιάζει στην ισόρροπη συνεργία του με την ψυχή προκειμένου να αποφευχθεί οιοδήποτε πάθος τους και ο άνθρωπος να διάγει αρμονικό, πλήρη ἐν Θεῷ, ενάρετο επίγειο βίο. Επί της ουσίας η ανθρωπολογική προσέγγιση του Γρηγορίου δεν περιορίζεται στη διερεύνηση της ψυχοσωματικής δομικής κατασκευής και σύστασης του ανθρώπου σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά επεκτείνεται στην πρακτική αλληλεπίδραση της ψυχικής και σωματικής του διάστασης, εφόσον οι διεργασίες που επισυμβαίνουν σηματοδοτούν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται, πορεύεται, προσδιορίζει την ποιότητα της ύπαρξής του και πραγματώνει την ελευθερία του.

4. Η θεραπευτική προσέγγιση των παθών του ανθρώπου κατά τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης

4.1 Η ευρύτερη αντίληψη για τη γέννηση και εξέλιξη των παθών του ανθρώπου

Πρωταρχικό στοιχείο της Χριστιανικής ανθρωπολογίας θεωρείται το Θείο στοιχείο της ανθρώπινης φύσης υπό την έννοια της αρχετυπικής εικόνας του Θεού στην προπρωτική της κατάσταση. Κατά τον Χριστιανισμό ο άνθρωπος υφίσταται ως αρραγής ενότητα των στοιχείων του νου, της ψυχής και του σώματος, στη συνεργία των οποίων έγκειται η επίτευξη της μετοχής του στις Θείες ενέργειες. Προκειμένου η ανθρώπινη ύπαρξη να περιέλθει σε κοινωνία με τον Θεό, αρχικά ο νους οφείλει να πληρωθεί πνευματικότητας προερχόμενης αποκλειστικά από Αυτόν. Παράλληλα, ο νους αναλαμβάνει να λειτουργεί ως τροφοδότης της ψυχής και εκείνη συνακόλουθα να καθίσταται ζωοποιός πάροχος του σώματος. Η τήρηση αυτής της ακολουθίας ως αναφοράς στον Θεό, επιτρέπει την ενεργοποίηση της Θείας εικόνας από τον άνθρωπο, εφόσον αυτός εκδηλώσει ελεύθερα την προθετικότητά του να συναντηθεί με τον Θείο Δημιουργό του.

Διαχειριζόμενος την πνευματική και σωματική διάσταση του εαυτού, ο άνθρωπος καλείται να δομήσει ισόρροπα και απαθώς την ύπαρξή του, ώστε να επιτευχθεί η πλήρωσή της. Η εξαρχής αναγνώριση και αποδοχή του Θεού, ως ζωοδότη του, επιστεγάζει την επιτυχή έκβαση αυτής της πορείας. Αντιθέτως η αποστροφή και απάρνηση της αιτίας ύπαρξής του, ως επιλογή του αυτόβουλα αποφασίζοντος ανθρώπου, αποσταθεροποιεί την αρμονική συλλειτουργία νου, ψυχής και σώματος στρεβλώνοντας την ακολουθία αλληλοτροφοδότησής τους, με αποτέλεσμα την - εκ της κυριαρχίας της αλλοτριωτικής δύναμης των παθών - διάβρωση της ύπαρξης και κατ' επέκταση την πτώση του ανθρώπου¹⁶⁴.

Η τοποθέτηση αυτή βέβαια δε συνιστά άρση της διαφοράς των φύσεων Θεού και ανθρώπου, διότι είναι ανέφικτο για τον άνθρωπο να υπερβεί την κτιστή φύση του στηριζόμενος αποκλειστικά στις προσωπικές δυνάμεις του. Μοναδική σωτήρια δίοδος

---

¹⁶⁴ Χρ. Τερέζης, «Η Ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας», στο π. Α. Αυγουστίδης, κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τ. Β', *Η Ορθοδοξία απέναντι στα Θέματα της Εποχής μας* (Πάτρα: ΕΑΠ, 2002), 43-45.

είναι η μίμηση του προσωπικού υπαρκτικού τρόπου του Θεού, του τρόπου δηλαδή που πραγματώνει την ελευθερία Του.

Ο Γρηγόριος αναφερόμενος στην ανθρώπινη τρεπτότητα αναλύει διεξοδικά την ιδιότητα της ελευθερίας αποδίδοντάς της διττό πρόσημο· αφενός διότι χάρη σε αυτήν αυτόβουλα ο άνθρωπος επέλεξε να απολέσει την επαφή του με τον Θεό απομακρυνόμενος από Αυτόν ενδίδοντας στα πάθη του και τις επίγειες ηδονές, αφετέρου διότι την αναγάγει, καθ' όλη τη διάρκεια του αδιάλειπτου αγώνα του να τα καταπολεμήσει και να τα χαλιναγωγήσει, σε διάυλο επαναφοράς και επαναπροσέγγισής Του¹⁶⁵.

Η ενδοτικότητα του ανθρώπου στα πάθη τον υποβιβάζει σε άλογο ζώο αποστερώντας του τη δυνατότητα να ολοκληρώσει τη φύση του κατ' εικόνα, εφόσον η νέκρωση στην οποία έχει περιέλθει με το να προβάλλει τις αδυναμίες και τις ατέλειες του στον Θεό δεν του επιτρέπει να ανθίσταται στην αμαρτία. Ο Γρηγόριος υπογραμμίζει την έν μεθορίω διάσταση των παθών επικεντρωνόμενος στην επιλεγόμενη από τον άνθρωπο χρήση τους, καθόσον δύνανται να τον οδηγήσουν είτε στην επίτευξη του αγαθού είτε στην αμαρτία. Στη δεύτερη περίπτωση, η παράχρηση του πάθους αποβαίνει ιδιαίτερα επιζήμια. Όπως εξηγεί, το αρχικό πάθος εξαπλωνόμενο ανεξέλεγκτα συμπαρασύρει σειρά παθών εγκλωβίζοντας τον άνθρωπο σε μία αδιέξοδη κατάσταση, αναπότρεπτα επιφέρουσα την καταδίκη του¹⁶⁶.

Για την εξέλιξη αυτή ευθύνεται ο ίδιος ο άνθρωπος, η εσφαλμένη κρίση του οποίου τον παραπλανά παρεμποδίζοντάς τον να διακρίνει κατά τη διάρκεια της επίγειας παρουσίας του τα πραγματικά επωφελή και συμφέροντα γι' αυτόν. Όντας αποκομμένος λοιπόν από την αληθινή ζωή, μη συνειδητοποιώντας τον Θεό, ουσιαστικά αυτοτιμωρείται στερούμενος εκουσίως την πηγή της ζωής του. Προσηλούμενος στην ικανοποίηση και όχι στην καταστολή και εξουδετέρωση των παθών του, προβαίνει στη χείριστη διαχείριση του αυτεξουσίου και, αναπόφευκτα πλέον, παρεκτρέπεται από τον αγώνα για την επίτευξη της σωτηρίας του¹⁶⁷.

Στο πλαίσιο αυτού του αγώνα η διαγωγή σώφρονος, ασκητικού και ενάρτετου βίου εγκυμονεί μεν πολλές δυσκολίες, όπως αυτή της αποφυγής των παθών, αλλά συνιστά μονόδρομο προκειμένου να επιτευχθεί η επανάκτηση των χαρακτηριστικών

---

¹⁶⁵ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), σ. 40-41, 74-75.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 96-97, 167, 187, 191.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 100 -101, 191.

που ενυπήρχαν στον κατ' εικόνα Θεού δημιουργηθέντα άνθρωπο και να καταστεί εφικτή η αποκατάσταση της απολεσθείσας σύνδεσης με τον Δημιουργό του¹⁶⁸. Μέγιστος σύμμαχος στον αγώνα κατά των παθών αναδεικνύεται πρωταρχικά η -από τον άνθρωπο- κατανόηση της αξίας που του έχει αποδοθεί από τον Δημιουργό του, αλλά και η αναγνώριση της διαφορετικής φύσης της ψυχής του σε σχέση με τη φύση των παθών και των επίγειων ηδονών, ούτως ώστε να καταστούν αδιάφορες και μη επιδιωκόμενες¹⁶⁹. Η απάθεια λοιπόν, στον αντίποδα των παθών, είναι η συνθήκη που συνδυαζόμενη με την αποστροφή του κακού διασφαλίζει την επιστροφή του ανθρώπου στην πρότερη, προπρωτική κατ' εικόνα Θεού κατάστασή του¹⁷⁰.

Κατά την πατερική ορολογία το πάθος νοείται και ορίζεται ως έκφραση ψυχοβλαβούς διάθεσης της εσώτερης υπαρκτικής διάστασης του ανθρώπου¹⁷¹. Ο Γρηγόριος, αναλύοντας ενδελεχώς την έννοια και τα ειδοποιά γνωρίσματα των παθών, θεωρεί ότι τα ανθρώπινα πάθη συνιστούν ενστικτώδεις, ζώοδεις εκφάνσεις άλογων χαρακτηριστικών και συμπεριφορών που διέπουν τη λειτουργία των έμβιων οργανισμών του ζωικού βασιλείου και κληροδοτούνται στον μεταπτωτικό άνθρωπο ως επακόλουθο της (κατ' αναλογία του ειωθότος ισχύοντος τρόπου αναπαραγωγής και γέννησης των ζωικών οργανισμών) εκ σαρκός συλλήψεως και γέννησεώς του¹⁷².

Θεολογικά, στην περίπτωση του εκ πνεύματος (ψυχή) και ύλης (σώμα) σύνθετα δημιουργηθέντος, αλλά ωστόσο κτιστού ανθρώπου, το θέμα των παθών προσλαμβάνει περαιτέρω διαστάσεις, διότι αυτά σχετίζονται με την προαίρεση που μεταστρέφει και εν τέλει διαστρέφει την εκ Θεού αποδιδόμενη ροπή του ανθρώπου προς την αρετή, παρωθώντας τον στην απάνθρωπη κατάσταση και το κακό.

Στον μεταπτωτικό και επί του παρόντος μετέωρο άνθρωπο, τον κατά φύσει υπαγόμενο μεν στην ενδοκοσμική κτιστότητα, αλλά κατά χάριν δυνάμενο να προσεγγίσει το εξωκοσμικό Άκτιστον, ενυπάρχει το λογικόν και το ἄλογον. Ο γεννώμενος άνθρωπος, ως βιολογική υπόσταση, υπάγεται νομοτελειακά στους φυσικούς νόμους υποκείμενος στην προοδευτικά, συν τω χρόνω, βιολογική του ανάπτυξη (γέννηση, ενηλικίωση, γήρας, θάνατος) και συνάμα φθορά. Πέραν της βιολογικής διάστασης, ο άνθρωπος οντολογικά έχει δημιουργηθεί διφυής, συντεθείς

---

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ.72-73.

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 144, 200.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ.158-159.

¹⁷¹ Ιερομόναχος Αλέξιος Καρακαλλινός, *Θεραπεία της Ψυχής: Πατέρες και ψυχολόγοι σε διάλογο* (Αθήνα: Αρμός, 2013), 124.

¹⁷² Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* 18, PG 44, 192BC.

ψυχής (πνεύματος) και σώματος (ύλη). Η ψυχοσωματική αυτή σύστασή του απαιτεί την αρμονική και ισόρροπη σύνδεση των δύο αυτών διαστάσεων, οι οποίες αλληλοεπιδρούν αλληλοκατευθυνόμενες, είτε προς όφελος είτε προς ζημίαν συνόλου του ανθρώπου. Η - απορρέουσα από την εσώτερη διάθεση του ανθρώπου - κατάχρηση ενός εκ των δύο γεννά το πάθος και ως επακόλουθο αυτού την καταστροφική για τον άνθρωπο ανισορροπία, η οποία και διαστρέφει τη αρχική ροπή της φύσης του προς το καλό. Επομένως, οιοδήποτε πάθος γεννάται, επιβάλλεται να τιθασευτεί έγκαιρα προκειμένου ο άνθρωπος να πορευθεί απερίσπαστος προς την απάθεια και τελειώσή του, ενόψει του αγώνα προς επίτευξη της κατά χάριν θέωσής του.

Η δια βίου έκθεση του ανθρώπου στα πάθη γενικά και η αναμέτρηση με τα (αρχικά φθοροποιά αλλά νομοτελειακά εξελισσόμενα σε καταστροφικά, εάν αυτός ενδώσει και επιδοθεί σε ανεξέλεγκτη έκφρασή τους) προσωπικά ψυχοσωματικά πάθη του είναι αναπόφευκτη και ισχύουσα για όλους ανεξαιρέτως. Αυτό που διαφοροποιείται στον άνθρωπο είναι η συμπεριφορά, ο τρόπος δηλαδή που διαχειρίζεται τα πάθη (χρήση – παράχρηση) ως μοναδικό πρόσωπο. Δεν θα πρέπει να λησμονείται ότι ο ίδιος ο Λόγος, σαρκωθείς, όπως αναφέρεται στο πρώτο κεφάλαιο του Ευαγγελίου του Ιωάννη¹⁷³, περιήλθε σε επαφή των ανθρώπινων παθών όντας απαθής. Η απαθής, ως τέλειου ανθρώπου, σάρκωση και Ανάσταση του Λόγου, ως σωτηριώδης συνόλου του ανθρώπινου γένους, προσέδωσε εκ νέου σε κάθε άνθρωπο (διακριτό ως πρόσωπο) τη δυνατότητα ανάκτησης της αληθινής, προπρωτικής του φύσης, τη δυνατότητα θέασης του Θεού, την κατά χάριν θέωση και μετοχή σε Αυτόν¹⁷⁴.

Ο σαρκωθείς Λόγος βίωσε πάθη της φθαρτής ανθρώπινης φύσης, όπως ο πόνος και η θλίψη, τα οποία και υπέμεινε προσλαμβάνοντάς τα ως φυσικές καταβολές του μεταπτωτικού ανθρώπου. Αυτά τα πάθη, διευκρινίζει ο Γρηγόριος, αποτελούν φυσικά και αδιάβλητα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ύπαρξης· δεν θεωρούνται και δεν αντιμετωπίζονται ως κατακριτέα. Ωστόσο, διακρίνονται ρητά και απόλυτα από εκείνα που βαθμηδόν εξωθούν στο κακό¹⁷⁵. Ο ενανθρωπισθείς Χριστός, εν αντιθέσει με τον ατελή άνθρωπο, δεν εκδήλωσε καμία ροπή σε τέτοιου είδους πάθη, λόγω της τέλειας, ως Θεού φύσης Του.

¹⁷³ «Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν», *Ιω.* 1:14

¹⁷⁴ M. Laird, *Gregory of Nyssa and the Grasp of Faith*, (Oxford: Oxford University Press, 2004), 184. Γρηγόριος Νύσσης *Ὁ Αντιρρήτικὸς εἰς τὴν Εὐνομίῳ Ἐκθεσιν*, PG 45, 637.

¹⁷⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας*, 16, PG 45, 49BC.

Ο Γρηγόριος διασαφηνίζει ότι η σάρκωση του Θείου Λόγου δεν συνεπάγεται ατέλειας, αταξίας, ή οιασδήποτε ανάρμοστης του Τριαδικού Θεού κατάστασης. Συνιστά την υπέρτατη έκφραση της αγαπητικής διάθεσης του Άκτιστου Θεού προς τον άνθρωπο, καθώς με την κατάβαση και κένωσή Του ενεδύθη την κτιστότητα του δημιουργήματός του προκειμένου να επαναπροσφέρει, ως ελεύθερη επιλογή, τον κατά χάριν αναβιβασμό του ανθρώπου. Κατά την εκ Θεού, αλλά ακατάληπτη για την αντιληπτική ικανότητα του ανθρώπου, περιχώρηση της θείας και ανθρώπινης φύσης στο Πρόσωπο του Χριστού άτρέπτως, άσυγχύτως και άδιαιρέτως, η θεία φύση εξακολούθησε να υφίσταται απαθής¹⁷⁶.

Εύληπτα αλλά ιδιαίτερα εύστοχα, παρατίθεται ο κατ' αναλογία παραλληλισμός με τη σχέση ιατρού και ασθενούς, όπου ο ιατρός δύναται να θεραπεύει τον ασθενή, χωρίς ο ίδιος να επηρεάζεται και να νοσεί από την ασθένειά του. Ομοίως, ο ενανθρωπισθείς Χριστός θεράπευσε τον άνθρωπο, υπό την έννοια ότι τον επανήγαγε στη σωτηριώδη για αυτόν κατεύθυνση, όντας απαθής και αμέτοχος των ασθενειών της ανθρώπινης φθαρτής φύσης¹⁷⁷.

Σύμφωνα λοιπόν με το προβλεπόμενο σωτηριώδες κατά τη Θεία Οικονομία σχέδιο του Θεού για τον άνθρωπο, την υπόθεση της σωτηρίας και ανύψωσης του ανθρώπινου γένους καθολικά, αναλάμβανε και επωμιζόταν προσωπικά το Δεύτερο Πρόσωπο της Αγίας Τριάδος ο Υιός με, εν συνδέσει ουρανού και γης, κλίμακα¹⁷⁸ την προερχόμενη από την πλευρά του Αδάμ Παρθένο και Θεοτόκο Μαρία¹⁷⁹. Ο Υιός του Θεού και Θεός λαμβάνοντας από τη Θεοτόκο μητέρα του και την φθαρτή φύση του ανθρώπου, «έαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβῶν». Η πρόσληψη αυτής της καθαρής, απαθούς, αλλά υποκειμένης στο πάθος της θνητότητας φύσης ως απόλυτης δια του ταπεινωτικού σταυρικού θανάτου του Χριστού κένωσης, αποτέλεσε τη θεραπεία και απολύτρωση της άρρωστης, πεπτωκυίας φύσης της ανθρωπότητας¹⁸⁰.

Ο Γρηγόριος αναφέρεται με σεβασμό, διεξοδικά και ιδιαίτερα τιμητικά στη Θεοτόκο Μαρία¹⁸¹, καθόσον βίωσε έμπρακτα ενάρετα την κένωση ως αυταπάρνηση. Η Παναγία, συμπορευόμενη με τον Υιό και Λόγο του Θεού, μετείχε προσωπικά με εγκαρτέρηση και αγάπη στην ασκητική της κενώσεως. Παράλληλα, συμπαρίστατο

¹⁷⁶ Αναστ. Γ. Μαράς, «Γρηγόριος Νύσσης», *ΜΟΧΕ* 5, σ. 405.

¹⁷⁷ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας* 16, PG 45, 49CD.

¹⁷⁸ «Χαίρε, κλίμαξ έπουράνιε, δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός, χαίρε, γέφυρα μετάγουσα τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν», *Ακάθιστος Ὑμνος, Α' Στάσις*.

¹⁷⁹ Β. Τσίγκος, *Δογματική της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, (Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρνάρας, 2006), 267-268.

¹⁸⁰ Γρηγόριος Νύσσης, *Αντιρρητικός πρὸς τὰ Απολλιναρίου*, PG 45, 1165AB.

¹⁸¹ «γαστήρ ενθέου σαρκώσεως», *Ακάθιστος Ὑμνος, Α' Στάσις*.

αδιάλειπτα στην οδυνηρή και ένδοξη κένωση του Χριστού, έχοντας κατανοήσει το Μαρτύριο του Σταυρού, ως υπέρτατη έκφραση της αγάπης του Θεού προς τον πεπτωκότα και διασπασμένο άνθρωπο, προκειμένου να του παρασχεθεί εκ νέου η δυνατότητα ενοποίησης της φύσης του¹⁸².

Το μυστήριο της παρθενίας, εντασσόμενο στη ρητορική του Γρηγορίου, αποδεικνύει εναργώς το δυσπόστατον της φύσεως του Χριστού, ως Θεού και ανθρώπου. Η θεώρηση της ενανθρώπισής Του προϋποθέτει, επιβεβλημένα για τον Γρηγόριο, την κατανόηση της Παρθενίας της Θεοτόκου ως μυστηρίου αλληλένδετου της ανθρώπινης φύσης του Χριστού¹⁸³ εν είδει επικύρωσης της, μοναδικού τρόπου και εξωλογικής βιολογικά, σάρκωσής Του. Το διφυές του Χριστού αποτυπώνεται στη διττή προσφώνησή Του ως υιού ανθρώπου, συναρτώμενη της ανθρώπινης φύσης Του, και ως Υιού Θεού, αναφορικά με τη θεία φύση Του.

Κατ' αναλογία λοιπόν της σωτήριας για την ανθρωπότητα σε συλλογικό επίπεδο κένωσης του Υιού του Θεού, ώστε να επιτευχθεί η κατά χάριν επαναφορά στην προπρωτική της κατάσταση, κάθε άνθρωπος εξατομικευμένα ως πρόσωπο καλείται πλέον να επιδοθεί στην προσωπική του - από πάθη και φθοροποιές αδυναμίες - κένωση και, κεκαθαρμένος πλέον, να οδεύσει απερίσπαστος προς το καθ' όμοίωσιν. Προκειμένου να τελεσφορήσει ο αγώνας αυτός είναι απαραίτητο να κατανοηθεί ο άνθρωπος ως ψυχοσωματική ενότητα, οι εκφάνσεις της οποίας (πνευματική – ψυχή και υλική – σώμα) αλληλεπιδρούν ισόρροπα ή αντίρροπα. Ως βασικό, επομένως, επιδιωκόμενο τίθεται η διερεύνηση των ψυχικών διαστάσεων και των διεργασιών που συντελούμενες φέρουν τον άνθρωπο σε μία από τις δύο αυτές καταστάσεις.

Ο Γρηγόριος στο *Περὶ Ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως* ἔργο του αναφερόμενος στην ψυχοσύσταση, τις ενσυνείδητες δηλαδή και ασυνείδητες ψυχικές δυνάμεις του ανθρώπου, προβαίνει στη διάκριση λογικής και άλογης διάστασης. Στο άλογο μέρος αποδίδεται η γένεση όλων των συναισθημάτων και η εκπήγαση των συμπαρομαρτούντων παθών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται ο θυμός και η επιθυμία. Στο λογικό μέρος εδράζεται η σκέψη, συνυφαινόμενη με την ουσία της ψυχής. Παρά το γεγονός ότι τα άλογα στοιχεία της ηθικής και συναισθηματικής υπόστασης του ανθρώπου πρόσκεινται στη μεθόριο της ψυχής, δεν παύουν να

---

¹⁸² Νικ. Λουδοβίκος, *Αναλογικές Ταυτότητες: Πατερικές πηγές επανερμηνείας του Ελληνο-Δυτικού εαυτού*, (Αθήνα: Εν Πλω, 2020), 101.

¹⁸³ Κων. Σκουτέρης, *Ιστορία Δογμάτων*, τ. 2, *Η Ορθόδοξη δογματική διδασκαλία και οι νοθεύσεις της από τις αρχές του τέταρτου αιώνα μέχρι και την Τρίτη Οικουμενική Σύνοδο*, (Αθήνα: χ.ε., 2004), 464-465.

υφίστανται ως δημιουργηθέντα από τον Θεό, εξού και να αποτελούν εν μέρει σύνδεσμο μεταξύ νοητού και αισθητού με την ουσία της ψυχής να εκφαίνεται ως λογική, καθώς είναι εκείνη που αντανακλά το κατ' εικόνα Θεού και -με τη συνδρομή των λοιπών ενδοψυχικών εκφάνσεων- εργάζεται από κοινού παρωθώντας τον άνθρωπο να πορευτεί προσεγγίζοντας ή αποστρεφόμενος τον Τριαδικό Θεό¹⁸⁴.

Ο Γρηγόριος αναλύει εκτενώς και ενδελεχώς τις δυνάμεις της ψυχής, εξετάζοντας ποιες σχετίζονται και απηχούν την κατ' εικόνα Θεού δημιουργία του ανθρώπου και ποιες συνιστούν εξωτερικές αντανακλάσεις. Αναγνωρίζει και προκρίνει τα χαρακτηριστικά των οποίων η ποιότητα δεν μπορεί επουδενί να μεταστραφεί προς το κακόν, εφόσον λόγω της εκ τελείου Θεού προέλευσής τους δεν εμπεριέχουν οιοδήποτε ατελές ή ψυχοκτόνο για τον άνθρωπο γνώρισμα. Πλέον, ο Γρηγόριος επισημαίνει την ύπαρξη γνωρισμάτων διττής εξελικτικά προοπτικής, που εκδιπλούμενα υπό τη μορφή χρήσης ή παράχρησης δύνανται να αξιοποιηθούν είτε επωφελώς προς το καλόν, είτε να χρησιμοποιηθούν επιζήμια προς το κακόν¹⁸⁵.

Στο πρόσωπο του Χριστού, του σαρκωθέντος Υιού και Λόγου του Θεού, συγκεφαλαιώνονται η Θεότητα του Ακτίστου και η ανθρωπότητα του κτιστού. Κατά την εκτύλιξη του σχεδίου της Θείας Οικονομίας, ο Χριστός αναλαμβάνει και επωμίζεται ως μεσσιτεύων τη γεφύρωση της απόστασης μεταξύ του Ακτίστου Τριαδικού Θεού και του μεταπτωτικού ανθρώπου, καθιστώντας εφικτή για τον άνθρωπο την προσέγγιση του Θεού. Αυτή η εκ νέου δυνατότητα δεν θα μπορούσε να παρασχεθεί, εάν δεν είχε συντελεστεί το μυστήριο της ενανθρώπισης του Κυρίου¹⁸⁶. Για τον Γρηγόριο, η δημιουργία αφορά μεν στη σύζευξη – ένωση θείας και ανθρώπινης υπόστασης, όπως αυτή πραγματώνεται στο πρόσωπο του Χριστού, αλλά παράλληλα καταδεικνύει τη διαφορά Ακτίστου και κτιστότητας, καθόσον, παρά το γεγονός της δημιουργημένης κατά τα ανθρώπινα σάρκωσης η θεία υπόσταση υπάρχει και υφίσταται αιδίως, ενώ η ανθρώπινη γίνεται και έχει πεπερασμένη διάρκεια¹⁸⁷.

Η συνεργασία των τριών μερών της ψυχής (Έπιθυμητικόν, Θυμικόν, Λογιστικόν) συνιστά βασικό σημείο αναφοράς, συστηματικά απαντώμενο στα κείμενα του Γρηγορίου. Ωστόσο, ο Γρηγόριος αποδίδει μεγάλη σημασία, προσδίδει ιδιαίτερη έμφαση και επεκτείνεται περισσότερο στην περιγραφή και ανάλυση της λειτουργίας

¹⁸⁴ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 61A.

¹⁸⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 57BC.

¹⁸⁶ Γρηγόριος Νύσσης, *Πρὸς Ἐννόμιον Ἀντιρρητικός Λόγος Γ'*, PG 45, 597BC.

¹⁸⁷ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας* 24, PG 45, 64D.

του νοητού κόσμου του ανθρώπου, χρησιμοποιώντας ακόμα και αλληγορίες¹⁸⁸. Η θεώρηση του άυλου της ψυχής αποδεικνύει την απόλυτα υπεραισθητή φύση της, παρότι δημιουργηθείσα. Ο Γρηγόριος διατείνεται ρητά και προκρίνει την υπεροχή του νοητού μέρους αναγνωρίζοντας την προτεραιότητα της λογικής διάστασης της ψυχής, εφόσον αυτή ανακλά εναργέστερα το κατ' εικόνα. Εντούτοις, οι νοητές και υλικές εκφάνσεις της ιδιοσυστασίας του ανθρώπου συνδέονται αρραγώς, συστρατευόμενες απόλυτα στο πλαίσιο της καταβαλλόμενης προσπάθειάς του για ενατένιση και κατά χάριν ομοίωσή του με τον Θεό¹⁸⁹.

Η ισόρροπη και κατ' επέκταση αρμονική συλλειτουργία των ενδοψυχικών δυνάμεων του ανθρώπου συνιστά προϋπόθεση για την επιτυχή έκβαση της -προς το καθ' όμοίωσιν- πορείας τελείωσής του. Τροχοπέδη στην ευόδωση του αγώνα του αποτελεί η περιαγωγή οιαδήποτε μέρους της ψυχής σε κατάσταση ασθενείας, υπό την έννοια προκλητής ανισορροπίας και εν τέλει εμπάθειας.

Τα πάθη, θεωρούμενα υπό την οπτική της επιστήμης της ψυχολογίας, προσδιορίζονται ως άκαμπτοι και ιδιότυποι γνωσιακοί χάρτες – οδοδείκτες, οι οποίοι διαμορφώνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά λειτουργώντας, σε βάθος και εν τη ροή του χρόνου, αποπροσανατολιστικά και εν τέλει επιζήμια. Οι γνωσιακές αυτές κατασκευές θεωρούνται ως επί το πλείστον μη μεταβαλλόμενες και είναι υπεύθυνες για το ιδιότυπον που διαφοροποιεί και χαρακτηρίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά εξατομικευμένα¹⁹⁰.

Τα πάθη συνεπώς δεν ενυπάρχουν εξαρχής ως στοιχεία της ανθρώπινης ιδιοσυγκρασίας, αλλά εμφανίζονται σταδιακά διαμορφούμενα, καθιστώντας τον άνθρωπο δέσμιο. Ο άνθρωπος που κατορθώνει να παραμένει αλώβητος, χωρίς να ενδώσει, ανθιστάμενος στην κυριαρχία τους δύναται να ενεργοποιηθεί προς ωφέλεια της ψυχής του στρεφόμενος στο καλόν και το άριστον. Κάθε αισθητή έλξη και κάθε αποκτηθείσα επιβλαβής θεωρείται απόρροια επιδιωκόμενης απόλαυσης ηδονών, λειτουργούσα ως γενεσιουργός αιτία θανάτου. Μολονότι το βιολογικό γεγονός του θανάτου του σώματος συνιστά αναπόδραστη για κάθε άνθρωπο κατάσταση, ο ψυχικός και πνευματικός θάνατος μπορεί να αποτραπεί και η *ad infinitum* σωτηρία της ψυχής

---

¹⁸⁸ Γρηγόριος Νύσσης *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, SCh, II, 96.

¹⁸⁹ Γρηγόριος Νύσσης *Εἰς τοὺς μακαρισμούς*, VII, PG 44 1289D-1292A.

¹⁹⁰ Ιερομόναχος Αλέξιος Καρακαλλινός, *Θεραπεία της Ψυχής: Πατέρες και ψυχολόγοι σε διάλογο* (Αθήνα: Αρμός, 2013), 125.

να επιτευχθεί δια της μέθεξης του ανθρώπου στην αλήθεια της Θεότητας του Τριαδικού Θεού¹⁹¹.

Εν κατακλείδι, τα πάθη εκπηγάζουν από την ψυχική και υλική υπόσταση του ανθρώπου. Ψυχοσωματικά ο διαθέτων το αυτεξούσιον άνθρωπος, όντας ελεύθερος να αποφασίζει, ενδέχεται να εμφανίσει ροπή προς τον θυμό, την επιθυμία, τις ηδονές και να επιδοθεί σε όλα αυτά βιώνοντας την επιλογή του ως ασκούμενο δικαίωμα της ελευθερίας του. Ως εκ τούτου λοιπόν, τα πάθη καθ' εαυτά δεν σχετίζονται υπαρκτικά με την ψυχή αλλά προκύπτουν κατά τη διάρκεια του ανθρώπινου βίου ως προϊόντα έξωθεν επιδράσεων, εμπειριών και βιωμάτων δυνάμενα να διαταράξουν ολέθρια την ισορροπία σύνολου του ανθρώπου.

4.2 Αρμονία και ισορροπία της ψυχής: το άλογον και το έλλογον

Για τον Γρηγόριο η κατ' εικόνα δημιουργία δεν συνεπάγεται πλήρους απαλλαγής σωματικών κινήσεων και παθών. Ωστόσο, για τον άνθρωπο υφίσταται η δυνατότητα να απαλλαγεί από το αμαυρωτικό άμαρτάνειν. Τα αμαρτήματα θεωρούνται άμεσα παρελκόμενα των παθών, τα οποία ο άνθρωπος μπορεί να αποφύγει χωρίς να απεκδυθεί της υλικής του υπόστασης ή να αποστερηθεί την έλλογη κρίση του¹⁹².

Ο Γρηγόριος επιδεικνύει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη βιολογική κατασκευή του ανθρώπου, επιχειρώντας να αναγάγει τις ξεχωριστές του ιδιότητες σε κατά βάση βιολογικό υπόβαθρο, προκειμένου να ερμηνεύσει τις ψυχοσωματικές λειτουργίες του. Επισημαίνει ότι η σωματοδομή του ανθρώπου, λόγω της διαμόρφωσής της (ορθή θέση σώματος, κατακόρυφη κλπ.), τον διαφοροποιεί από τους λοιπούς έμβιους οργανισμούς. Χάρη στο σχήμα και τη μορφή της σωματικής του κατασκευής διαθέτει παράστημα που του επιτρέπει να στρέφεται άνωθεν. Η στάση του σώματός του αναδεικνύεται σε ειδοποιό γνώρισμα του ανθρώπου καθιστώντας τον διαφορετικό και πλεονεκτούντα έναντι των λοιπών όντων που υστερούν κατασκευαστικά (στάση σώματος συνεχώς στρεφόμενη κάτωθεν) και πνευματικά. Όλα τα όντα εκ της δημιουργίας τους χρησιμοποιούν όλα τα μέλη των άκρων τους, ώστε να μπορούν να υποστηριχθούν. Αντίθετα, ο άνθρωπος χρειάζεται μόνο τα μέλη των κάτω άκρων προς υποστήριξή του.

¹⁹¹ Μ. Καρδαμάκης, *Η Αυτογνωσία ως μέθοδος Καθολικής γνώσεως*, (Αθήνα: Τήνος, 2003), 18.

¹⁹² J. Behr, «The Rational Animal: A Rereading of Gregory of Nyssa's *De hominis opificio*», *Journal of Early Christian Studies*, 7.2 (1999):238.

αναμφισβήτητο δηλαδή πλεονέκτημα που του επιτρέπει να αξιοποιεί τα άνω άκρα του χρησιμοποιώντας τα για να αναπτύξει δεξιότητες ικανές να προωθήσουν την πνευματική και σωματική του εξέλιξη, επιτυγχάνοντας τη βελτιστοποίησή του. Στις πλέον ανεπτυγμένες δεξιότητες του ανθρώπου συγκαταλέγονται ο λόγος (προφορικός ως ομιλία και γραπτός), αλλά και η λογικότητά του¹⁹³.

Συγκεκριμένα, ως προς τη λογικότητα ο άνθρωπος είναι το μόνο ον που διαθέτει λόγον – λογικόν. Ο εκ Θεού αποδιδόμενος στον άνθρωπο Νους συνιστά τον ορισμένο διαχειριστή του λογικού. Ο συναρτηζόμενος από πνευματική και υλική υπόσταση άνθρωπος μετέχει ζωτικής ενέργειας. Το χαρακτηριστικό του αυτό έρχεται σε πλήρη αντίστιξη με τα άβια όντα. Σύμφωνα με τον Γρηγόριο λοιπόν, ο άνθρωπος υπάγεται στα όντα που διαθέτουν αισθήσεις και ενδοψυχικώς ενυπάρχουν σε αυτά τα στοιχεία του λογικού και του αλόγου, δηλαδή του έλλογου και του παράλογου (ή διαφορετικά του ανθρώπινου και του ζωώδους). Παρά τη διακριτότητά τους, κανένα από τα δύο αυτά γνωρίσματα δεν μπορεί να υφίσταται ή να λειτουργεί αυθύπαρκτα υπηρετώντας κατά αποκλειστικότητα την επίτευξη και διασφάλιση της αρμονίας. Το λογικόν δεν μπορεί να εμπεριέχεται ως ανεξάρτητο συστατικό στοιχείο του ανθρώπινου σώματος παρά ευρισκόμενο σε συνθήκη ατέρμονης, αδιατάρακτης ένωσης και πλήρους ισορροπίας των αισθήσεων¹⁹⁴.

Η λογικότητα της υπόστασης του ανθρώπου ως «ζώου έλλογου» σχετίζεται με την τελειοποιημένη μορφή του. Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι διαθέτει το εν λόγω υποστατικό γνώρισμα, δεν συνεπάγεται ότι υπερέχει της δημιουργίας, ούτε ότι του έχει επιδοθεί προνομιακά το δικαίωμα του εξουσιάζειν. Στον άνθρωπο ενυπάρχει, χάρη στη δυναμική που του έχει αποδοθεί από τον Θεό, ενδιαθέτα η τάση αλλά και η ικανότητα διαρκούς αυτοβελτίωσης, ώστε βαθμηδόν να εξυψώνεται πνευματικά¹⁹⁵. Στο πλαίσιο της αζατομικευμένα επιδιωκόμενης ψυχοπνευματικής ανάτασης του ανθρώπου, ο Νους διαδραματίζει σημαντικό ρόλο και εν εξελίξει λειτουργεί καταταλυτικά, εφόσον προσφέρει στον άνθρωπο πλήθος δυνατοτήτων και εναλλακτικών προοπτικών που θα του επιτρέψουν να καταστεί ελεύθερος και δημιουργικός δρώντας, κατά παραχώρηση Θεού, αυτεξούσια.

Υπό την έννοια αυτή, ο άνθρωπος αναπτύσσεται ενδοψυχικά αδιαλείπτως ως υπαρκτικό όλον που θεληματικά επιθυμεί να προσεγγίσει και να έλθει ενεργά σε επαφή

---

¹⁹³ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* 8, PG 44, 144BC.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, PG 44, 145B.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, PG 44, 145C.

με τον Τριαδικό Θεό μετέχοντας, κατά χάριν, στις θείες ενέργειές Του. Η ποιότητα της ψυχής συντίθεται ως κράμα των ενδογενών λογικών και επιθυμητικών δυνάμεων που συγκροτούν την υπόσταση του ανθρώπου ως προσώπου και καθορίζουν την συμπεριφορά του. Η ισόρροπη και κατ' επέκταση αγαστή συνέργειά τους λειτουργεί προστατευτικά για τον άνθρωπο ισχυροποιώντας και θωρακίζοντάς τον, κατά τρόπο ώστε να αντιτάσσεται αποτελεσματικά στα έξωθεν, γενεσιουργά παθών, ερεθίσματα και στην εξ αυτών επαπειλούμενη πτώση του, καταστέλλοντας την επιρροή τους. Ο προληπτικά θεραπευτικός αυτός μηχανισμός δρα αποφευκτικά, συντείνοντας στην ελαχιστοποίηση των πιθανοτήτων απόκλισης του ανθρώπου από την ενάρετη, προς το καθ' όμοίωσιν, πορεία του.

Ο Γρηγόριος επικεντρώνεται στη διερεύνηση των δυνάμεων που εμπλέκονται και επιδρούν στις δυνατότητες της ψυχής. Χρησιμοποιεί τον όρο *τρόπος*, επιδιώκοντας να επεξηγήσει το εύρος των δυνατοτήτων της ψυχής, η οποία είναι μεν εξαρτώμενη από τον ανθρώπινο εαυτό, αλλά παράλληλα διαθέτει τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί ευχερώς ίδιες δυνάμεις και ενέργειες¹⁹⁶. Ακολουθώντας, ο νους σχετίζεται με την ελευθερία και αναλαμβάνει το επιλέγειν, χωρίς να διαχωρίζεται από την ψυχοσωματική ύπαρξη του ανθρώπου. Ο νους έχει τη δυνατότητα και δρα ἔν τῷ σώματι αλλά και το σώμα λειτουργεί ως έκφραση του νου και της ψυχής, ως φορέας αντανάκλασης της δεύτερης, η οποία με τη σειρά της - υπό μία έννοια - αποκτά εκφραστική δυνατότητα μέσα από το σώμα.

Εν τούτοις, ο Γρηγόριος αναφέρεται ενίοτε επικριτικά στο σώμα, αφού θεωρεί τις επιθυμίες και ανάγκες του ως βασικό υπαίτιο πρόκλησης των παθών της ψυχής. Προβαίνει δε, στην περιγραφή του τρόπου με τον οποίο το σώμα δια των οργάνων του μετέχει και εκδηλώνει τα πάθη. Ωστόσο, στην περίπτωση της αδελφής του Μακρίνας, χαρακτηρίζει τα μέλη του σώματος ως «σωματικούς μάρτυρες» προσωπικής αγιότητας¹⁹⁷. Εκφραστικά, με την επιλογή της συγκεκριμένης διατύπωσης, ο Γρηγόριος τιμά και επιδεικνύει σεβασμό στη Μακρίνα, καθ' ότι εκείνη κατόρθωσε να μετασχηματίσει το σωματικό πάθος του πόνου σε θεραπευτική οδό και μη αφηνόμενη να την καταβάλει, επιστράτευσε το σθένος της ψυχής της διατηρώντας το νου της ανέπαφο¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, 29, PG 44, 240B, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, 17, PG 44, 188A-D.

¹⁹⁷ G. Frank, «Makrina's Scar: Homeric Allusion and heroic identity in Gregory of Nyssa's life of Macrina», *Journal of Early Christian Studies*, 8.4 (2000): 526.

¹⁹⁸ Γρηγόριος Νύσσης, *Βίος Ὁσίας Μακρίνης*, PG, 46, 981D- 984A.

Όταν ο άνθρωπος περιέλθει σε εμπαθή κατάσταση, ταλανίζεται εκτιθέμενος σε αμορφία, ασθένεια δηλαδή της ύπαρξης, που -κατά τον ορισμό της από τον Γρηγόριο- συνεπάγεται κάλυψη ή παραμόρφωση της μορφής και όχι πλήρη εξαφάνισή της. Η ιδιότυπη χρήση των γλωσσικών όρων που χρησιμοποιεί ο Γρηγόριος αποτυπώνει σημασιολογικά τον τρόπο με τον οποίο ο Γρηγόριος προσλαμβάνει την ένυλη αισθητοποίηση της θεϊκής εικόνας στον άνθρωπο και το πώς επηρεάζεται η διαμόρφωσή της¹⁹⁹.

Οι υπαρκτικές διαστάσεις του ανθρώπου (ψυχή – σώμα) δεν φέρουν ως ειδοποιό γνώρισμα το κακόν, διότι αυτό δεν συνιστά αποδιδόμενη ποιότητά τους. Η δυσλειτουργία που ανακύπτει μεταξύ των δύο αυτών διαστάσεων οφείλεται κυρίως στις άστοχες και επιζήμιες επιλογές, οι οποίες σχετίζονται με τα σαρκικά πάθη και που ουσιαστικά ανατρέπουν την ισοβαρή σχέση τους²⁰⁰. Η θέση του Γρηγορίου αναφορικά με την ελεύθερη βούληση και ικανότητα του ανθρώπου να επιλέγει είτε το καλό είτε το κακό είναι σαφής, διότι δεν θεωρεί το ένα ως προκύπτον του άλλου, αλλά ότι το ένα επηρεάζει το άλλο, καθώς οι επιλογές στις οποίες προβαίνει έχουν άμεσο αντίκτυπο εν πρώτοις στην τωρινή και εν τέλει στην εσχατολογική κατάσταση του ανθρώπινου σώματος.

Ο Γρηγόριος τονίζει την αναγκαιότητα καθαρισμού των σωμάτων από οιοδήποτε επιβλαβές και φθοροποιό πάθος υφίσταντο κατά τη διάρκεια της κτιστότητάς τους²⁰¹. Υπό εσχατολογική προοπτική το γεγονός του θανάτου ερμηνεύεται διττά, διότι αφενός ο ίδιος ο θάνατος συνιστά πάθος της κτιστότητας, αφετέρου, εφόσον οδηγεί στην ανάσταση, προσλαμβάνομενος ως λυτρωτικός εξαγνιστικός μηχανισμός της ανθρώπινης ύπαρξης από τα πάθη, αποκτά σωτηριολογικό χαρακτήρα και επομένως θετικό πρόσημο²⁰². Αυτό συμβαίνει καθόσον τα ανθρώπινα πάθη δεν εμφανίζονται μόνο επί του παρόντος, αλλά ο κίνδυνος εμφάνισής τους ελλοχεύει διαρκώς και σε βάθος χρόνου.

Ο γνωρίζων τα πάντα Θεός γνωρίζει και την έφεση και το χρόνο της επίδοσης του ανθρώπου σε αυτά. Ως παράδειγμα του εξαγνιστικού έως και προστατευτικού χαρακτήρα του θανάτου, ο Γρηγόριος επικαλείται τον πρόωρο, σε νεαρή νηπιακή ηλικία θάνατο, υπό την έννοια ότι η προαίρεση του ανθρώπου δεν έχει αναπτυχθεί κατά

---

¹⁹⁹ Γρηγόριος Νύσσης *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, PG 18: 44, 193D.

²⁰⁰ Γρηγόριος Νύσσης *Λόγος, Εἰς τοὺς κοιμηθέντας*, PG 46, 499.

²⁰¹ Στο ἴδιο, PG 46, 511.

²⁰² Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας*, PG45, 88D-89A.

τρόπο, ώστε να φέρει τον άνθρωπο σε κατάσταση εκδήλωσης παθών ή αναζήτησης του κακού²⁰³.

Ούτως ή άλλως η επιθυμία ενυπάρχει σε όλα τα ανθρώπινα όντα με τη μορφή παρορμήσεων που εκδηλωνόμενες συνιστούν έργα. Η επιθυμία αυτή καθεαυτή προσλαμβάνεται ως κινητοποιός δυναμική του ανθρώπου ενεργοποιούμενη είτε προς το αγαθόν είτε ως ροπή προς πάθη όπως ο φθόνος, η υπερηφάνεια, ο υλικός πλούτος και άλλες σαρκικές απολαύσεις. Ο τρόπος εκδήλωσης και ενεργοποίησης της επιθυμίας εξαρτάται από την άλογη ή έλλογη αφορμήσή της. Ο Δημιουργός Θεός προσέδωσε στον άνθρωπο το άλογο στοιχείο, το οποίο πέραν της αναπαραγωγικής διαδικασίας, σχετίζεται και με τις λοιπές ενστικτώδεις ορμές και ανάγκες του ανθρώπου. Το άλογο στοιχείο, υφιστάμενο εγγενώς και στα υπόλοιπα κτιστά όντα του ζωϊκού βασιλείου αποτελεί σημείο επαφής και συγγενείας μεταξύ αυτών και του ανθρώπου. Ωστόσο, έχει αποδοθεί στον άνθρωπο πλην της άλογης και έλλογη φύση²⁰⁴, ειδοποιό γνώρισμα που τον διαφοροποιεί συμβάλλοντας στην υπέρβαση του άλογου εαυτού. Ως απόρροια αυτής της κατασκευής του, ο άνθρωπος ανάγεται σε υψηλότερο υπαρξιακά επίπεδο εκ του οποίου μπορεί να μετάσχει στα Θεία αγαθά, ως κατά χάριν συγγενεύων με τον Θεό - Δημιουργό²⁰⁵.

4.3 Θεραπευτικές οδοί – Μετοχή στα Μυστήρια – Ασκητικός τρόπος ζωής

Η επιθυμία θεωρούμενη ως προπομπός του ένεργειν σχετίζεται άμεσα με την ψυχική και πνευματική διάσταση του ανθρώπου, χωρίς αυτό να συνεπάγεται άρνηση των επιρροών του σώματος. Ο Γρηγόριος επικεντρώνεται στον αγώνα που καταβάλλει η ψυχή προκειμένου να επιβληθεί προωθώντας ή καταστέλλοντας τις παρορμήσεις των συναισθημάτων που εκπηγάζουν από τις βιολογικές λειτουργίες και ανάγκες του σώματος. Διευκρινίζει ότι το σώμα καθαυτό δεν συνιστά αγωγό οιοδήποτε γνώριματος (αγαθού ή κακού), αλλά αυτό που καθορίζει την όλη πορεία και τις επιλογές του ανθρώπου είναι η προσωπική του προαίρεση. Η προαίρεση αναδεικνύεται

²⁰³ Μητροπολίτης Ναυπάκτου & Αγίου Βλασίου Ιερόθεος Βλάχος, *Η ζωή μετά τον θάνατον*, (Ακράϊφνιο Βοιωτίας: Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), 2009), 296-297.

²⁰⁴ Γρηγόριος Νύσσης, *Περί κατασκευής τοῦ ἀνθρώπου*, 16, PG 44, 181BC.

²⁰⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας* 5, PG 45, 21CD.

σε μείζονα δυναμική αξιοποίησης των παθών που οδηγούν στο θείο κάλλος, αλλά εκ παραλλήλου και σε μείζονα καίριο κατασταλτικό μηχανισμό των επιζήμιων παθών εκ της γενέσεώς τους, πριν ακόμα εκδηλωθούν και παγιωθούν.

Ο Γρηγόριος τονίζει σθεναρά τη σπουδαιότητα της πρόληψης των παθών, καθόσον η επαγρύπνηση, η πειθαρχία και η πνευματική περιφρούρηση του εαυτού απαλλάσσει τον άνθρωπο από την οδύνη τους. Σε πρακτικό επίπεδο άλλωστε, το προλαμβάνει είναι σίγουρα αποτελεσματικότερο και λιγότερο κοπιώδες από το θεραπεύειν. Υποστηρίζει ακράδαντα ότι η ακριβής γνώση των συνεπειών της εμπαιχθείσας κατάστασης θα ωθούσε σε σφρονέστερες επιλογές και συνετότερη διαχείριση. Ο Γρηγόριος αναφέρεται διεξοδικά και με, υπό πνεύμα παιδαγωγίας, αυστηρότητα στα επερχόμενα των επιγείων παθών δεινά, στην προσπάθειά του να αποτρέψει τους επιρρεπείς να παραδοθούν στα πάθη, θεωρώντας πως η φρικτή παρουσίασή τους θα μπορούσε να οδηγήσει στην καταστολή τους και την αποχή από αυτά. Η μη κοινωνία με τον Θεό και το πνευματικό σκότος που θα επιφέρουν, θα καταστήσουν τον άνθρωπο ικανό να συνειδητοποιήσει με δυσφορία και αίσθημα αηδίας, το μάταιο και το επιζήμιο των επίγειων πράξεων και επιλογών του²⁰⁶.

Σε περίπτωση ελλείμματος ή αστοχίας της προληπτικής αυτοπροστασίας, όπου πλέον τα πάθη έχουν ήδη εκδηλωθεί, η αναγνώριση, κατανόηση της φύσης των παθών, αλλά και η ορθή αξιολόγησή τους τίθενται ως προαπαιτούμενα προκειμένου να εντοπιστούν και να εξουδετερωθούν, όσα αποκλίνουν της θεϊκής χάριτος και υπονομεύουν τα καθ' ομοίωσιν ενεργήματα. Η θεραπευτική προσέγγιση του Γρηγορίου, η οποία θα μπορούσε κάλλιστα να χαρακτηριστεί ως ολιστική, αφορμάται από την προσεκτική ενδοσκόπηση και τη συνειδητοποίηση της ανάγκης για επανάκτηση του απολεσθέντος αυτοελέγχου, ώστε να αρθούν οι πνευματικές ανισορροπίες και να επανέλθει η αρμονία. Πρόκειται δηλαδή σε ένα πρώτο επίπεδο για εσωτερική διάγνωση και θεραπεία, τα μετέπειτα στάδια της οποίας περιλαμβάνουν αδιάλειπτο, κατ' επιλογή πάντα, πειθαρχημένο ασκητικό αγώνα και διηνεκή ασκητικό βίο που οδηγεί και εν τέλει διασφαλίζει την ίαση του εαυτού.

Αναλογικά, όπως για τα σωματικά νοσήματα επιβάλλεται η εξατομικευμένη λήψη φαρμακευτικής και γενικότερα θεραπευτικής αγωγής για να επέλθει η σωματική ίαση του ασθενούς, κατά παρόμοιο τρόπο η υπό το πρίσμα της χριστιανικής

---

²⁰⁶ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), 104-105, 188, 193.

διδασκαλίας προσέγγιση των ψυχοσωματικών παθών του ανθρώπου οφείλει να είναι πολυδιάστατη, απόλυτα προσωπική και προσαρμόσιμη αναλόγως της έντασης και των χαρακτηριστικών του ψυχοσωματικού πάθους. Αναμφίβολα, αυτό που προέχει είναι η διερεύνηση και ο εντοπισμός των αιτίων γένεσης των παθών, με εκ παράλληλου κατανόηση του μηχανισμού εκδήλωσής τους, ούτως ώστε να εκριζωθούν εκ βάθρων.

Η πτώση προκάλεσε αρχικά την αλλοίωση και εν τέλει την αλλοτρίωση της ανθρώπινης υπόστασης. Η εσωτερική διάσπαση του ανθρώπου ολοκληρώθηκε και εκείνος υποτάχθηκε στη φθορά της αναγκαιότητας. Η ψυχική διάσταση της ανθρώπινης υπόστασης, αποστερούμενη πλέον της πληρότητας που απέρρευε από την θείαν χάρη, ορμώμενη από το έλλειμμά της αναζήτησε την πληρότητα (ως ανάγκη), στρεφόμενη στο σώμα, με αποτέλεσμα την εμφάνιση των παθών. Απόρροια του άστοχου αυτού επαναπροσδιορισμού ήταν η διατάραξη των ψυχοσωματικών λειτουργιών του ανθρώπου, καθώς αυτοκατευθύνθηκε στη διάσπαση και στον διχασμό της προσωπικότητάς του²⁰⁷.

Αφότου ο άνθρωπος δεν είχε καταφέρει να κατανοήσει και να προσλάβει τη Θεία, άρα και αθάνατη ηδονή (μη διαθέτοντας πλέον ως αισθητηριακής εμπειρίας αυτής, το βίωμα της παραδείσιας κατάστασης) συνακόλουθα, δεν κατόρθωσε να ολοκληρώσει ούτε την ανθρώπινη φύση του. Η εμπαθής προσήλωσή του στην ύλη και τις σωματικές ηδονές επέφερε την πρόκληση αφόρητου αισθήματος στην ψυχή, η οποία αδυνατούσε να απομακρυνθεί από το σώμα εγκαταλείποντας τις υλικές απολαύσεις. Ως αντίδοτο στην απέχθεια, την αποστροφή και τα άλλα εμπαθή συναισθήματα που γεννά η στέρηση του πάθους της ύλης και η συνειδητοποίηση της ματαιότητάς του, ο Γρηγόριος προτείνει ως μοναδική εναλλακτική την προσήλωση στα αιώνια πνευματικά (και επομένως αδιαχώριστα της ψυχής) αγαθά²⁰⁸.

Ο νους, κατά τον Γρηγόριο, επωμιζόμενος την βαρύτερη ευθύνη του επιλέγειν, επιβάλλεται να θωρακιστεί παραμένοντας συνδεδεμένος με τον Θεό, για να μην εξαπατάται συγγέοντας το καλόν με το κακόν. Ο Γρηγόριος εφιστά την προσοχή του στον κίνδυνο που προκαλεί η σύγκραση του καλού με το κακό. Η διακριτότητα

---

²⁰⁷ Πρωτοπρεσβύτερος Ιωάννης Αγγελιδάκης, «Ο Λόγος σάρξ ἐγένετο: Η αγάπη του Θεού ως κίνητρο για τη σωτηρία του ανθρώπου», https://apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catechism/simeioseis/%CE%9F_%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%9F%CE%A3_%CE%A3%CE%91%CE%A1%CE%9E_%CE%95%CE%93%CE%95%CE%9D%CE%95%CE%A4_%CE%9F.pdf (Ημ. ανάκτησης: 23 Ιουν 2024).

²⁰⁸ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002, 157, 188-189. Γρηγόριος Νύσσης, *Διάλογος περί ψυχής και αναστάσεως*, 49, μετάφρ. Αθηναγόρας Κοκκινάκης, τ. 1, ΕΠΕ, (Θεσσαλονίκη: Πατερικά εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», 2011), 299-301.

τους και η διατήρηση του καλού ως αμιγούς και ακέραιου προσανατολίζει τον νου και σύνολο τον άνθρωπο προς την καθαρότητα της απάθειας. Παράλληλα, λειτουργεί αποφευκτικά της επιδίωξης του ανθρώπου να βιώσει το εμπάθες, εφόσον πλέον δεν λαμβάνει ερεθίσματα που να τον ελκύουν προς αυτό.

Αυτό που προέχει, συνεπώς, είναι να διασφαλιστεί και να παραμείνει απαθής ο νους. Αν και αφότου ευδοωθεί η διατήρηση του απαθούς, ουσιαστικά ο άνθρωπος μπορεί να πορευθεί απερίσπαστος προς τη Βασιλεία των Εσχάτων. Πλέον ο νους και η ψυχή έχοντας ενδυναμωθεί, δεν ασθενούν εξαιτίας των παθών, οπότε δεν υποδουλώνουν το σώμα καθιστώντας το έρμαιό τους, αλλά ούτε και υποτάσσονται σε αυτό. Η κατάσταση απάθειας στην οποία έχει περιέλθει ο νους λειτουργεί προστατευτικά και για το σώμα που καταφέρνει να ανθίσταται έναντι των παθών, μολονότι έρχεται άμεσα σε επαφή με τα ερεθίσματά τους²⁰⁹. Η αλληλόδρασή τους είναι ισόρροπη και επωφελής, καθόσον το σώμα δρα μεσολαβητικά κοινωνώντας τα γνωρίσματα και τις διαθέσεις της ψυχής, όπως αντίστοιχα το σώμα εκφράζει τις επιθυμίες και ανάγκες του σε αυτή²¹⁰.

Πέραν της απάθειας του νου, ο Γρηγόριος επιδεικνύει ενδιαφέρον για τον ανακαθορισμό της δυναμικής των παθών της ανθρώπινης φύσης και την επαναπρόσληψή τους ως θεραπευτικών της μέσων συντελούντων στο αντίστασθαι προς καθ' όμοίωσιν. Η ευόδωση αυτής της προοπτικής προϋποθέτει τη διαδικασία της κένωσης, ως ταπείνωσης και ασκητικής βιοτής που διασφαλίζει την εκρίζωση των παθών και την απαλλαγή από αυτά. Η πρόταση του Γρηγορίου είναι πρόταση μιμήσεως του βίου του Κυρίου ήμων Ίησού Χριστού, ο οποίος εκουσίως και με πλήρη αυταπάρνηση, απεξεδύθη τη θεϊκή φύση και ενεδύθη την ανθρώπινη²¹¹. Συνεπώς, τα πάθη που αναπότρεπτα εμφανίζονται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, δύνανται κατά τον Γρηγόριο να λειτουργήσουν παιδευτικά, ασκητικά και εντέλει θεραπευτικά, ενδυναμώνοντας τον πορευόμενο εν Χριστώ άνθρωπο²¹².

Ο Γρηγόριος υπενθυμίζει σε όσους ενέδωσαν και κατακυριεύθηκαν από τα πάθη κατά τη διάρκεια του βίου τους ότι η αποδοχή της Θείας Χάριτος και η συμμετοχή στα μυστήρια και την εκκλησιαστική ζωή είναι ο κυριότερος σύμμαχος στον αγώνα

---

²⁰⁹ Χρ. Τερέζης, «Η Ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας», στο π. Α. Αυγουστίδης, κ.ά., *Η Ορθοδοξία ως Πολιτιστικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*, τ. Β', *Η Ορθοδοξία απέναντι στα Θέματα της Εποχής μας*, (Πάτρα: ΕΑΠ, 2002), 41-45.

²¹⁰ Ι. Πλεξίδης, *Η ανθρωπολογία του κακού, Μία ανάγνωση του Γρηγορίου Νύσσης*, (Τρίκαλα 2013), 153-155.

²¹¹ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς*, Λόγος Α', PG 44, 1201B.

²¹² Στο ίδιο, PG 44, 1208C.

έναντι των παθών, διευκρινίζοντας ότι όσοι αρνούνται τη Θεία Χάρη, δεν ομολογούν τα αμαρτήματά τους και δεν μετανοούν, δεν πρόκειται να λάβουν πλέον πλήρη άφεση αμαρτιών ανώδυνα. Στη δική τους περίπτωση, προκειμένου να διαλυθεί οποιοδήποτε στοιχείο κακού έχει διατηρηθεί στη φύση τους, ο καθαρμός θα επέλθει με οδύνη και πόνο που αποδίδεται αλληγορικά με την εικόνα της φωτιάς να καθαρίζει τον χρυσό²¹³. Ο εξαγνισμός λοιπόν του ανθρώπου από το πάθος της θνητότητας και τα συμπαρομαρτούντα πάθη συντελείται ή ανώδυνα δια του Βαπτίσματος ή οδυνηρά μετά θάνατον. Οι εν λόγω περιπτώσεις, όπως αναφέρει ο Γρηγόριος, σχετίζονται με την διάλυση του σώματος²¹⁴. Μέσω του Βαπτίσματος κρημνίζεται η αμαρτία ενώ παράλληλα παρέχεται στον άνθρωπο η δυνατότητα να βιώσει πνευματική ζωή, απαλλαγμένος από τα πάθη και τα φθοροποιά στοιχεία της ύπαρξής του, εφόσον έχει ήδη αποκτήσει νέα εκκλησιολογική υπόσταση και έχει πραγματωθεί έξ ὕδατος καὶ πνεύματος η πνευματική του αναγέννηση²¹⁵.

Για τον Γρηγόριο, η αδιάλειπτη συμμετοχή και προσήλωση στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας ανατροφοδοτεί τον αγωνιζόμενο να υπερβεί τα πάθη της κτιστότητας άνθρωπο, προσφέροντάς του ως επιλογή την κοινωνία με τα Πρόσωπα του Τριαδικού Θεού. Το μυστήριο της Μετανοίας, η εξομολόγηση δηλαδή των εμπαθών λογισμών και πράξεων του ανθρώπου στον πνευματικό του (ως εξουσιοδοτούμενο επί γης εκπρόσωπο του Θεού) συνιστά αναγνώριση και παραδοχή των αδυναμιών της ανεπαρκούς κτιστής του φύσης. Η εκούσια ταπείνωση και ειλικρινής κρίση του εαυτού, πέραν της ψυχικής συντριβής που βιώνει ο εξομολογούμενος, λειτουργεί θεραπευτικά και λυτρωτικά, καθώς ταυτόχρονα με την κένωση των αμαρτημάτων και την εναπόθεση των προσδοκιών του για προσωπική αναγέννηση στον Θεό, ανακτάται η εμπιστοσύνη του εαυτού. Το μυστήριο της Μετανοίας προπαρασκευάζει ουσιαστικά τον κεκαθαρμένο πλέον άνθρωπο για την ευχαριστιακή σύναξη και την πρόσληψη της Θείας Κοινωνίας.

Η μετοχή στη Θεία Ευχαριστία, το καθολικό μυστήριο των μυστηρίων, αναγεννά τον άνθρωπο, που επ' ενεργεία του Αγίου Πνεύματος, καθίσταται κοινωνός του Τριαδικού Θεού στο πλαίσιο του αγώνα της κατ' εικόνα ολοκλήρωσής του επί της

---

²¹³ Αναστ. Γ. Μαράς, *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*, (Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002), 266, 268-269.

²¹⁴ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ό μέγας* 35, PG 45, 92BC.

²¹⁵ Νικ. Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική θεολογία*. τ. Β' (Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 2007), 475-476.

Βασιλείας των Εσχάτων²¹⁶. Κατά την ευχαριστιακή σύναξη ο άνθρωπος υποστασιοποιείται ως πρόσωπο μοναδικό που διαθέτει τη δική του οντολογική πραγματικότητα, καθομιωδών του Δημιουργού του²¹⁷. Η δια της Θείας Ευχαριστίας πρόσληψη του σώματος και του αίματος του Κυρίου συμβολοποιεί την πρόσληψη του απαθούς. Ο κοινωνών αίματος και σώματος Κυρίου, αναγεννώμενος, καθαίρεται από τα ενδοψυχικά και σωματικά πάθη²¹⁸, καθόσον η Ευχαριστία έχει τη δύναμη να ανασυνθέτει ό,τι έχει διαλυθεί, προσφέροντας τη δυνατότητα της κατά χάριν αφθαρσίας²¹⁹.

Προκειμένου να αξιοποιηθεί η πνευματική ανατροφοδότηση που λαμβάνει ο άνθρωπος μετέχοντας στην εκκλησιαστική ζωή, θεωρείται απαραίτητη η εκ μέρους του ανθρώπου υιοθέτηση πρακτικών ασκητισμού και η ακολούθηση ανάλογου βίου. Η διαρκής ενδοσκόπηση και προσευχή προς έλεγχο των λογισμών προφυλάσσει τον άνθρωπο από τον αποπροσανατολισμό του επιθυμητικού μέρους της ψυχής και την επίδοσή του σε φθοροποιά πάθη. Η ασκητική εγκράτεια αφενός αποτρέπει τη μεταστροφή και εκτροπή του επιθυμητικού, αφετέρου κατευθύνει ορθά την όρεξη και την επιθυμία του στα απαραίτητα για την τελείωση και ενατένιση του Θεού πάθη²²⁰.

Η ασκητική ζωή ενδυναμώνει τον άνθρωπο στον αγώνα κατανίκησης των παθών και την αντίσταση στην επί νου και σώματος κυριαρχία τους. Η εκούσια, αλλά ωστόσο επώδυνη άρνηση των σαρκικών ηδονών εξασθενεί την επιθυμία και εντέλει καταστέλλει τα πάθη τους²²¹. Στο ασκητικό αυτό πλαίσιο, εντάσσεται η ύψιστη, κατά τον Γρηγόριο, αξία διατήρησης της παρθενίας. Μολονότι ο Γρηγόριος είχε ακολουθήσει τον εγκόσμιο βίο, έτρεφε ιδιαίτερη εκτίμηση στην παρθενία, αναγνωρίζοντάς την ως έκφραση ανώτερης, ασώματης φύσης και καθαρότητας, ως εφαλτήριο ανύψωσης και κατά χάρη προσέγγισης του Θεού²²².

Το απαθές της παρθενίας και την καθαρότητά της κατέδειξε η δια της Παρθένου υποδοχή του ενανθρωπήσαντα Λόγου «διὰ τοῦ τρόπου τῆς ἐνανθρωπίσεως τὸ μέγα τοῦτο μυστήριον, ὅτι θεοῦ παρουσίαν καὶ εἴσοδον μόνη καθαρότης ἱκανή ἐστι

---

²¹⁶ Στ. Γιαγκάζογλου, *Μαθήματα δογματικής θεολογίας, ερμηνευτικά σχόλια στο Σύμβολο της Πίστεως*, (Αθήνα: Δόμος, 2021), 151-152.

²¹⁷ Στ. Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία Εσχάτων*, (Αθήνα: Ίνδικτος, 2016), 164-165.

²¹⁸ Γρηγόριος Νύσσης *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, 20, PG 44, 200D.

²¹⁹ Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας*, PG 45, 17 και PG 45, 103. Γρηγόριος Νύσσης *Περὶ τελειότητος*, PG 46, 254-257.

²²⁰ S. Wessel, «Memory and Individuality in Gregory of Nyssa's de anima et resurrectione», *Journal of Early Christian Studies*, 18.3 (2010): 382.

²²¹ Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν Βίον τῆς ὁσίας Μακρίνης*, PG 46, 974.

²²² Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*, IB', PG 46, 373D.

δέξασθαι»²²³. Η παρθενία ως ασκητική πρακτική, αποδεσμεύοντας την ανθρώπινη ύπαρξη από τη σαρκική ανάγκη, συνιστά δίαυλο επικοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό, καθώς τον απελευθερώνει από τις ανάγκες και τις πρακτικές ανησυχίες²²⁴.

Το γεγονός ότι ο Γρηγόριος προβαίνει πέραν της θεωρητικής διερεύνησης των γενεσιουργών αιτίων των παθών και της εξελικτικής τους πορείας στη θεραπευτική τους διαχείριση, μαρτυρεί την πολυδιάστατη και ολοκληρωμένη προσέγγισή τους. Αποκτά δε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διάκριση και διττή θεώρηση των παθών. Προσλαμβάνομενα ως θεραπεύοντα της ψυχοσωματικής εμπαθούς κατάστασης του ανθρώπου, συνιστούν ασκητικό μέσο αυταπάρνησης, πνευματικής ισχυροποίησης και ενδυνάμωσης της θέλησης του καταφθαρμένου ανθρώπου να υπερβεί το φθοροποιόν της κτιστότητάς του προκειμένου να ενατενίσει τον Θεό και Δημιουργό του.

Όσον αφορά στα εν εξελίξει ψυχοτόνα πάθη (στη σκέψη του Γρηγορίου προέχει η αναγνώριση και διάκρισή τους) προσλαμβάνομενα ως θεραπευόμενα προσεγγίζονται πολυπρισματικά από τον Γρηγόριο, οποίος εστιάζει ιδιαίτερα στους τρόπους πρόληψής τους. Η μέριμνά του επικεντρώνεται στην υιοθέτηση πράγματι εφαρμόσιμων πρακτικών που συνάδουν της εκκλησιαστικής ζωής, αλλά και των εξατομικευμένων γνωρισμάτων του ανθρώπου. Η εξαιρετη γνώση της βιοψυχολογίας του ανθρώπου συνδυαζόμενη με την ορθή και επωφελή διαποίμανση συνιστούν, στην περίπτωση του Γρηγορίου, τους άξονες της ολιστικής, ως ψυχοσωματικής ενότητας, προσέγγισης του ανθρώπου και των παθών.

Ο Γρηγόριος υπερβαίνει τα περί κατασκευής του ανθρώπου θεωρητικά συστήματα. Εξετάζοντας το ζήτημα των παθών υπό την οπτική της ποιμαντικής πλέον ψυχολογίας επιδεικνύει αμέριστο ενδιαφέρον για την ποιότητα και τον τρόπο ζωής του ανθρώπου, ώστε να πορευθεί ζώντας ισόρροπα, απαθώς και εν αρμονία. Ακολουθώντας αυτοπροαίρετα αυτή την πορεία ζωής, ο άνθρωπος θα καταστεί ικανός να πραγματωθεί ως πρόσωπο και εν κατακλείδι να προβεί στην κατά χάρη θέαση του Τριαδικού Θεού.

---

²²³ Στο ίδιο, PG 46, 373D.

²²⁴ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ παρθενίας*, ΕΠΕ, τ. 9, στίχος. 20

5. Συμπεράσματα

Η διαμόρφωση και προβληματική της χριστιανικής θεολογικής σκέψης και διδασκαλίας κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων της ιστορίας της Εκκλησίας, θεματολογικά, επικεντρωνόταν σε ζητήματα που άπτονταν της Οντολογίας και της Κοσμολογίας. Μεταξύ των σημαντικών για την εκκλησιαστική ιστορία περιόδων, ο 4^{ος} και ο 5^{ος} αιώνας συνιστούν περίοδο ακμής για τη χριστιανική θεολογική γραμματεία. Οι Εκκλησιαστικοί Πατέρες του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα έχοντας προσοικειωθεί την ελληνική γλώσσα και φιλοσοφία θεολογούσαν επηρεαζόμενοι από τη μεθοδολογία συστημάτων όπως ο Πλατωνισμός και ο Αριστοτελισμός, αλλά και από τη φιλοσοφική σκέψη των Στωικών, των Πυθαγόρειων και των Νεοπλατωνιστών.

Η υιοθέτηση και εκτεταμένη χρήση της αλληγορικής μεθόδου, συνδυαζόμενη με τη δημιουργική μετασχημάτιση εκφραστικών μέσων και εννοιών που οι Πατέρες είχαν τη δυνατότητα να αντλήσουν από την ελληνική Φιλοσοφία μεταπλάθοντάς τες, προσέδωσε πλέον νέα δυναμική στη Θεολογία διασφαλίζοντας την ακριβή διαμόρφωση και ορθή διατύπωση του χριστιανικού δόγματος. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης περιρρέουσας ατμόσφαιρας, ορισμένες ιδιότυπες ερμηνευτικές προσεγγίσεις θεωρούμενες και αντιμετωπιζόμενες - ανά περίπτωση δικαιολογημένα - ως αιρετικές, αποτέλεσαν αφορμή για σοβαρές εντός του εκκλησιαστικού χώρου διενέξεις.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η πνευματική εμβέλεια της θεολογικής προσωπικότητας του αγίου Γρηγορίου Νύσσης τον κατατάσσει μεταξύ των πλέον αξιόλογων εκκλησιαστικών Πατέρων της εποχής του. Το εκτενέστατο και ευρείας προβληματικής συγγραφικό έργο του Γρηγορίου, το οποίο περιλαμβάνει διάφορα κειμενικά είδη (επιστολές, σύντομη έκταση πραγματείες, ερμηνευτικά υπομνήματα βιβλικών κειμένων) θεωρείται μεγίστης θεολογικής αξίας με σημαντικές φιλοσοφικές, ηθικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Η ευρυμάθεια που είχε αποκτήσει λόγω της παιδείας που είχε λάβει, η εκφραστική δεινότητα και το άριστο γνωστικό υπόβαθρο που διέθετε, όσον αφορά στην ελληνική γλώσσα και φιλοσοφία, επέτρεπαν στον Γρηγόριο να αναδείξει και να αναπτύξει ενδελεχώς τη θεολογική σκέψη του, η οποία εμπεριέχει πολλά φιλοσοφικά στοιχεία. Παρά τις όποιες αιτιάσεις και παρά την

ενύπαρξη φιλοσοφικών επιρροών, το έργο και η διδασκαλία του είναι θεολογική, απόλυτα εναρμονισμένη με τις δογματικές αρχές της Χριστιανικής πίστης.

Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης ασχολήθηκε συγγραφικά εκτενώς με την, μέσω εμπριθούς επιχειρηματολογίας, αντίκρουση των αιρετικών διδασκαλιών. Παράλληλα, το ερευνητικό ενδιαφέρον του επικεντρώθηκε στη μελέτη του ανθρωπολογικού προτύπου. Βάσει του Τριαδολογικού δόγματος και σύνολης της χριστιανικής διδασκαλίας αναφέρεται κατ' αντιστοιχία στον άνθρωπο, προσλαμβάνοντάς τον ως ψυχοσωματικό όλον. Ο ίδιος διερευνά τη διφυή σύσταση του ανθρώπου και τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης ύπαρξης υπό το πρίσμα της δημιουργίας του ως κατ' εικόνα Θεού, εφόσον εκ της κατασκευής του ο άνθρωπος διαθέτει γνωρίσματα που του προσδίδουν σχετική υπεροχή, διαφοροποιώντας τον αισθητά από τα υπόλοιπα κτιστά όντα.

Στην ανθρωπολογία του Γρηγορίου, η αρχετυπική εικόνα του Θεού στην προπρωτική της κατάσταση προσλαμβάνεται ως το Θείο στοιχείο της φύσης του ανθρώπου. Ο Γρηγόριος αντιλαμβάνεται την ανθρώπινη ύπαρξη ως ψυχοσωματική ενότητα, συντιθέμενη από τα στοιχεία του νου, της ψυχής και του σώματος. Η αγαστή συνέργεια του τριμερούς της ανθρώπινης ύπαρξης θεωρείται προαπαιτούμενη και απαρέγκλιτα διατηρούμενη, ώστε ο άνθρωπος να μετάσχει των Θείων ενεργειών. Στο πλαίσιο της εν δυνάμει δυνατότητας του ανθρώπου να περιέλθει σε κατάσταση κοινωνίας με τον Δημιουργό Θεό, ο νους οφείλει να πληρωθεί με πνευματικότητα, τροφοδοτούμενη από Αυτόν και εν συνεχεία να την εξακτινώσει στην ψυχή, η οποία με τη σειρά της θα κληθεί να ζωοποιήσει το σώμα. Το μόνο που απομένει, εφόσον τηρηθεί η ορισμένη αυτή ακολουθία και ενεργοποιηθεί η Θεία εικόνα, είναι κατά τον Γρηγόριο η εν ελευθερία εκδήλωση της προαίρεσης του ανθρώπου να συναντήσει τον Δημιουργό του.

Προκειμένου ο άνθρωπος να πραγματώσει την υπαρκτική του ολοκλήρωση, προϋποτίθενται η ισόρροπη δόμηση του εαυτού - ως απόρροια της σφύρονος διαχείρισης της υλικής και πνευματικής του υπόστασης - και το απαθές της ύπαρξής του. Η αποδοχή και πρόσληψη του Θεού ως αιτία της ανθρώπινης ύπαρξης διασφαλίζει την επιτυχή έκβαση της προσπάθειας προς το καθ' όμοίωσιν. Στον αντίποδα, η δυσλειτουργική, μη ισόρροπη συνεργασία του τριμερούς (νους, ψυχή και σώμα) ως αποτέλεσμα άρνησης του Θεού, επιτρέπει την επικυριαρχία των παθών και αναπόφευκτα οδηγεί τον άνθρωπο στην πτώση. Εναπόκειται λοιπόν στον ίδιο τον

άνθρωπο να θελήσει να ενεργοποιήσει επωφελώς και σωτήρια το αυτεξούσιο που του έχει αποδοθεί ως υπέρτατη δωρεά Θείας Χάριτος.

Πέραν της διατύπωσης του γενικού ερμηνευτικού αυτού σχήματος ο Γρηγόριος αναλύει εκτενώς τη δομική σύσταση, αλλά και τις ενδοψυχικές διεργασίες της ανθρώπινης ύπαρξης, επιχειρώντας να διερευνήσει την αλληλόδραση με τη σωματική του υπόσταση. Κατά τον Γρηγόριο εκ της κατασκευής του ο άνθρωπος θεωρείται ως η πλέον ολοκληρωμένη μορφή ζωής, εφόσον εμπεριέχει το θρεπτικό, το αισθητικό και το λογικό μέρος. Η εξελικτικότητα του ανθρώπου, ως ψυχοσωματικού κτιστού όντος, ενυπάρχει μεν ήδη εγγεγραμμένη, αναπτύσσεται δε κατά τα στάδια της βιολογικής του ανάπτυξης.

Πλην της παράλληλης ανάπτυξης σώματος και νου δεν είναι διακριβώσιμη η σύνδεσή τους. Η ψυχή ενεργοποιείται και συνδέεται με την υλική πραγματικότητα μέσω της συνδρομής των αισθήσεων, εγείροντας τα πάθη της στο νου, ο οποίος μετέπειτα καλείται ενεργήσει ερχόμενος να επιλέξει μεταξύ δύο άρδην διαφορετικών προοπτικών : να ενδώσει σε αυτά ως παίγνιό τους αμαχητί και όντας αδιάφορος για τις συνέπειες ή αγωνιζόμενος να τα τιθασεύσει μεταλλάσσοντάς τα σε αρετές, καθιστώντας επιτεύξιμη την ομοίωση με τον Θεό. Ο Γρηγόριος, επιπροσθέτως της αναλυτικής περιγραφής των αιτίων γέννησης των παθών, αλλά και του εξελικτικού τους μηχανισμού, διακρίνει τα πάθη και διαγιγνώσκει τη φύση τους προκειμένου να προβεί στην κατάλληλη θεραπευτική τους προσέγγιση.

Η αναφορικά με τη θεραπευτική διαδικασία των παθών θεώρηση του Γρηγορίου αποτελεί μια πολυδιάστατη προσέγγιση, η οποία ενσωματώνει στοιχεία από τα ετεροειδή πεδία της Ψυχολογίας, της Θεολογίας και της ασκητικής παράδοσης. Η πρόσληψη των παθών και της οδύνης τους ως μέσων ασκητικής ταπείνωσης και αυταπάρνησης καθαίρει λυτρωτικά και αναβιβάζει τον άνθρωπο προς την καθ' ομοίωσιν αλήθεια, σε αντίθεση με τα ψυχοκτόνα που διαβρώνουν και κατακερματίζουν την ενότητα της ύπαρξής του, καταδικάζοντάς τον να επιστρέψει στην ανυπαρξία. Στη δεύτερη περίπτωση η θεραπευτική αντιμετώπιση που προτάσσει ο Γρηγόριος είναι ολιστική, διακρινόμενη από πρακτικότητα και απόλυτα υποστηρικτική διάθεση. Παρά το ότι θεωρεί προτιμητέο το προλαμβάνειν από το θεραπεύειν, σε ενδεχόμενη γένεση και εκδήλωση των παθών αντιπροτείνει στο πλαίσιο της ποιμαντικής ψυχολογίας τη μετοχή στα μυστήρια της Εκκλησίας και την υιοθέτηση ασκητικού τρόπου ζωής, ως αποτελεσματικές θεραπευτικές προσεγγίσεις δραστηκής ίασης και εκρίζωσής τους.

Στην προσπάθεια ανάπτυξης της συλλογιστικής του, όσον αφορά στα συγκεκριμένα αυτά ζητήματα, δεν επιδίδεται στην εκδίπλωση της ρητορικής του και την ανάλυση δογματικών πτυχών τους περιοριζόμενος σε θεωρητικά σχήματα, αλλά επιζητεί στο πλαίσιο της ποιμαντικής ψυχολογικής του θεώρησης να καταδείξει την ουσιαστική σύνδεση και εφαρμογή τους, ως σωτηριώδους ψυχοθεραπευτικής, στην καθημερινή ζωή των χριστιανών.

Καθόσον το ζητούμενο είναι ο απεγκλωβισμός του ανθρώπου από το υπαρκτικό αδιέξοδο της εμπαθούς κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει, ο Γρηγόριος συμπαρίσταται στον πάσχοντα άνθρωπο αφορμώμενος από γνήσια κατά το χριστιανικό ήθος αγάπη, πατρική μέριμνα και διάθεση νουθεσίας, επιδεικνύοντας αμέριστη κατανόηση και οπωσδήποτε αποκηρύσσοντας οιονδήποτε, δικανικού τύπου, ηθικισμό. Υπό το - διαπνεόμενο από αίσθημα φιλανθρωπίας και από ευθύνη αγαπητικής αλλά συνάμα αυστηρής παιδαγωγίας - ερμηνευτικό αυτό πρίσμα, ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης επιτυγχάνει να προσφέρει νέες προοπτικές και πνευματικές κατευθύνσεις, που εάν ακολουθηθούν από τον άνθρωπο, θα ευδοωθεί η - σύμφωνα με το ευαγγελικό μήνυμα- ανάπτυξη και συμπεριφορά του ως προσώπου που θα τον οδηγήσει στην πραγμάτωση της προσέγγισης του Τριαδικού Θεού.

6. Βιβλιογραφία

6.1 Πηγές

Γρηγόριος Νύσσης, PG 44-46.

Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*. Μετάφρ. Αλεξάνδρα Ντότσικα. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2020.

6.2 Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

6.2.1 Ελληνόγλωσση

Αγγελιδάκης, Ιωάννης, Πρωτοπρεσβύτερος. «Ο Λόγος σάρξ ἐγένετο: Η αγάπη του Θεού ως κίνητρο για τη σωτηρία του ανθρώπου». https://apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/simeioseis/%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%9F%CE%A3%CE%A3%CE%91%CE%A1%CE%9E%CE%95%CE%93%CE%95%CE%9D%CE%95%CE%A4%CE%9F.pdf (Ημ. ανάκτησης: 23 Ιουν 2024), 2016.

Βατσικούρας, Κυριάκος. «Η έννοια του θανάτου κατά τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης». Διδακτορική Διατριβή Θεολογίας, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1996.

Βλάχος, Ιερόθεος, Μητροπολίτης Ναυπάκτου & Αγίου Βλασίου. *Η ζωή μετά τον θάνατον*. Ακραινίο Βοιωτίας: Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου Πελαγίας, 2009.

Βογιατζής, Δημήτρης. «Παρουσίαση και σχόλια στο έργο του Γρηγορίου Νύσσης *Περί κατασκευής τοῦ ἀνθρώπου*». (24 Ιουνίου 2013). https://agogi59.blogspot.com/2013/01/blog-post_16.html (Ημ. ανάκτησης: 23 Ιουν 2024).

Γεωργούλης, Κωνσταντίνος. «Γρηγόριος Νύσσης». *Εγκυκλοπαίδεια Ήλιος* .τ. 7. Αθήνα: Φ. Τάλως, 1957, 680-685.

Γιαγκάζογλου, Σταύρος. «Φιλοσοφία της ιστορίας και Θεολογία της ιστορίας». Στο Αθανασοπούλου- Κυπρίου, Σπυριδούλα, Σταύρος Γιαγκάζογλου και Αναστάσιος Γ. Μαράς. *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα*

- Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*. τ. Γ'. *Ορθοδοξία και [Μετα-] Νεωτερικότητα*. Πάτρα: ΕΑΠ, 2008, 15-80.
- Γιαγκάζογλου, Σταύρος. *Κοινωνία Εσχάτων*. Αθήνα: Ίνδικτος, 2016.
- Γιαγκάζογλου, Σταύρος. *Μαθήματα δογματικής θεολογίας, ερμηνευτικά σχόλια στο Σύμβολο της Πίστεως*. Αθήνα: Δόμος, 2021.
- Γιόφκου, Δανάη. «Ελευθερία και Αγαθό, στη σκέψη του Γρηγορίου Νύσσης και του Søren Kierkegaard: Η επανάληψη ως κίνηση ελευθερίας». Μεταπτυχιακή Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής ΑΠΘ, 2012.
- Γκρέκας, Αρίσταρχος, Αρχιμανδρίτης. *Θέματα Εκκλησιαστικής Γραμματολογίας και θεολογίας Ι*. Θεσσαλονίκη: Ostrakon, 2012.
- Γκρέκας, Αρίσταρχος, Αρχιμανδρίτης. *Τεχνητή Νοημοσύνη και Άνθρωπος: Ορθόδοξη θεολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2022.
- Δανέζης, Ηλίας και Ευστράτιος Θεοδοσίου. *Το μέλλον του παρελθόντος μας*. Αθήνα: Δίαυλος, 2005.
- ΕΛΟΤ. *Ελληνικό Πρότυπο 822: Τεκμηρίωση-Βιβλιογραφική περιγραφή και παραπομπές-Συντομογραφίες τυπικών ελληνικών λέξεων*. Αθήνα: ΕΛΟΤ, 1994.
- Ζηζιούλας, Ιωάννης, Μητροποπολίτης Περγάμου. *Ελληνισμός και Χριστιανισμός: η συνάντηση των δύο κόσμων*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 2008.
- Θεοδώρου, Ανδρέας. *Απαντήσεις σε ερωτήματα σωτηριολογικά*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 2006.
- Καρακαλλινός, Αλέξιος, Ιερομόναχος. *Θεραπεία της Ψυχής: Πατέρες και ψυχολόγοι σε διάλογο*. Αθήνα: Αρμός, 2013.
- Καρδαμάκης, Μιχαήλ, Πρεσβύτερος. *Η Αυτογνωσία ως μέθοδος Καθολικής γνώσεως*, Αθήνα: Τήνος, 2003.
- Κανελλάκης, Βασίλειος. «Η “ανθρώπινη κατάσταση” στον Γρηγόριο Νύσσης. Υπαρξιακή θεώρηση των έργων “Περὶ Παρθενίας” και “Περὶ ψυχῆς και αναστάσεως”». Μεταπτυχιακή Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής ΑΠΘ, 2014.
- Κοκκινάκης, Αθηναγόρας. «Γενική εισαγωγή εις το έργο του Γρηγόριος Νύσσης». Στο Γρηγόριος Νύσσης. *Έργα*. ΕΠΕ 1. Θεσσαλονίκη: Πατερικά Εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», 1979.

- Κοκκινάκης, Αθηναγόρας. *Γρηγόριος Νύσσης, Διάλογος περι ψυχής και αναστάσεως*. Θεσσαλονίκη: Πατερικά Εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», 2011.
- Κουλιάτσης, Χρήστος. «Η έννοια του πόνου κατά τον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης» *Διπλωματική Διατριβή*, ΕΑΠ, 2018.
- Κωνσταντίνου, Ευάγγελος. «Γρηγόριος ο Νύσσης». *ΘΗΕ* 12, 756-757.
- Λουδοβίκος, Νικόλαος, Πρωτοπρεσβύτερος. *Αναλογικές Ταυτότητες: Πατερικές πηγές επανερμηνείας του Ελληνο-Δυτικού εαυτού*. Αθήνα: Εν πλω, 2020.
- Μαράς, Αναστάσιος Γ. «Η περι εσχάτων διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης». *Δρ Θεολογίας, Τμήμα Ποιμαντικής Θεολογίας ΑΠΘ*, 1999.
- Μαράς, Αναστάσιος Γ. *Η εσχατολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης*. Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 2002.
- Μαράς, Αναστάσιος. *Βασίλειος: Ο πατέρας του Μ. Βασιλείου. ΜΟΧΕ* 4. Αθήνα: Στρατηγικές Εκδόσεις, 2011, 43.
- Μαράς, Αναστάσιος Γ. «Γρηγόριος «Νύσσης. ΜΟΧΕ 5. Αθήνα: Στρατηγικές Εκδόσεις, 2011, 402-406.
- Ματσούκας, Νικόλαος. *Δογματική και Συμβολική Θεολογία. τ. Γ' . Ανακεφαλαίωση και αγαθοτοπία. Έκθεση του οικουμενικού χαρακτήρα της χριστιανικής διδασκαλίας*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1997.
- Ματσούκας, Νικόλαος. *Δογματική και Συμβολική θεολογία. τ. Β' . Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 2007.*
- Μελισσάρης, Α. «Η Ορθοδοξία και η κατάφαση του ανθρώπινου προσώπου». Στο π. Αυγουστίδης, Α. κ.ά. *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Ανθρώπου τ. Β' . Η Ορθοδοξία απέναντι στα Θέματα της Εποχής μας*. Πάτρα: ΕΑΠ, 2002, 59-112.
- Μουτσούλας, Ηλίας. *Γρηγόριος Νύσσης: Βίος, Διδασκαλία, Συγγράμματα*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία, 1997.
- Μπερδιάεφ, Νικόλαος. *Δοκίμιο εσχατολογικής Μεταφυσικής*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Χρήστος Μαλεβίτσης. Αρμός: Αθήνα, 2010.
- Μπρατσιώτης, Νικόλαος. *Η Ανθρωπολογία της Παλαιάς Διαθήκης: Ο άνθρωπος ως θείον δημιούργημα*. Αθήνα: χ.ε., 1995.
- Μπρούσαλης, Παγκράτιος, Αρχιμανδρίτης (Επιλογή Κειμένων, Εισαγωγή, Μετάφρ.). *Γρηγόριος, Νύσσης: Μυστική Θεολογία*. Κατερίνη: Επέκταση, 1997.
- Νέλλας, Παναγιώτης. *Ζώνον θεούμενον: Προοπτικές για μια Ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*. Αθήνα: Αρμός, 1979.

- Παπαβασιλείου, Ανδρέας. *Χριστιανική Ψυχολογία (κατά τον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης)*, Λευκωσία: Παπαβασιλείου, 1995.
- Παπαδόπουλος, Στυλιανός γ. *Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας: η σκέψη και τα έργα τους*. Αθήνα: Εστία, 1986.
- Παπαδόπουλος, Στυλιανός γ. *Γρηγορίου Νύσσης: Πνεύμα και Λόγος*. Κατερίνη: Τέρτιος, 1997.
- Παπαδόπουλος, Στυλιανός Γ. *Πατρολογία*. τ. Β΄. *Ο 4΄ αιώνας: Ανατολή και Δύση*. Αθήνα: Γρηγόρης, 2010.
- Παπαδοπούλου – Τσανανά, Ολυμπία. *Η ανθρωπολογία του Μεγάλου Βασιλείου*. Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, 1970.
- Παρασκευαΐδης, Χριστόδουλος, Αρχιεπίσκοπος. «Η περί Θεού Λόγου Διδασκαλία του αγ. Γρηγορίου Νύσσης».
<https://arxiepiskoposxristodoulos.wordpress.com/2015/01/26/%CE%B7-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AF-%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CF%8D-%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85/> (Ημ. Ανάκτησης: 27 Ιουνίου 2024).
- Πελεgrίνης, Θεοδόσης. *Λεξικό της Φιλοσοφίας*. 4^η έκδ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005.
- Πλεξίδης, Ιωάννης Γρ. *Η ανθρωπολογία του κακού: Μία ανάγνωση του Γρηγορίου Νύσσης*. Τρίκαλα: Λογείον, 2013.
- Ράγκος, Σπυρίδων. «Η συνάντηση του ελληνισμού με τον χριστιανισμό από τον πρώτο έως τον τέταρτο αιώνα». Στο Μόσχος, Δημήτριος και Σπύρος Ράγκος. *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*. τ. Α΄. *Οι Πρώτες Ιστορικές Καταβολές της Ορθόδοξης Εκκλησίας*. Πάτρα: ΕΑΠ, 2002, 21-146.
- Σκουτέρης, Κωνσταντίνος. *Ιστορία Δογμάτων*. τ. 2. *Η Ορθόδοξη δογματική διδασκαλία και οι νοθεύσεις της από τις αρχές του τέταρτου αιώνα μέχρι και την Τρίτη Οικουμενική Σύνοδο*. Αθήνα: χ.ε., 2004.
- Τεμπέλης, Ηλίας. «Πλατωνισμός και Αριστοτελισμός στο Βυζάντιο», Στο Μαράς, Αναστάσιος, κ.ά. *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*. τ. Γ΄. *Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων*. Πάτρα: ΕΑΠ, 2008, 79-118.

- Τεμπέλης, Ηλίας. «Η παρουσία των όρων *Πατήρ, Λόγος, Δύναμις, Τριάς, Μονάς, Ενάς* στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία». Στο Μαράς, Αναστάσιος, κ.ά. *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*. τ. Γ'. Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων. Πάτρα: ΕΑΠ, 2008, 187-247.
- Τεμπέλης, Ηλίας και Χρήστος Τερέζης. «Οι έννοιες *Ουσία - Φύσις, Πρόσωπον - Υπόστασις* στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία». Στο Μαράς, Αναστάσιος, κ.ά. *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*. τ. Γ'. Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων. Πάτρα: ΕΑΠ, 2008, 249-302.
- Τερέζης, Χρήστος. «Η Ορθοδοξία και ο σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας». Στο Αυγουστίδης, Α. *Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*. τ. Β'. *Η Ορθοδοξία απέναντι στα Θέματα της Εποχής μας*. Πάτρα: ΕΑΠ, 2002, 23-58.
- Τερέζης, Χρήστος. «Κοσμολογικά ζητήματα στη Νεοπλατωνική Φιλοσοφία και στην Ορθόδοξη Θεολογία». Στο Μαράς, Αναστάσιος, κ.ά. *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*. τ. Γ'. Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων. Πάτρα: ΕΑΠ, 2008, 121-185.
- Τριαντάρη, Σωτηρία. «Οι φιλοσοφικές προκείμενες της Ορθόδοξης Θεολογίας». Στο Μαράς, Αναστάσιος, κ.ά. *Η Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*. τ. Γ'. Θεολογία και Φιλοσοφία στην Εποχή των Πατέρων. Πάτρα: ΕΑΠ, 2008, 19-77.
- Τσουκαλάς, Γεώργιος. *Η περί ψυχής θεωρίες του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους και η επίδρασή των στη νεώτερη και σύγχρονη ψυχολογία*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: ΕΚΠΑ, 2016.
- Τσίγκος, Βασίλειος Α. *Ο ανακαινισμός του ανθρώπου κατά τη δογματική διδασκαλία του αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου* Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 2006.
- Φειδάς, Βλάσιος. *Εκκλησιαστική Ιστορία*. τ. Α'. Αθήνα: Διήγηση, 2002.
- Φλωρόφσκυ, Γεώργιος. *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Παν. Πουρναράς, 1979.
- Φλωρόφσκυ, Γεώργιος. *Οι Ανατολικοί Πατέρες του Τέταρτου Αιώνα*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1991.
- Χρήστου Παναγιώτης. *Ελληνική Πατρολογία*. τ. Δ'. Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 2006.

6.2.2 Ξενόγλωσση

- Barney, Rachael, Tad Brennan και Charles Brittain. *Plato and the Divided Self*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Behr, John. «The Rational Animal: A Rereading of Gregory of Nyssa's *De hominis opificio*». *Journal of Early Christian Studies* 7.2 (1999): 219-247.
- Bultmann, Rudolf. *Ιστορία και Εσχατολογία: Η αιωνιότητα ως παρόν*. Εισαγωγή Π. Καλαϊτζίδης. Μετάφρ. Α. Κοσμόπουλος. Ιδιόμελα 3. Αθήνα: Ίνδικτος, 2008.
- Churton, Tobias. *Γνωστική φιλοσοφία, από την αρχαία Περσία μέχρι σήμερα*. Μετάφρ. Έφη Μαργέλη. Ενάλιος, Αθήνα, 2007.
- Frank, Georgia. «Makrina's Scar: Homeric Allusion and Heroic Identity in Gregory of Nyssa's life of Macrina». *Journal of Early Christian Studies*, 8.4 (2000): 483-510.
- Laird, Martin S. *Gregory of Nyssa and the grasp of faith: union, knowledge, and divine presence*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Long, Anthony A. *Νους, ψυχή και σώμα στον αρχαίο ελληνικό στοχασμό*. Μετάφρ. Δήμητρα Παπουτσάκη. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2019.
- Marmodoro, A. και N. McLynn. *Exploring Gregory of Nyssa: Philosophical, Theological, and Historical Studies*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Meredith, Anthony. *Gregory of Nyssa*. London/N.Y.: Routledge, 1999.
- Mosshammer, Alden. «Non-eing and Evil in Gregory of Nyssa». *Vigiliae Christianae* 44. 2 (1990): 136-167.
- Quasten, Johannes. «Patrology». τ 3. Westminster, MD: Christian Classics, 1983.
- Ramelli, Ilaria. «Theosebia: A Presbyter of the Catholic Church». *Journal of Feminist Studies in Religion* 26.2 (2010): 79–102.
- Sidoreac, Petru Gheorghe. «Η πνευματική τελείωσις του ανθρώπου κατά τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης». Δρ Θεολογίας, Τμήμα Ποιμαντικής Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2007.
- Wessel, Susan. «Memory and Individuality in Gregory of Nyssa's *de anima et resurrectione*». *Journal of Early Christian Studies* 18.3 (2010): 369-382.

Woodhead, Linda. *An introduction to Christianity*. Cambridge: University Press, 2004.